

Tartalomjegyzék
2001., 1. lapszám

Szerző Visegrádi Judit	Cím A CSALÁDBARÁT TANÁCSADÓ MŰHELY CÉLKITŰZÉSEI
Beóthy-Fehér László	AZ AUTONÓMIA FEJLESZTÉSE ÁLLAMI GONDOSKODÁSBÓL KIKERÜLT, JELENLEG SZOCIÁLIS OTTHONBAN ÉLŐ ÉRTELMILEG AKADÁLYOZOTT FELNŐTTEK PSZICHODRÁMA-CSOPORTJÁBAN BÚCSÚCSÓK CSIPKERÓZSIKÁNAK
László Judit	CSALÁDSEGÍTÉS, GYERMEKJÓLÉT VAGY VALAMI MÁS
Kardos Ilona	CSECSEMŐOTTHON, KORAI FEJLŐDÉS, KÉSŐI KÖVETKEZMÉNYEK
Fülöp Zoltán	MURÁNYI ISTVÁN - PÉNZES MARIANN - BARÁT KATALIN: DROG-ÉRTÉK-CSALÁD NEVELŐOTTHONBAN ÉLŐ FIATALOK DROGFOGYASZTÁSA ÉS ÉRTÉKRENDJE
Zsámbéki Eszter	A GYÁMI, GONDOZÓI TANÁCSADÓI MUNKA TAPASZTALATAI A FŐVÁROSI GYERMEKOTTHONOKBAN
Hartmann Mariann	GYERMEKVÉDELEM, SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS, CSALÁDI ÉLETRE NEVELÉS A PEDAGÓGUSOK ALAPKÉPZÉSÉBEN
Heves Andrea	KENYERET ÉS CIRKUSZT – KAMASZOK A BEVÁSÁRLÓKÖZPONTOKBAN
Nagy Imréné – Hajdú Sándorné – Szatmári Sándorné	A KONSTRUKTÍV SZEMÉLYISÉG FEJLESZTÉSÉRE IRÁNYULÓ PREVENTÍV JELLEGŰ ÖNISMERETI TRÉNING
Molnár László	LAKÁS VAGY SZÁLLÁS?
Szöllősi Gábor	SZAKMAI MODELLEK A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLATOKNÁL VÉGZETT SEGÍTŐ MUNKÁBAN
Fogarassy Borbála	SZOCIÁLIS MUNKA FOGYATÉKKAL ÉLŐ GYERMEKEK CSALÁDJÁVAL

Írta: Visegrádi Judit

A CSALÁDBARÁT TANÁCSADÓ MŰHELY CÉLKITŰZÉSEI

AZ EMBERI KAPCSOLATOK JELENTŐSÉGE A TERMELÉSBEN

Elton Mayo, a „humán relations” irányzat fő képviselője fogalmazta meg először azt a felismerést, hogy a munkacsoporton belüli – horizontális és vertikális – emberi kapcsolatok minősége nagy befolyással van a munkateljesítményre.

A „humán relations” elméletben fontos szerephez jut az emberi természet, amely a pszichológus Ábrahám Maslow munkájában talál világos elméleti alapokra. Maslow szerint az egyének szükségleteiben hierarchikus rend fedezhető fel. A fiziológiai, a biztonság iránti, és a szociális szükségletek kielégítése után jelennek meg a sikeres munkavégzésre és az önmegvalósításra irányuló szükségletek.

Ez az elmélet is alátámasztja az emberi kapcsolatok fontosságát a sikeres munkavégzésben. A „humán relations” irányzat azonban csak a vállalaton belüli emberi kapcsolatokkal foglalkozik, ezt egészíti ki a Családbarát Tanácsadó Műhely, a dolgozók családi kapcsolatainak előtérbe állításával.

A CSALÁD TÁRSADALMI FUNKCIÓI

A család négy alapvető funkciója a fogyasztási funkció, a gyermekek szocializációja, a felnőttek lelki támogatása és a mára háttérbe szorult termelési funkció. Napjainkra a gyerekek szocializációja vált a család elsődleges szerepévé.

A nevelésben korábban résztvevő bizonyos csoportok: úgy mint a tágabb rokonság, a szomszédság, különféle ifjúsági egyesületek jelentősége viszont gyengült. Ahol a család nem tud ezen csoportok helyére lépni, ott sokszor az „utcasarki galerik” negatív szocializációja érvényesül.

A család második legfontosabb funkciójával, a felnőttek lelki támogatásával szemben támasztott igények hasonlóképpen megnövekedtek. A mindennapi életben felmerülő feszültségek és kudarcok elviselésére a leghatékonyabb segítséget a család nyújtja azáltal, hogy az egyén számára biztonságos és szeretetteljes háttérrel ad. Az idős emberek és betegek gondozása terén is jelentős, sőt, pótolhatatlan szerepe van a családnak. A család testi-lelki támogató szerepének fontosságát bizonyítja az is, hogy mindenféle, társadalmi szempontból problematikus viselkedésforma (bűnözés, alkoholizmus, mentális betegség, öngyilkosság) alacsonyabb gyakorisággal jelentkezik a családban élők körében. Ismert tény, hogy az ilyen viselkedésű fiatalok és felnőttek gyermekkorát számos esetben családi problémák, konfliktusok keserítették meg, amelyek megzavarták szocializációjukat és személyiségfejlődésüket.

A CSALÁDBARÁT MUNKAHELY

A Családbarát Tanácsadó Műhely törekvései közé tartozik, hogy tudatosítsa a családos életforma értékét a munkahelyek számára. Célunk, hogy a cégekben, vállalatokban felébresszük azt az igényt, hogy munkatársaikat és azok családját ne csupán anyagi eszközökkel, munkaidő kedvezményekkel támogassák, hanem különféle testi-lelki-szellemi harmóniát elősegítő, egyszeri befektetést igénylő, ámde hosszútávon ható programokkal is, a

családdá válás előtt és a családi életciklusok különböző szakaszaiban egyaránt. Ma már egyre több munkaadó ismeri fel, hogy a munkatársak családi kapcsolatainak minősége döntő befolyással van munkahelyi teljesítményükre. Ehhez kíván segítséget nyújtani a Családbarát Tanácsadó Műhely oly módon, hogy segít összehangolni a családi életet a munkahelyi elvárásokkal, amivel megelőzi a konfliktusok kialakulását, és modellt ad a mindkét felet kielégítő kapcsolatok kiépítéséhez és fenntartásához. A Családbarát Tanácsadó Műhely tagjai pszichológusok, szociológusok, közgazdászok, tanárok és mentálhigiénés szakemberek.

Írta: Beőthy-Fehér László

AZ AUTONÓMIA FEJLESZTÉSE ÁLLAMI GONDOSKODÁSBÓL KIKERÜLT, JELENLEG SZOCIÁLIS OTTHONBAN ÉLŐ ÉRTELMILEG AKADÁLYOZOTT FELNŐTTEK PSZICHODRÁMA- CSOPORTJÁBAN

BEVEZETŐ

Az állami gondoskodásban felnőtt, majd ismét intézetbe beutalt személyek lényegesen beszűkültebb életet élnek, mint a külvilágban élő társaik, aminek a legfőbb okozója a huzamos ideig átélt, standardizált felépítésű és működésű szervezet. Ha kellő figyelmet fordítunk az önismeret fejlesztésére, az ösztönkésztetések szabályozására, a függő helyzet valamelyes feloldására, és hatékony módszerrel segítjük a személyiség spontán kreativitásának helyreállítását, akkor az intézeti ártalmakat lecsökkenthetjük. Az autonómia fejlesztésének egyik lehetséges módszere a pszichodráma,

A megfelelő intim szféra hiánya és az elszemélytelenedő bánásmód identitászavarokat eredményez. Az uniformizált, külső meghatározottságú életkörülmények, az erős hierarchia lehetetlenné teszi az otthonlakó számára az önrendelkezés gyakorlását.

Az állandó kiszolgáltatottság és a dependens helyzet kizárja az autonóm, a még lehetséges mértékig önálló és független élet szükségleteinek kielégítését.

A szociális otthonban élő, értelmileg akadályozott felnőttek függő életformájának autonómmá alakítását elsősorban nem a pénzkérdés és nem a külső körülmények határozzák meg, hanem az intézet által képviselt emberkép, viszonyulás és előítélet függvényeként alakul ki.

A pszichodráma módszer bemutatása

A pszichodráma megteremtője Jacob Levy Moreno. 1889. május 15-én született Bukarestben, és 1974. május 14-én hunyt el Beaconban. 1917-ben, Bécsben elvégezte az orvosi egyetemet. 1922-ben alapította meg Bécsben a rögtönzések színházát, ahol a színészek a közönséggel együtt improvizálják a spontán jeleneteket vagy az újságból vett híreket. 1925-ben kivándorolt Amerikába. 1935-ben Beaconben megalakítják az első pszichodráma intézetet. A II. világháború után a pszichodráma módszer az egész világon elterjedt.

A morenoi emberkép szerint az individuum tulajdonképpen a közösségben betöltött szerepeinek az összessége. A napi életben az egyén a szociális szerepeit használva érintkezik a másikkal.

A pszichodráma lényege a személyközpontú' élmény lejátszása, ahogyan Moreno fogalmazza meg: „A pszichodráma egy lehetőség, hogy a világot itt és most, az imagináció alapszabályai szerint megváltoztassuk anélkül, hogy az illúzió, a hallucináció vagy az örület szakadékába esnénk.”¹ A pszichodráma olyan szituációt tesz lehetővé a csoporttagoknak, amelyben megeleveníthetik a veszéllyel fenyegető, a szorongást okozó, a szégyellt és rejtett fantáziáikat, vágyaikat. Szerepelhetnek, használhatják ezt az emberi viselkedésmódot

¹ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psy-chodrama and Sociometry

anélkül, hogy színészekké válnának. Katarzisok sorozatát élhetik át a résztvevők, akár nézőkén kívülről szemlélve, akár belülről szereplőként lejátszva.

A pszichodráma Grete Leutz szerint olyan helyzet, ahol a kliens a problémáját különböző aspektusokból értheti meg, a személyes életénél tágabb dimenzióban. A pszichodráma csoport a valóságnak az a része, ahol a cselekvő indulatvezetés és az önkifejezés az agresszív elsodródás veszélye nélkül valósulhat meg.

A csoporthelyzet intim légkörében az indulatok nemcsak megsokszorozódnak, hanem eloszlanak a csoporttagok között. Leutz az alábbiakban foglalta össze mindezt: „A pszichodráma célja az élet totális produkciója, a teljes érvényű realitás. A pszichodráma kísérlet, amely a fantázia és a valóság közötti kettősséget próbálja áthidalni, s a kettő eredeti egységét próbálja visszaállítani.”²

Monero a pszichodramát a kapcsolatok és a találkozások terápiájaként alakította ki. A pszichodráma feltételezi a közös élményekből származó alapot, de ugyanakkor létre is hoz ilyeneket.

Zeintlinger véleménye szerint: „A magatartásra vonatkozó reflektáció (értékelés, becslés, a magatartási stratégiák és észlelési minták tudatossá válása) és annak integrálása, ami a pszichodramatikus megjelenítés során megmutatkozott, az egyéni változási folyamat számára éppen olyan fontos, mint maga a pszichoszociális problémák és konfliktusok végigjátszása.”³

Moreno az egyes embert mindig a másokhoz való, életszükségletet jelentő kölcsönös kapcsolataiban vizsgálja: „Mivel az emberi lélekbe közvetlenül behatolni, és azt, ami ott lejátszódik, megismerni és meglátni lehetetlen, a pszichodráma megpróbálja az egyén lelki tartalmát kihozni, és azt egy megragadható és ellenőrizhető világ keretei közt tárgyiasítani. A pszichodráma a lélekben lejátszódó folyamatok láthatóvá tétele.”⁴

AZ AUTONÓMIA FOGALMA

Az autonómia egyre növekvő önállóságot jelent, amelyet a környezet, a nevelés határoz meg. Minél értékalkotóbb módon fejlesztik ki, annál sokrétűbb lehetőséget biztosít a személyiség számára. Az autonómia a szocializáció eredménye, amely más emberekkel való érintkezések során alakul ki, a társadalmi szerepek és kulturális értékek rendszerének elsajátítása révén. Ebben az elsajátításban olyan mechanizmusok is jelentős szerepet játszanak, mint a mások egyszerű utánzása, vagy a többség véleményének az elfogadása.

Az autonómia az énfeljlődés magas fokának tekinthető, amely három alapvető összetevőt tartalmaz:

- interperszonális kapcsolatok,
- kognitív, elsősorban az énképpel összefüggő kérdések,
- az impulzivitás kontrollálása, azaz a jellem alakulása.

Az autonóm személyiség érzelmileg kiegyensúlyozott, a többi embert bizalommal közelíti meg, igényli és nyújtja a pozitív érzelmeket. Érdeklődésében, feladatvállalásában és döntéseiben önálló, nyílt, az újra és a jövőre irányuló. Megnyilvánulásaiban összerendezett. Érzelmait, gondolatait, magatartását képes kontrollálni, nem fél a szeretet elvesztésétől.

Figyelembe veszi társai érdekét, együttműködésre képes, cselekedeteiért vállalja a következményeket, mivel stabil erkölcsi normarendszerrel és önismerettel rendelkezik.

Elméleti megalapozás Moreno szerepelmélete alapján

Az autonómia egy fokozatos érési folyamat eredménye, melyben döntő jelentősége van a szerepek fejlődésének. Moreno szerint a szerepfeljlődés a pszichoszomatikus szerepektől a

² Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

³ Zeintlinger, K. E.: A pszichodráma terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. L. Moreno után

⁴ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry

pszichikus szerepek, majd a szociális szerepek felé történik. Leutz bevezetett továbbá egy negyedik fogalmat, a transzcendens szerep kategóriáját, amelyet Moreno antropológiai-filozófiai munkáinak etikai-vallásos tartalmaiból eredeztetett.⁵

Moreno szerint a személyiséget az egyéni szerepminták összessége hozza létre. A szerepek fejlődése 5 szakaszban, 3 pszichikai univerzum keretében zajlik.

Az első pszichikai univerzum, amelyet Moreno szociális placentának is nevez, körülbelül a gyermek 3. életévéig tart. A gyermek a születésekor megváltozott körülmények közé kerül, és cselekvési minta nélkül kell feltalálnia magát. A szomatikus és szomatopszichés szerepekben az újszülött kapcsolatba lép az anyával a külvilág fontos képviselőivel. Még nem tesz különbséget az én és a te, a realitás és a fantázia, az emberek és a tárgyak között, ezt az első lépést Moreno a mindennel való azonosságnak, Zeintlinger pontosabb elnevezést javasolva a differenciálódást nem ismerő fázisnak nevezi.⁶ Élmény-egységet alkot az anyjával, és anélkül alakulnak ki a pszichoszomatikus szerepei, hogy tudomása lenne ezekről.

A szerepfejlődés második lépésében a gyermek elkezd különbséget tenni önmaga és mások között. Ezt a fázist nevezi Moreno az össz-realitás fázisának. A gyermek elkezd önmagát elkülöníteni másoktól, és a külvilág tárgyait megpróbálja megkülönböztetni egymástól, de még nem tesz különbséget a realitás és a fantázia között.

Az első pszichikai univerzum végén következik be a szerepfejlődés harmadik lépése, amikor minden másnál jobban érdeklődik anyja interakciós része iránt, és önállóságának szerepében figyeli meg őt.

A második pszichikai univerzum három éves kor után kezdődik, amikor a gyermek világtapasztalása kettéoszlik fantáziára és valóságra. Lehetővé válik számára az elvont gondolkodás, a múlt és a jövő átélése. Mindez lehetővé teszi a gyermek egyre növekvő önállóságát. A szerepfejlődés negyedik lépésében a gyermek aktívan és tudatosan magára veszi a másik ember szerepét, ezáltal elkezd gyakorolni a szociális szerepeket. Az ötödik lépésben a gyerek már teljes szerepcserét képes végrehajtani a másikkal, és így megfigyeli magát kívülről, amely által saját szerepeit tudatosíthatja.⁷

A harmadik pszichikai univerzum fogalmát Moreno tanítványa, Leutz fejlesztette ki Moreno korai filozófiai és poétikai írása alapján. Az egyén már tudatosan választ a különböző értékrendszerek, szimbólum-struktúrák, kognitív vagy ideális képzetek közül, amelyek meghatározzák cselekedeteit. Ezáltal alakítja ki transzcendens szerepeit.⁸

A pszichodráma módszer sajátosságai állami gondoskodásból kikerült, jelenleg szociális otthonban élő, értelmileg akadályozott felnőttek csoportjában

Az intézetben élő, értelmileg akadályozott felnőttél döntő jelentőségű az önismerete megszerzését célzó, biztonságot nyújtó közeg, ahol sérülésmentesen átélheti érzelmeit, hozzáférhet önmagához, és megismerheti képességeit.

A pszichodráma csoport vezetésével hangsúlyozott célunk a szociális környezetbe való elemi tájékozódás elérése, az átlagos kulturális, konvencionális szokás és magatartási formák begyakorlása volt. A pszichodráma csoport vezetése női és férfi kovezetésen alapult. Segítőtársam Dr. Páger Margit főiskolai oktató volt. Ez kedvező feltételt jelentett a beutaltak számára, a szülői párjellegetű kapcsolatok vonatkozására és a mintanyújtásra.

⁵ Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

⁶ Zeintlinger, K. E.: A pszichodráma terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. L. Moreno után

⁷ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psy-chodrama and Sociometry

⁸ Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

A csoportülésekkel azt reméltük elérni, hogy a személyes átélés révén valamelyes pótolni tudjuk a közvetlen tapasztalat hiányát, mivel a gyakorlati élet számos mozzanata megvalósítható a pszichodráma üléseken.

Természetesen tisztában voltunk azzal, hogy az életszerűségig és konkrétig lényegesen nehezebben jutunk el, mint a hagyományos csoportban.

A csoporttagokkal évek óta személyes napi kapcsolatban álltam, ami lehetővé tette az egyéni képességekhez és az alkalmasságokhoz méretezett, az adekvát terhelés elvét követő csoportvezetést. Egy-egy szerep megformálásánál megkülönböztetett hangsúlyt fektettünk az egyéni sajátosságbeli különbségekre. Moreno leírja a lehetőségét, hogy a pszichésen többé vagy kevésbé károsodott emberek az antagonista szerepekben átéltek aktualizálásával gyógyító interakcióhoz juthatnak.⁹ Az értelmileg akadályozott felnőtteknek nehéz beépíteni az új szerepeket, ezért a csoportmunkát a Moreno által megfogalmazott akcióéhségre alapoztuk, amely tulajdonképpen az egyén és a környezete közti kölcsönhatás köre: „Az individuum primer módon meglévő akcióéhsége állandóan olyan helyzetet keres, amely számára kifejezési lehetőséget nyújt.”¹⁰

Zeintlínger szerint az akció a viselkedés helyett arra utal, hogy a cselekvés olyan „specifikus emberi magatartás, ami belátáson, tapasztalaton és motiváción alapul, és valamilyen célra irányul, arra, hogy az egyén cselekvés útján hozza létre a tényhelyzetet.”¹¹

Leutz véleménye alapján: „A cselekvés minden előre jellemző. Mint kozmikus jelenség, régebbi az embernél. A gyermek preverbális időszakában a beszéd nem fejlődik eléggé, pedig a gyermeki konfliktusok éppen az első években gyökereznek.”¹²

Az emberi élmény és magatartás számos szenzomotoros elemből tevődik össze, amelyek cselekvési és érzelmi folyamatok közvetlen tapasztalásával változtathatók meg. Moreno szerint: „A személyiségen belül történő változás csakis a cselekvés szerkezetén belül mehet végbe.”¹³ A játék során a feszültséget okozó szituációk elveszítethetik az erejüket, és lehetőség nyílik az otthonlakóknak a kreatív feldolgozásra.

A pszichodráma ülések hatására nemcsak a nyelvi kifejezőképesség fejlődhet, hanem a teljesítmény is növekszik a kiegyensúlyozottság és a jó közérzet által. A teljesítmény azért bír kiemelkedő jelentőséggel az értelmileg akadályozott felnőttek körében, mivel a társadalomban fontos érték-meghatározó szerepe van, ezáltal a hatékony reszocializációt alapozhatja meg.

A személyes függetlenség hatékonyan fejleszthető a saját élményen alapuló akciók során mélyülő önismereti tudatossággal. A rehabilitációt megalapozhatja a pszichodramatikus csoportélmény, ahogyan Leutz fogalmazta meg: „A szerepjátékok, amelyek a korábbi vagy a jövőbeli – nem a páciens státussal összefüggő – életszerepekkel aktualizálódnak, egy nem kívánatos szerepatrófiát megelőzhetnek, ellene dolgozhatnak, és a rehabilitációt szolgálhatják.”¹⁴

Az értelmileg akadályozott felnőttek a szerepek megformálásánál jelentős segítséget igényeltek, így elkerülhetővé vált a beutaltak számára az alkalmatlanság érzésének a megélése.

⁹ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry

¹⁰ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry

¹¹ Zeintlínger, K. E.: A pszichodráma terápia tételeinek elemzése, pontosítása és újrafogalmazása J. L. Moreno után

¹² Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

¹³ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry

¹⁴ Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

A csoportvezetésnél megkülönböztetett türelmet tanúsítottunk, hiszen a türelmetlenség a meg nem értést jelezte volna számukra. A intézeti élet minőségbeli javítása szempontjából hangsúlyozott jelentőséggel bír az adekvát szerepviselkedés. Leutz szerint: „Patológias szerepatrófiát és szekunder szerep deficitet valóban a gyakran hosszantartó hospitalizációnál figyelhetünk meg.”¹⁵

Fontosnak tartottuk a folyamatosságot és a gyakorlást a szociabilitás megalapozása kapcsán, ahogyan Mavers ír erről:

„Az ember identitása szerepek megtanulását és gyakorlását jelenti. A szerepek gyakorlása, a szerepekben való cselekvés tehát az emberi identitás előfeltétele.”¹⁶ A szerepekben való cselekvés lehetőséget nyújthat a gondozottaknak a viselkedérepertoár bővítésére. Hasznos a szerepjáték a szerep dezintegráció megakadályozásában, azaz a szerepatrófiák kezelésében, amelyek a hosszabb szociális otthoni tartózkodás során bekövetkezhetnek. Leutz szerint: „Itt a páciensszerepről való lemondás és az új szerepek kipróbálása van programon.”¹⁷

A CSOPORTBAN RÉSZTVEVŐK BEMUTATÁSA

Keretek:

1998. márciustól szerveződött a csoport, és júliusban ért véget a 60 órás folyamat. Kéthetente vasárnap 1000-tól 1500-ig tartott egy-egy ülés, 1 óra ebédszünet beiktatásával. A részvétel ingyenes volt.

Önismereti csoportként hirdettük meg, a jelentkezők igényeitől tettük függővé a téma rögzítését. Az első interjúk és a felvételi csoportülések során körvonalazódott az, hogy a csoport fő közös témája az autonóm életvezetés kialakítása és az intézeti lét során megjelenő konfrontációk kezelése volt. Vezetőként azt tűztük ki a folyamat céljául, hogy a személyközi kapcsolatok akadályaival, az elszigetelődés személyes élettörténetben rejlő okainak feldolgozásával és az intézetben élő, értelmileg akadályozott felnőttek autonóm életvezetésének belső erőforrásainak megtalálásával fogunk dolgozni.

Csoportösszetétel:

Az 50 otthonlakó közül 22 fő jelentkezett a csoportos foglalkozásokra. A külső csoportvezető személye az ingerszegény intézeti létben nagy vonzerőt jelentett. 4x5 órás bevezető foglalkozásokon alakult ki a tényleges csoport, melyben 13 gondozott vett részt, akik között halmozottan fogyatékos nem volt.

A csoport 62%-a imbecill, ez 8 fő; 32%-a debil, ez 5 fő.

A csoport átlagéletkora 28,6 év. A legfiatalabb 20 éves, a legidősebb 44 éves volt. A csoportból kimaradás nem volt, hiányzás egy alkalommal történt kórházi kezelés miatt. A felfokozott érdeklődés a pszichodráma módszer újszerűségéből, játékoságából és hiánypótló jellegéből adódott.

Publikációmban kizárólag az állami gondoskodásból kikerült otthonlakók személyiségfejlődését foglalom össze. A 13 fő közül ez 5 személyt érint.

¹⁵ Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

¹⁶ Mavers, I.: Die Bedeutung des Handelns in Jacob Levy Morenos Aussagen über die Entwicklung der Persönlichkeit

¹⁷ Leutz G. A.: A pszichodráma felépítése és menete

1. Miklós:

20 éves, debil. Alacsony, szemüveges fiatalember, aki 1,5 éve él az intézetünkben. Szeret az események középpontjában lenni. Aktív tagja az irodalmi szakkörnek. Gyakran önállóan állítja össze egy-egy rendezvény anyagát, a dolgozók segítségét elfogadja, igényli a biztatást. Hibája, hogy hangulatember, és esetenként megbánt másokat. Ellenkező neműekkel nehezen létesít kapcsolatot. Írni, olvasni jól tud, tájékozott a napi történéseket illetően, újságot rendszeresen olvas. Kapcsolattartása nincs, csecsemőkorában került intézetbe.

2. Szabina:

24 éves, debil, középmagas, kövét testalkatú lány, aki 3 hónapja az intézet lakója. 24 éves koráig élt állami gondoskodásban. Gyakori szökések jellemezték, ilyenkor kritikátlan partnerkapcsolatokat alakított ki. Jellemző rá az agresszív dühkitörés. Írni és olvasni megfelelő szinten tud. Kapcsolattartása nincs, szüleirol nem tud semmit se.

3 Lajos:

28 éves, debil, középmagas, átlagos alkatú, szemüveges fiatalember, aki 7,5 éve az intézet lakója. Korábban állami gondoskodásban élt, majd nevelőszülőkhöz került, akik idős korukban visszaadták a nevelőintézetbe. Pedáns, önmagára és környezetére sokat ad. Mozdulatai és hangja nőies jellegű. Szabadidejében kötni szokott. Irénnel baráti kapcsolatban van. Írni és olvasni jól tud, kellő önművelődési igénnyel rendelkezik. Nevelőanyjával rendszeres a kapcsolattartása.

4. Edit:

33 éves, debil, magas, telt alkatú lány. Gyakoriatk a vegetatív eredetű rosszulletei. 14 éve él az intézetünkben. Egy környékbeli fiatalember udvarolt neki 3-4 éven keresztül, aki balesetben elhunyt. Kb. 8 éve tart fenn stabil partnerkapcsolatot egy gondozott társával. Fiútestvére szintén az intézetünk lakója, akivel nincs különösebb érzelmi kapcsolata. Írni és olvasni megfelelő szinten tud. Szüleivel esetenkénti a kapcsolattartása. 10 éves korában került nevelőintézetbe.

5. György:

38 éves, debil, középmagas, átlagos testalkatú, szemüveges fiatalember, aki 19 éve él az intézetünkben. Édesanyja születésekor halt meg, ezért csecsemőotthonba került. Komoly, megfontolt viselkedésű. A közösségben a pozitív hangadók egyike. Esetenkénti partnerkapcsolatai vannak. Kapcsolattartása szórványos a nővérel és sógorával. Édesapja két éve halt meg. Írni és olvasni jól tud. Önművelődési igénye magas. Rendszeres az asztmatikus rosszullete.

A CSOPORT- ÉS EGYÉNI (PROTAGONISTA) JÁTÉKOK BEMUTATÁSA

Első csoportjáték

Egymás mélyebb megismerése. A bemutatkozás során olyan ismereteket osztottak meg a csoporttagok egymással, amelyek lehetővé tették a bizalmi légkör megalapozását. A felmelegedési fázis dinamikája a barátságról és a szeretetről szólt. Legtöbbsen a társaihoz és a hozzátartozóihoz fűződő viszonyaikról beszéltek. A játékfázisban a dramatikus munkával való mélyebb ismerkedést tűztük ki célul. A csoport egy olyan színhelyet választott, ahol

mindenki jól érzi magát. Edit egy ünnepi ebédet javasolt. A jelenet megelevenítésével mindenki tárgyat akart megszemélyesíteni, ami érthető, hiszen áttételesebb, és ezáltal biztonságosabb. Egy nagyméretű rajzlapon mindenki lerajzolta a saját tárgyát. A rajzolás során ellenállást, nevetgélést, visszautasítást tapasztaltunk, majd egyre komolyabbá váltak a beutaltak. A megszemélyesítés során megszűnt a nevetgélés.

Az ünnepi ebédnél elvagyódást fogalmaztak meg a hétköznapok szürkeségéből és az individuális sors szűk lehetőségeiből. Piaget szerint „A szimbolikus játékban a jelenlévő tárgy csupán ürügy egy távollévő dolog felidézésére.”¹⁸

A gondozottak az alábbi tárgyakat személyesítették meg:

Edit – kanál

Szabina -villa

Lajos – virág

Miklós – sótartó

György – asztal

Az autonómia megalapozásánál nagy jelentőséget szántunk a csoporttagok egyéni szükségleteinek, érvényesülési törekvéseinek, a közöttük keletkező vonzalmi és taszítási érzések által eredményezett belső pszichikai mozgásnak. Az első ülés lényege a csoporttagok nyitottságának a fejlesztése volt. A legfontosabb dilemma a „közeledés – távolságtartás”, melyet a szerepjáték feloldott. A közös ünnepi ebéd lehetőséget adott arra, hogy a csoporttagok megtanulják, hogy miképp osszák meg egymás között a feladatokat.

Miklós protagonista játéka

Miklós úgy érezte, hogy kevés figyelmet kap társaitól, és szeretne volna megtapasztalni az elfogadást. Lehet-e szeretni engem? Miklós játékában megelevenedett az intézeti élet, ahol csecsemőkorától felnőtt. Alacsony termete és gyenge fizikuma miatt a társai mindig kihasználták. A nevelők szeretetét nem tudta tartósan kisajátítani. A jelenet végén, amikor a sarokba kuporodott, arra kérte a nevelőjét, hogy segítsen rajta, mert szüksége van rá. Az érzés ismerős volt számára, mert a lányokkal való viszonyában is hasonló élményeket élt meg. Partnerkapcsolatai elszakadásában, amikor udvarolt egy lánynak, és leblokkolva nem tudott megszólalni, dühösen kirohant a szobából. A következőkben megnéztük, hogy mi segíthet rajta, hogy képes legyen stabil kapcsolatteremtésre. Bátorságra, romantikára és figyelmességre van szüksége.

Egy elképzelt jelenetben ismét eljátszottunk a partnerkapcsolatának az alakulását, de úgy, hogy az általa választott érzések támogatták őt szavakban. A történet végén moziba ment el a lánnyal.

Miklós számára fontos felismerés volt egyrészt, hogy szorongató helyzetben nem az a megoldás, hogy kilép belőle, másrészt az, hogy a szeretetért tenni is kell valamit.

Lajos protagonista játéka

„Mit kezdjek a bizonytalanságommal?” Az első jelenetben a nevelőszüleinél megélt kiszolgáltatottságát játszotta el. A nevelőszülők vérszerinti fia rendszeresen bántalmazta őt. Nevelőapja védte meg. A második képben eljátszotta, hogy nevelőapja halála után intézetbe került. Már az első nap megpofozták a szobatársai. Eszébe sem jutott, hogy védekezzen, vagy elmondja a bántalmazást a gyermekfelügyelőnek. Nevelőanyjának, amikor meglátogatta az intézetben, mondta el, aki szólt a csoportnevelőjének. Ettől fogva a társai

¹⁸ Piaget: Szimbólumképzés a gyermekkorban

árulkodósnak tartották. A harmadik jelenetben a barátnőjével való megismerkedését eleveníttette meg. Ez a kapcsolat hozott változást az életében, mert újra tartozhatott valakihez. Lajos protagonista játéka során ráébredt arra, hogy a jó kapcsolat megkívánja az érzelmek nyitottságát, a készenlétre és befogadásra kész érzelmi állapotot. A kapcsolódási igény aktív, kereső, kapcsolatigénylő feszültség, amikor az egyén törekszik arra, hogy olyan kapcsolatot alakítson ki ami megfelel érzelmi szükségletének.

Szabina protagonista játéka

Szabinát a kiszolgáltatott helyzete foglalkoztatta: „Miért bántanak mások?”

Csecsemőkorától intézetben élt, vérszerinti szüleit nem ismerte. 8 évesen került egy kisvárosba nevelőszülőkhöz. A promenádon megjelent, hogy már az érkezésekor a nevelőszülők vérszerinti lánya ellenségeskedve fogadta: „Jó kis cseléd lesz belőle!” A nevelőszülők egy másik állami gondozott lányt is neveltek, aki szintén ridegen bánt Szabinával: „Nem engedem, hogy őt is szeressék!” Az első jelenetben Szabina újra megélte a szeretetlenséget és a kiszolgáltatottságot. Ugyanakkor a családi légkör jobb életminőséget jelentett a számára. Otthonillata van, kert, ahol játszani lehet, és a remény, hátha szeretni fogják. Mindezek körbevették és simogatták őt a második képben. Kívülről nézve a jelenetet, a kertet veszélyesnek látta. A harmadik jelenetben a 13 éves kori emléke elevenedett meg, amikor a kertben dolgozott, félbehagyta a munkáját, és elment játszani, ezért megpofozta a nevelőanyja. A negyedik képben egy elképzelt jelenetben beolvasott a nevelőanyjának, akit szeretett is meg nem is. A játéka során jól érzékelhetően megjelent az ambivalenciája, ugyanakkor megtapasztalta az erejét is, amivel érvényesíteni tudta az érdekeit.

Szabina protagonista játéka alkalmas volt arra, hogy az önállósodási kísérleteihez kellő bátorítást kapjon.

Edit protagonista játéka

A csoporttagok megéreztek a feszültségeszközök lehetőségét a szcenikus megjelenítés során. Edit témájával foglalkozott a csoport: „Mit tehetek, ha fájdalmat okoznak nekem?” Az első jelenetben egy 6 éves kori emléke elevenedett meg, mikor nem ette meg a vacsoráját, és anyja kitette dühében a havas udvarra. Apja és testvére hozták be. Az érzés ismerős volt számára. Hasonló magányosság-élményt élt meg az előző intézetben, amikor nem készült el a leckéjével, és a tanár nő egyedül őt nem engedte ki a csoportból játszani. A második képben ezt játszotta el. A harmadik képben a magányosság összetevőit rakta ki. Kitaszítottság, szomorúság, félelem, tehetetlenség és idegesség. Az érzések körbevették Editet: „szinte megfojtottatok!” Az elviselhetetlen helyzetet úgy szüntette meg, hogy félrelökött mindenkit és kitört. Edit játéka során megtapasztalta az erejét, a határozottságát és a küzdeni akarást. Ettől a felismeréstől azt vártuk, hogy szomatikus panaszai enyhülni fognak. A csoportülésein hatékonyan működött az érzelmek aktív cseréje és a másik ember valóságos észlelése. Az egyéni életsorsban megmutatkozó azonos töréspontok megjelenítése a csoport „ösbizalmatlan” tagjait növekvő bizalomhoz juttatta. Az integrációs fázisban elhangzottak mélyítették az együttérzést: „Egy kisgyerek nem tud szembeszállni az anyjával.”

Edit játéka ráirányította a csoporttagok figyelmét az anya és a gyermek kapcsolatára, amely olyan személyiségterületet érintett, ami önmegfigyeléssel elképzelhetetlen lett volna.

MÁSODIK CSOPORTJÁTÉK

A bemelegítő körben nem alakult ki egyetlen körülhatárolható téma sem, de a csoport nagy feszültségi szinten volt, mert a következő héten Budapestre mentünk kirándulni. Közös játékot javasoltunk, amit a csoporttagok elfogadtak. A témaajánlatok közül a többség a hajókirándulást választotta. Berendezték a színpadot, és székekből hajót raktak ki. Interjú-módszerrel tájékoztunk, hogy a csoporttagok kit személyesítenek meg, de különben nem avatkoztunk a játék menetébe.

A résztvevők az alábbi szerepeket választották:

György – életmentő

Edit – szakácsnő

Miklós – kapitány

Lajos – hajóvezető

Szabina – pincéernő

A játék a csoporttagok szociometriai státuszáról is képet adott. Az erősebb pozíciójú tagok kezdtek, majd a peremhelyzetűek fejezték be.

Miklós határozta meg a célt, a hajó Amerikába megy. Lajos volt az, aki szinte azonnal csatlakozott Miklóshoz, és „hajóvezető”-ként irányította a hajókormányt.

Edit készítette az ünnepi ebédet (utalás az első ülésre, amit szintén Edit kezdeményezett). Szabina vitte végig az ennivalót. György a közös játékba nehezen tudott bekapcsolódni. A játék során bemutatták a vágyteljesítő fantáziáikat a csoport tagjai, és megelevenítették a szükségleteiket: megjelent a felelősség, az öröm, a munka és az egymás segítségének az igénye.

A csoport érettségét jellemezte, hogy felismerték egymás fontosságát, és ennek megfelelően cselekedtek. Mindenki törekedett az együttműködésre, a hajó elérte úti célját, megérkezett Amerikába.

HARMADIK CSOPORTJÁTÉK

A csoporttagoknak nem volt protagonista játékajánlata, ezért mesejátékot javasoltam. „A három kismalac” című mesét választották a legtöbben. A mese alkalmas volt az alapvető erkölcsi tanulságok levonása mellett az aktivitás fejlesztésére és a szereprepertoár bővítésére. A játék során az alábbi szerepeket választották az állami gondoskodásból kikerült csoporttagok: „kismalac” (Szabina), „farkas” (Lajos), Nap (György), „faház” (Miklós) és „téglaház” (Edit). A mese megelevenítése során lehetőség adódott arra, hogy a csoporttagok kipróbálhassák a játékosságot. A közös tevékenység, az együttműködés és a „farkassal” szembeni koalíció lehetőséget adott a szocioemocionális kapcsolatok szélesítésére. A játék során megélhetővé vált a felelősség megtapasztalása is. A témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bírt a mesejáték. A kiscsoportos lakóotthoni életforma, a település életébe integrált családi házas modell egyes részeit eljátszották a csoporttagok. A játék során a normalizált lakókörülmények közül néhány fontos összetevő megjelent a résztvevők igényeként: privát szféra (a három kismalac önálló életteret rendezett be), a transzkategoriális gondoskodás (a kutya, mint új szereplő, ne csak malacok éljünk együtt, legyen köztünk más élőlény is), a játék során a kompetenciák és a képességek nagy jelentőséget kaptak. A kapcsolatok és a szükségletek egyre reálisabbá váltak, a csoportösszetartozás erősödött. A személyesség fontosságának megértése és az egyéni szükségletek kölcsönös elfogadása lehetővé tette a kapcsolatok és a csoportesemények differenciált és reális érzékelését és értékelését.

A csoporttevékenység funkcionálisan öltött autonóm jelleget. A csoport a szerepjáték során megteremtette a saját normáit, ami tulajdonképpen önmaga vonatkoztatási keretévé vált. A tagok egyéni céljaikat hatékonyan összekapcsolták a csoport tevékenységével.

György protagonista játéka

Előző évben ilyenkor júniusban majdnem meghalt egy asztmás roham miatt. Mentőt kellett hívni hozzá, majd egy tudószanatóriumba utalták be.

A téma ajánlata háttérben a halálfélelme volt: „Miért félek a veszteségtől?”, „Hogyan győzhetem le a félelmet?”

Az első jelenetben bemutatta az elmúlt évet, amikor kis híján megfulladt. A fürdőszobában tartózkodott, és a mosdó felett görnyedezett a kínzó roham hatására. Az egyik társa, aki szintén a mosdóban volt, szólt az éjszakás nővéreknek, akik ellátták, majd kihívták a mentőt.

A második képben a testi tüneteit jelenítette meg: verejtékezés, szédülés, fohászkodás, félelem és az egyedüllét. A tünetek közül a legmélyebbnek az egyedüllét üzenetét érezte: „Magam maradtam.”

Az érzés ismerős volt számára, hasonlót érzett, amikor 2 éve váratlanul elveszítette az édesapját. A harmadik képben egy elképzelt jelenetben elbúcsúzott tőle. A kórházi ágyon apja mellé ült, és megköszönte a szeretetét. Szerepcserében apja büszkeségét fejezte ki, hogy önállóan intézi György a dolgait. Egymást átölelve köszöntek el a másiktól. A negyedik jelenetben a halott anyjától is elköszönt, akit nem ismert, mert születésekor hunyt el. Anyjáról egyetlen emléke a szülei esküvői fényképe volt. Anyja és apja boldogan álltak a képen. Miután interjúban bemutatta anyját, a kórházi ágyon fekvő megelevenítette a születését és édesanyja örömét.

György élete a veszteségek sorozatáról szól, ezért az ötödik képben a veszteségek időútját (timeline) állítottuk fel. György kijelölte a jelennek megfelelő helyet, majd visszafelé elindultunk az időben.

Anyja születéskori halálának az érzése az üresség – fekvő testhelyzet.

Apja váratlan halálának az érzése a magány – ülő testhelyzet.

Asztmás rohama, ami az egészségének elvesztésére utalt a félelem – álló, de görnyedt testhelyzet.

A félelem foglalkoztatta a legmélyebben.

A hatodik jelenetben a félelem legyőzésére kerestünk megoldást. Az egészséget álló testhelyzetben ábrázolta, aminek összetevői: rendszeresen szedni a gyógyszert, a dohányzásról leszokni, és elkerülni a poros helyeket.

Az asztma többnyire allergiás eredetű betegség. Jellemzősége a kondicionáltság és a ventilációs zavar. Gyakran az elfojtott fájdalom van a háttérben, a beteg így tiltakozik az elvesztett védettség miatt. Az „elég jó anya” hiánya, akit csecsemőkorában veszített el, kimutatható volt György életében. Édesapja váratlan halála fokozta a bizalomteli személyes kapcsolatok kiépítésének nehézségét. Protagonista játékában lehetősége adódott feldolgozni anyja halálát, megköszönnie apjának a szeretetét, és „meggyászolnia” egészsége elvesztését. Mindezek lehetővé tették számára a túléléshez szükséges fájdalmas veszteség elfogadását.

ZÁRÓÜLÉS CSOPORTJÁTÉKAI

Első csoportjáték: „Milyen szeretnék lenni 10 év múlva?”

Miklós – jó modorú

Szabina – kiegyensúlyozott

Edit – egészséges
György – figyelmes
Lajos – erős

Ezt követően a csoporttagok felállították a közös csoportszobrot, ahol mindenki abban a szerepben állt be, amit 10 év múlva szeretne megvalósítani.

Második csoportjáték

Egy ládat képzeltünk a terem közepébe, amire mindenki elhelyezhette azt az érzést, amitől megszabadult a csoportülések során.

Miklós – kiszolgáltatottság
Szabina – agresszivitás
Edit – szomorúság
György – betegség
Lajos – gyengeség

Harmadik csoportjáték

Lehetőséget biztosítottunk a csoporttagoknak, hogy fél óráig beszélhetnek egymással, így senkiben sem maradt befejezetlen érzés vagy gondolat.

A záróülésen arra ösztönöztük a tagokat, hogy átgondolják és áttekintsék a történeteket. A félórás spontán beszélgetéssel az „elválás okozta szorongást” kívántuk enyhíteni.

A CSOPORTTAGOK EGYÉNI FEJLŐDÉSE:

1. Edit (kanál – szakácsnő ~ téglaház)

Gyakori vegetatív rosszulletek jellemezték. 17 szerepet alakított: a lányok közül a legtöbbet, ez megfelel alfapozíciójának. Antagonista szerepekben a legtöbbször „anya” szerepbe választották, emellett volt megmentő „nagyamama”, „szeretet”, „megértő tanárnő”, „torta”, „jókedv”. Szerepei általában törődéssel és gondoskodással függtek össze, a csoportjátékban is „szakácsnő” szerepet vállalt. A csoportfoglalkozás végére csökkentek rosszulletei, pszichikailag stabilizálódott, a mások által okozott fájdalom legyőzhető, „téglaházzá” vált, aki bízott az erejében. A csoportfolyamata végén letette szomorúságát.

2. György (asztal – életmentő – Nap)

Merevség, túlzott érzelmi rigiditás jellemezte. 16 szerepet alakított, a fiúk közül a legtöbbet, ez megfelelt béta pozíciójának. Antagonista szerepeiben 4 alkalommal kapott „apa” szerepet, emellett volt „jószívűség”, „védettség”, „humor”. A csoportfoglalkozások végére oldottabbá vált.

A halálfélelem legyőzéséhez az adhat segítséget, ha valaki „életmentővé” lesz. „Nap” -ként mindez az életerőt testesítette meg. A csoportfoglalkozások végére lerakta betegségét.

3. Lajos (virág – hajóvezető – farkas)

Bizonytalanság, nőies viselkedés jellemezte. Antagonista szerepekben szenzitív szerepeket alakított: „romantika”, „sajnálkozó nővér”, „tehetetlen osztálytárs”. A későbbiek során megnövekedett az önbizalma: „határozottság”, „figyelmes tanár”. A bizonytalanságtól való félelme csökkent, partnerkapcsolati képessége fejlődött. Szerepvállalásaiban férfias szerepeket vállalt, a csoportjátékban „hajóvezető”, a mesejátékban „farkas”. A csoportfolyamat végén lerakta gyengeségét.

4. Miklós (sótartó – kapitány – faház)

Szétszórtig, bizonytalanság, elfojtott agresszivitás jellemezte. Antagonista szerepekben érzelmileg túlfűtött szerepeket is kapott: „kedvesség”, „vigasztaló nővér”, ezáltal megerősítést kapott, hogy szeretetreméltó, és lehet kedvelni, ha tesz azért, hogy elfogadják társai. A csoportjátékban „kapitányként” férfias szerepet vállalt, a mesejátékban „faházként” a törődést testesítette meg, és alkalmassá vált a mások iránti érzelmetli odafordulásra. A csoportfolyamat végén lerakta a kiszolgáltatottságát.

5. Szabina (villa – pincérnő – kismalac)

Nagyfokú szorongás és kezeletlen agresszivitás jellemezte. Antagonista szerepekbe tekintélyszemélyként választották: „szigorú tanárnő”, „haragos anya”. A későbbiek során pozitív szerepeket is kapott: „barátságos osztálytárs”, „kedvesség”. Aki alkalmazkodik a környezetéhez, azt nem „bántja” senki sem. Nőiesebbé és gyengédebbé vált. A mesejátékban „kismalacként” kifejezte, hogy egyenrangú tagja akar lenni a közösségnek. A csoportjátékban „pincérnőként” szerepet vállalt. Erikához hasonlóan megértette, hogy amit Matildban „bűnbakéként” támadott, a felfokozott szexualitást, azt önmagában is a legkevésbé tudta elfogadni. A csoportfolyamat végén lerakta az agresszivitását.

A személyiségfejlődésükben megrekedt, az állami gondoskodásból kikerült és jelenleg is intézetben élő, értelmileg akadályozott felnőttek a pszichodráma hatására szerepvállalásaikban fejlődtek, és kedvezően változott a teljesítményük, a kapcsolatteremtő képességük és a pszichofizikai közérzetük.

A pszichodráma csoport a szociális otthon életében dinamikus rendszerként jelent meg, ahol a tagok cselekvése befolyással volt nemcsak a többi csoporttagra, hanem áttételesen az egész intézetre is. A vizsgált időszakban a szociális otthonban megközelítően felére csökkent a pszichiátriai osztályra történő beutalások száma, a csoporttagok vonatkozásában pedig egyáltalán nem fordult elő.

A pszichodráma módszer katartikus élményei az intézetre vonatkozóan kedvező változásokat indukáltak az empátikusabb légkör, mint követendő magatartási modell által.

ÖSSZEGZÉS

A csoportélmények megalapozták a rehabilitálandó otthonlakók bizalmát és segítőkész közreműködését a rehabilitációs cél megvalósításához, ezáltal csökkenteni tudtuk a beutalt részéről táplált izolációs tendenciákat, a minoritásba vonulást és viktimizációra való hajlamot. Az autonómia kiépítése nem magától jött, hanem közvetíteni kellett, amelyre alkalmasak voltak a protagonista játékok és az antagonista szerepek. Az akarati önállóság nem alakítható ki akarati cselekvés gyakorlása nélkül. Moreno szerint: „A pszichodráma az a módszer, amely a lélek valóságát cselekvésekkel tárja fel.”¹⁹

A projekció mechanizmusa révén a gondozott a személyzet tagjaira vetíti ki a saját hiányosságait, őket okolja önállóságának korlátjaiért. Ezért fontos, hogy védett környezetben gyakorolhatták ez érzelmi megnyilvánulások akaratlagos szabályozását.

Az állami gondoskodásból kikerült és jelenleg szociális otthonban élők emberi létezésének alapja az intézet, amelynek struktúrája és dinamikája képezi le énük szerveződését.

¹⁹ Moreno J. L.: Psychodrama Production Techniques. Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry

Traumatikus élménymaradványok az egyéni játékok során sűrűn felbukkantak, így lehetőségük nyílt a csoportvezetés során gyakori ismétlésre, ezáltal a legmarkánsabb problémákkal: az intézetbe kerülés egzisztenciális veszteségeivel, a beutalás előtt elszenvedett lelki és fizikai bántalmazással, az érzelmi elhanyagolással többször is foglalkoztak. Az átélést fokozta a viselkedés elemeinek több esetben történő megjelenítése. Ezáltal egy új típusú, meleg légkörű közösség alakult ki, amely a valóságos szükségleteket respektálta.

A reszocializációs munka a valóság egy sajátos tartományához, a mikromilióhoz kötött, ezért különösen jelentős eredmény volt az ingerszegény környezet negatív hatásainak csökkentése.

Véleményem szerint az egyik legfontosabb módja, hogy az otthonlakók emberhez méltó életet élhessenek, ha képesek az önrendelkezésre, ami a társadalmi beilleszkedésük esélyeit növelheti.

Könyvismertetés

BÚCSÚCSÓK CSIPKERÓZSIKÁNAK

Madonna Kolbenschlag a nő és nőiesség problémáját minden esetben a másik nemhez fűződő viszonyban, a férfi és férfias kontextusban vizsgálja, a két princípium polaritásban jelenik meg, kiegészítve és feltételezve egymást.

Madonna Kolbenschlag számos tudományos fokozata mellett a West Virginai Egyetem Egészségügyi Szolgálatának klinikai pszichológusa, pszichiáterként klinikai docens, valamint a nőtudományok adjunktusa. A szerzőnek a magyar kiadáshoz fűződő előszava szerint a saját női életének, halálának és újjászületésének a gyümölcse ez a könyv, amely a személyes identitásfejlődés válságaiból fejlődhetett ki. Mindazt a változást, amely a személyiségben végbemegy, a bennünket körülvevő kulturális mitológia is alakítja, amely évezredek óta leginkább a mítoszok és a tündérmesék révén hatnak ránk.

Az író hat tündérmesét elemez, amelyek (lelki) tükörként működnek, és eszközül szolgálnak a nők életben szerzett tapasztalatainak az értelmezéséhez.

Madonna Kolbenschlag vallja, hogy a mesék példabeszédek arról, hogy a nők mivé lettek, ugyanakkor jóslatok is arról a lelki-szellemi átváltozásról, amelyre a nők korunkban szólíttatnak. A mesék nyelve a szimbólum, s a szimbólumok segítségével tudjuk a mesék üzenetét megérteni, amely a női lélek elakadásairól, küzdelmeiről és önmagára találásáról szól. Kolbenschlag szerint a tündérmesék a nő szocializáció különleges példabeszédei, jó példái annak a kulturális tudatnak, amelyek abba a korba vezetnek vissza, amely megelőzte a nőnek, mint teljes személyiségnek a megszületését.

Csipkerózsika története az író szerint annak az állapotnak a leképződése, amelyet ma is számtalan 17 éves lány él át. Ezek a lányok, ahogyan ma látjuk őket: fiatalok, aggódóak, és elégtelenek magukkal. – S ami mindegyikükben közös vonás: várnak valamire. Ami a fejlődésüket visszaveti, ha ezek a fiatal nők mások elvárásainak szeretnének megfelelni. A Csipkerózsika történetben, a mese szimbolikája szerint a sövény úgy zárja el Csipkerózsikát a külvilágtól, mint ahogy a társadalom adta egyik alternatíva is „sövényrel zárja el” a nőket azoktól a területektől, amelyek a belső lelki fejlődésüket segítik elő. Akik arra vannak programozva, hogy segítségkérő, segítségváró, függő szerepben éljenek, lesznek azok, akikben kisebbségi komplexus alakulhat ki. Közülük kerülnek ki azok a nők, akiknek szükségük lesz a bulvárlapok vagy tv-reklámok stb. tanácsaira. Sokan szeretnének egy külső elvárásnak, egy másféle, a „tökéletes nőről alkotott modellnek” megfelelni. Vannak, akik egész életüket ennek a külső elvárásnak a megvalósítására szentelik, néhányan pedig belehalnak.

A Csipkerózsika-mese arra tanít bennünket, hogy évtizedekig tartó „álomba merülhet”, aki lemond az önmegvalósítás felelősségéről. S szerencsének mondhatja magát az a nő, aki a „másik” tükreben és érintésére megéli az ébredés idejét. Előfordulhat, hogy ez az ébredés a mély álomból csak az élet derekán következik be.

Madonna Kolbenschlag olvasata szerint Csipkerózsika nemcsak a Herceg csókjára vár, hanem saját lényé feltétlen elfogadására is.

Hófehérke története, mint metafora azt példázza, hogy az (édes)anyához fűződő, korai, intim kapcsolat hiánya gátjává válhat az identitás alakulásának. A mese nemcsak Hófehérke fejlődése szempontjából tanulságos, hanem a nőnek, mint „mostohának” a szempontjából is, akinek a tükre a túlzott önszeretetet (nárcizmust) jelképezi. S ez az önszeretet, s magára irányulás, a másik iránt, mint irigység is megjelenik a mesében, s Kolbenschlag szerint a

„mindenhol jelen lévő irigység és a félelem elvágja az embereket minden, a jövőre irányuló bármiféle közösségi cselekvéstől.” Az irigység ellenpólusaként az eredetiséget emeli ki. S amíg az eredeti embernek határozott képe van önmagáról, kellően motivált és eltökélt, és vannak alkotó energiái, addig az irigy személyiség bizonytalan, másikközpontú, az önmaga iránti szorongás vezérli, áldozat és agresszor egyszerre. Az irigy ember nem is annyira arra vágyik, hogy neki is meglegyen az, amit mások birtokolnak, hanem arra az állapotra, amelyben senki sem élvezheti a vágyott tárgyat vagy életmódot. Kolbenschlag szerint az irigység leginkább azokban virágzik ki, akik nem szeretik igazán önmagukat.

Az almának – amit a mostohája nyújt Hófehérkének – a mítoszok szerint ambivalens üzenete és értelme van. Ez az ambivalencia fedezhető fel a görög mitológiában Paris almájában, vagy a Bibliában Évának Ádám felé nyújtott almában is. Jelen esetben Hófehérkének is választania kell: megeszi-e az almát, vagy ellenáll a csábításnak? Mint azt a Teremtéstörténet óta tudjuk, a „bűn kockázata benne rejlik a megtapasztalásban, legyen az akár a szexualitás, szerelem, valamely feladatra való vállalkozás, tudás vagy felfedezés.”

A Hófehérke mese keretében a mostohaanya által nyújtott mérgezett alma képében, a női identitás folyamata nem teljesezhető ki, mert maga a folyamat volt megmérgezve. A mese szerint a továbbfejlődéshez való segítséget Hófehérke csak a transzcendens szférából kaphat.

A mese üzenete, hogy meg kell gyógyítani a nők között fennálló (anya-lánya) kapcsolatot, s úgy szocializálódjunk, hogy életünkben kiüzzünk minden élettágadó elemet. (A szocializáció minden esetben környezetfüggő, s nem az egyén saját döntésén múlik. A gyermekek szocializációjában minden esetben a szülők, tágabb értelemben a család játszik kiemelkedő szerepet.) A női lét akkor válhat teljessé, ha nem „anyánk lányaként” éljük meg a teljességet, hanem elindulunk saját belső fejlődésünk útján.

A Hamupipőke-mesében Madonna Kolbenschlagnak arra a gondolatára hívom fel a figyelmet, amely szerint a munkának spirituális vonatkozása van. A munka által juthat el az ember (a nő is) a világ átalakításáért, s munkánk által válunk valakivé, és teszünk lépéseket a közösségért. A munka akár cél is lehet az üdvözüléshez. „A munka, mint a transzcendenciára való parancs a zsidó-keresztény kultúrkörben gyökerezik.” A szerző szerint ennek a nők vonatkozásában olyan olvasata is van, hogy ha a nők nem kapják meg a lehetőséget arra, hogy aktívan részt vegyenek a társadalom formálásában és a munkavégzésben, akkor lelkiileg és társadalmilag is egyaránt eltörpülnek. A szerző éppen ezért úgy véli, hogy akár „erőszakkal”, s elsősorban a továbbfejlesztés, tanulás, képzés szintjén a nőket ki kell venni a társadalom által szentesített „egzisztenciális gyávaságból”, s ebben a folyamatban a munkának kitüntetett szerepe van.

Ez a gondolatmenet Hamupipőke vonatkozásában úgy jelenik meg, hogy először meg kell barátkoznia lelke természetes és eredeti tartományaival, amelyet a madarak és a mogyoróág szimbolizálnak, s maga mögött kell hagynia mindent, ami eltorzítja, s elsősorban azt a helyet, amelyet Grimm „szutyok-fényeknek” nevez. Majd vállalnia kell a kiszabadulás kockázatát. A mesében benne van az a kettősség, hogy ugyan elfogadja önmaga értéktelenségét, ugyanakkor meg van győződve róla, hogy többre hivatott, és tisztában van saját heroikus szerepével. A mese egyaránt lehet tükör és követendő példa a nők számára.

Aranyfürtöske története nem másról szól, mint az önmagát kereső emberről, aki újabb és újabb szerepekkel próbálkozik, csak hogy megtalálja identitását. A fejlődő léleknek egyre több új szerepet kell megismernie, és meg kell tanulnia azt is, hogy hogyan viszonyuljon a többiekhez. Végül le kell tudnia vetni a rá nem illő szerepeket és forgatókönyveket, hogy ki tudja alakítani igazi önmagát.

Madonna Kolbenschlag szerint „Aranyfürtöske története arra a társadalmi jelenségre világít rá, hogy szembe kell szállnunk a „radikális másikkal”, majd az ezt követő folyamat révén szervesen be kell olvasztanunk ezt a másikat önmagunkba.” Aranyfürtöske a mese végén végül az egyedüllétet választja, mint a teljes autonómia megtalálását.

A történet aktualitása, hogy korunkban a hagyományos társadalmi szerep elvesztése révén az „új identitásra” szert tett nők miként fogják megtalálni azt az „új férfit”, aki megfelel azoknak a változó szerepeknek, amelyeket a fent említett személyes autonómia megkívánhat?

Hogy ezt a jelenséget észrevegyük, a szerző azért tartja fontosnak, hogy be kell merjünk vallani magunknak, hogy a hagyományos család mint struktúra széthullóban van, s ezáltal veszélyeztetetté válik az egyén társadalmi és kommunikációs rendszere is, mivel a társadalmi együttélés normáit és szabályait csak a szocializáció bölcsőjében, a családban kell megtalálnunk.

A szépség és a szörnyeteg mesének M. Kolbenschlag szerint az a szimbolikus üzenete, hogy a szép leány házassága az egykori szörnyvel jelképes esemény: annak a veszélyes szakadéknak az áthidalását jelenti, amely az ember létének állatias és „magasabb” oldalai között tátong. Ez a szakadás vagy elszakadás a mesében betegség formában jelenik meg: először amikor az apa, majd a szörny elszakadnak a szép lánytól és mindattól, amit ez a szépség jelképez, majdnem belepusztulnak. (Érdeemes utánagondolni, hogy ma is mennyi és mennyi betegség keletkezik az egymástól való fájdalmas elszakadásból, a kapcsolatok zavarából és elsorvadásából, s azt a fájdalmat és hiányt, amit nem tud elmondani a száj, fájdalom formájában hordozza /elmondja/ a test.) A mese egyik szimbolikus üzenete, hogy a patriarchális etikett szerint a nőnek nem szabad a férfi titkai után kutatni. (Más műben is, pl. a Kékszakáll történetében a titkos szobára vonatkozó tiltás annak a próbatétele, hogy a feleség tiszteletben tartja-e a férfi hatalmát? A másik szimbolikus üzenet, hogy a saját belsőnkben lévő szörny (a jungi tipológia szerint az „ámyékszemélyiség” megszelídítésével és elfogadásával a másiktól való félelmeink is szertefoszlanak, s a korábban szörnyként megélt másikat képesek leszünk elfogadni és szépnek látni.)

A békakirályfi története jól példázza a férfiak és nők kapcsolatában jelenlévő identitásválságot, illetve azt a szerepváltást, amelyre a mai kor egyaránt megszólít minden embert, nőt, férfit egyaránt. Madonna Kolbenschlagot idézve: „miközben a nők elvetik a „nőiség varázsát, és felfedezik autentikus, eredeti személyiségüket, egyre visszataszítóbbnak találják a hagyományos férfiszerepet. Minél többet dicsekszik a férfiasságával egy férfi, annál inkább hasonlít a békához.” A nő minél inkább megszabadul sztereotip szerepétől, annál kevésbé lesz elfogadható számára a hagyományos szerepeknek megfelelni akaró férfi.

A recenzió írója azért választotta a fenti mű ismertetését, mert a szerzőtől függetlenül, mielőtt a könyvet ismerte volna, maga is érzékenyebbé vált az identitástéma iránt, s más kontextusban egy pszichodráma csoport vezetőjeként, a csoportfolyamatban résztvevők identitás változásaira fókuszált.

Madonna Kolbenschlag Búcsúcsók Csipkerózsikának c. könyvének kettős küldetése van a magyar pszichológiai munkák iránt fogékony olvasóközönség számára, amely a női identitás gyökereit kutatja, ill. a napjainkban fellelhető női identitásváltozás irányait keresi. A könyv egyrészt szépen illeszkedik abba a sorba, amely az utóbbi időben kiadott pszichoanalitikus mese-elemzéseket végezték, többek között Bruno Bettelheim, Marie-Luis von Franz munkáira gondolok, amelyek Magyarországon is megjelentek, s akikre Madonna Kolbenschlag is gyakran hivatkozik. A másik felvállalt irány, amelyre maga M. Kolbenschlag is utal a magyar kiadás előszavában, hogy könyvében túllép a mesék „csak” szimbolikus elemzésén, ill. éppen a mesékben megjelenő szimbólumok segítségével próbálja

megközelíteni azt a jelenséget, amely a „nők társadalmi emancipációjának, a spiritualitásnak és a vallásnak a kérdéseit is felvetik”, és ezeknek a tényezőknek a nők életében napjainkban bekövetkezett összefüggéseit keresi.

Mindezek tükrében a „női szabadság” újabb dimenzióit kutatja, amelyről viszont tudja, hogy nem lehet elválasztani attól a történelmi és személyes tapasztalattól, amelyben a nők az életüket töltik. Madonna Kolbenschlag úgy véli, hogy könyve Közép-Európában új nézőpontokkal fogja gyarapítani a női azonosságtudat alakulását. A szerző a mélypszichológia fogalomrendszerével dolgozik. Akik jártasak ebben a gondolkodásmódban és szakkifejezésekben, azok további értelmezési és továbbgondolkodási lehetőséghez jutnak, akik viszont most találkoznak először ezekkel a fogalmakkal, őket további pszichológiai bűvárkodásra serkenti a szerző. Madonna Kolbenschlag holisztikus szemléletre törekszik, s az identitás gyökereit együtt elemzi a zsidó-keresztény kultúrkör szempontjából. Elemzésében a különféle kultúrköri nézetek nem kizárólagosak és kirekesztőek, hanem egymást kiegészítőek és jól ötvöződnek a humanisztikus pszichológiai és pszichoterápiás szemlélettel. Továbbá Isten létét nemcsak transzcendens vonatkozásban említi meg, hanem Isten immanenciáját vallja saját lényünkben is.

A Búcsúcsók Csipkerózsikának c. művet ajánlom mindazoknak, akik elsősorban a saját belső útjukat és fejlődésüket keresik, hiszen csak a személyes változás megtapasztalása révén tudunk másokat – elsősorban a gyermekeinket – a felnőtté válásban segíteni. A könyvet haszonnal forgathatják pszichológusok és pedagógusok, s mindazok, akik a segítő foglalkozásban dolgoznak, legyenek bár nők vagy férfiak, mert csak együtt és egymás által leszünk képesek a jövő nemzedék elhivatott alakítására.

Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999.
Horváthné Tóth Borbála

Írta: László Judit

CSALÁDSEGÍTÉS, GYERMEKJÓLÉT VAGY VALAMI MÁS

Jól emlékszem még azokra a félelmekre, vitákra, bizonytalanságra, amik a szociális szférában dolgozókat jellemezte az 1997. évi XXXI. törv. életbelépésekor. Szinte tudathasadásos állapotban kezdtünk hozzá a Gyermekjóléti Szolgálatok felállításához, sejtve csak egy új intézményes forma lehetőségeit. Nagy kérdés volt a Családsegítő Szolgálatok helye, helyzete. Együtt vagy külön, ez a kérdés osztotta meg a szakmát, és ma úgy tűnik, a kérdésre nincs válasz. És most hadd ne hallgassak oda az elméleti szakemberek elemző, de a gyakorlatban kevésbé vagy egyáltalán nem alkalmazható eszmefuttatására, mert azt gondolom, a kérdés, amire a választ vártuk, mára aktualitását veszítette. A Családsegítő Szolgálatok, mint olyanok, utolsó napjaikat élik. Lehetne persze most kutatni, hogy mi is ennek az okát, de azt hiszem, nem érdemes. Tudjuk. Amiért most írásra adtam a fejem, az a Gyermekjóléti szolgálatok léte és egyhelyben topogása. Az 1997. évi XXXI. törv. akkor, amikor életbe lépett, időszerűnek tűnt. Magam is lelkes híve voltam, hiszen olyan dolgokat fogalmazott meg, amit azelőtt egy törvény sem. Még pontosnak is merném nevezni az akkori viszonyokat figyelembe véve, de kezdi aktualitását veszteni. A törvényalkotók csak azt nem vették figyelembe, hogy a társadalom egy olyan intenzív változáson megy át, hogy e változások követése ezzel a törvénnyel lehetetlen. Már 1998/99-ben is nehézkes volt az előírtak kivitelezése, de akkor még azt gondoltam, sikerülhet kijárni magunknak az utat a megoldások felé. Ma már tudom, hogy ez csak illúzió. Persze nem arról van most szó, hogy tudunk-e kellő számú klienst adminisztrálni. Tudunk.

Sokkal inkább szeretném halkán, de nagyon határozottan azt állítani, hogy a hagyományos módon működő Gyermekjóléti Szolgálatok nem tudnak érdemi munkát felmutatni.

Még mielőbb bárki azt gondolná, hogy lélekharangot kongatok a Szolgálat felett, le szeretném szögezni, hogy értük és nem ellenük ágálok, hiszen magam is egy Gyermekjóléti Szolgálatnál dolgozom, és éppen, mert sokáig szeretnék még segítőként tevékenykedni, arra gondoltam, hogy itt az ideje a megújulásnak.

Egy teljesen új alapokra helyezett segítségre, szolgáltatásra és koordinálásra van szükség. Azok a kollégák, akik a gyakorlatban nap nap után szembetalálkoznak saját korlátaikkal, akik gyötrődnek tehetetlenségük miatt, akik segítőként nem tudnak segíteni, azok most biztosan rábólintanak a változásra.

Mire is gondolok konkrétan? Arra, hogy a Gyermekjóléti Szolgálat elsődleges feladatának egyre inkább a szolgáltatást kell tekintetnünk. Egy olyan széles skálán mozgó rendszerre gondolnék, ami alkalmas arra, hogy rugalmasan, szinte azonnal alkalmazkodjon az igényekhez, lehetőségekhez. Ennek konkrét megfogalmazásához most azért nem ragaszkodnék, mert település és település között akkora különbségek vannak, hogy átláthatatlan, hol, mire lenne igény. Ami biztosan kivitelezhető, azok a szabadidős programok, képességfejlesztés, játszóházak, csoportok. Igen, azt gondolom, hogy ezzel a Gyermekjóléti Szolgálatok prevenciós szerepét hangsúlyoznánk, szemben azzal a kevésbé elfogadható „büntető szereppel”, amit ránk erőszakoltak. A szolgáltatás hatékonyabb is, szélesebb kört szólít meg, és főleg közelebb áll ideológiánkhoz.

Nincsenek kétségeim afelől, hogy lesznek, akik nem értenek egyet velem, de talán többen – ezt szeretném remélni –, akik igen. Tekintheznénk ezt akár egy vita elindításának

is. Arra kérek mindenkit, aki elgondolkozott az olvasottakon, hogy ossza meg velem, velünk gondolatait.

A változás elkerülhetetlen, ez biztos. A társadalom átrétegződése is. Ez utóbbi nem rajtunk múlik, de hogy az új rendszer milyen legyen, az múlhatna.

Amikor kisgyerek voltam, mindig lerajzoltam a kívánságaimat abban a reményben, hogy biztosabban megvalósulnak.

Kérem, nem rajzolnának velem?

Írta: Kardos Ilona

CSECSEMŐOTTHON, KORAI FEJLŐDÉS, KÉSŐI KÖVETKEZMÉNYEK

Közismert, hogy a hosszú ideig intézeti keretek között élő gyermekek ún. hospitalizációs ártalmakat szenvednek. Az a speciális mesterséges közeg, amelyben élnek és fejlődnek, sajátos pszichoszociális deprivációt jelent a számukra. Általánosságban érvényes az az összefüggés, hogy minél korábban kezdődik és minél tartósabb ideig tart az intézeti időszak egy gyermek életében, annál nagyobb a hospitalizáció okozta károsodás. Vagyis az a serdülő, aki történetesen tizenévesként néhány hetet tölt el egy intézetben, irreverzibilis károsodásokat nem szenved el, de az a csecsemő, aki születését követően éveket csecsemőotthonban él, sok vonatkozásban egész életre szólóan károsodik.

Gyermekepszichiátriai osztályokon mindig messze nagyobb százalékban vannak csecsemőotthonos múlt után örökbefogadott gyermekek, mint amilyen az előfordulásuk gyakorisága a népességben. Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy nem fordulnak elő olyan gyermekek, akik születésük után azonnal, vagy igen rövid csecsemőotthonos előzmény után örökbefogadó szülő mellett nevelkednek.

Előbb szenteljünk néhány mondatot a csecsemő korai fejlődésére vonatkozó kutatásoknak, hiszen az utóbbi 20 év nagyon sok új felismeréssel gazdagította ismereteinket. Azt tudjuk, hogy az első 6 hónapban a gondozás élményeinek megfelelően a jó élmények és a rossz élmények mentén indul el az Én (ego) szerveződése. Optimális körülmények között ez az anya-gyermek kapcsolat szoros kettősében (attachment) zajlik, amelyben a két szereplő kölcsönösen befolyásolja egymást. Az anya facilitálja a gyermek fejlődését, a csecsemő válaszreakcióival az anya anyai érzelmeit indukálja, és egyre inkább kölcsönösen bevonják egymást kettőjük kapcsolatának bűvös körébe (attachment érzelmi légköre).

Vajon mi történik azzal a csecsemővel, aki 1-2-3, esetleg több évet, a legsérülékenyebb éveket csecsemőotthonban tölt. Hogy közelebb kerüljünk a lényegi különbségekhez, hasonlítsuk össze az optimális otthoni ellátás és az intézeti gondozás sajátosságait.

GYERMEK ES A GONDOZÓ KAPCSOLATA

OPTIMÁLIS OTTHONI HELYZET	INTÉZETI SZITUÁCIÓ
az anya-gyermek kapcsolat állandó és folyamatos	gondozó és gyermek kapcsolata változó személyekkel zajlik
az anya folyamatos interaktív partner	nincs folyamatos interaktív partner
érzelmi befektetés történik	nem történik érzelmi befektetés
szorosan igazodik a gyermek szükségleteihez és igényeihez	nem elsősorban a gyermek igényeihez igazodik, munkaidő-és munkarendfüggő

biztos attachement (kötődés)

Attachment: anya és csecsemő, illetve gondozó, gondozók és csecsemő meghatározó kettős kapcsolata az élet első időszakában.

Hogy a fenti különbségeknek mik a következményei, gyermekepszichiátriai osztályok betegeinél jól követhető. Több éves csecsemőotthonos anamnézis után az alábbi tünetekkel találkozunk, egy gyermeknek általában több tünete is van:

CSECSEMŐOTTHONBAN FEJLŐDÖTT GYERMEKEK TŰNETEI

Hyperirritabilitás, hyperkinézis
beszédpercepció zavarai (beszéd-észlelés, beszédmegértés)

dezorganizált, dezintegrált attachement (kötődés)

alacsony frusztrációs tolerancia
fejletlen szókincs gyengébb aktivizálással

impulzus kontroll zavarok
hiányos absztrakciós készség

gyengén működő mentális
fékek a biológiai korhoz viszonyítva több éves elmaradással

figyelemzavar

KÖTŐDÉSI ZAVAROK

A legújabb amerikai és angol kutatások igen meggyőző bizonyítékokat szolgáltatnak arról, hogy az első hónapok gondozási eseményei milyen jellegű korai károsodásokhoz vezetnek. Ezek a kutatások képezik a fejlődéspathológia tárgyát.

Ezeknek köszönhetően ma már nagy biztonsággal tudunk párhuzamot vonni az első hónapok gondozási eseményei és a későbbi következmények között.

Az a csecsemőotthonban fejlődő csecsemő, aki több személy által akarva-akaratlan különböző gondozási attitűddel fizikailag jól el van látva, többszörösen hátrányos helyzetű az egy személy – optimális esetben természetesen az anya – által gondozott csecsemőnél. A csecsemő oldaláról válaszkészség állandó jelleggel van, de míg az anya optimális esetben él ezzel a lehetőséggel, intézeti keretek között ez a fajta folyamatosság, a gyermek igényei szerinti válaszkészség, az érzelmi befektetést magába foglaló odaforduló attitűd szükségszerűen hiányos. Az a fajta kölcsönös indukció, amely az anya és a csecsemő között létrejön, és amely végül is a fejlődést stimulálja, gondozónők és a csecsemő között nem, vagy csak igen felszínesen működik. A sztereotip hétköznapi kedvesség vagy az éppen szakszerűnek gondolt mértéktartó odafordulás alkalmatlan mélyebb kötődés biztosítására. Az érzelmi befektetés, a folyamatosság, az igazodás a csecsemő mindenkori igényeihez azok az alapfeltételek, amely az első hónapokban nélkülözhetetlenek. Ezek hiányában az észrevezés szétesik összefüggéstelen elemekre. A bizonytalanság miatt nincs pozitív színezetű Én-mag (ilyen csecsemőkor után találkozunk olyan gyerekekkel, felnőttekkel, akiknél igen alacsony szinten van az empátiás készség, a szeretetképeség, nem érznek büntudatot, igen gyenge az együtt érző képességük, nem tudnak átélni szolidaritásérzést).

Nemcsak az érzelmi élet kórosságai alapozódnak meg az első életévben, hanem a gondolkodási funkciók is. Egyszerűen azért, mert az agy az első 2 évben, hangsúlyosan az elsőben fantasztikus sebességgel fejlődik. Például egy születéskor 400 gr-os agy az 1. életév végére 1000 gr is lehet. Miközben az agy ilyen rendkívüli sebességgel fejlődik, fokozott az érzékenysége külső és belső ingerekre. Ez idő alatt ún. szenzibilis (érzékeny, sőt túlérzékeny) időszakban van, ami azt jelenti, hogy a genetikai program szerint szinte

burjánzó idegsejteknek meghatározott időpontban kell megkapniuk a fejlődéshez szükséges információt, tapasztalatot. Ha ez nem történik meg, vagyis az üres struktúra az input (inger, tapasztalat) hiányában nem tudja felvenni a szükséges funkciót, az idegsejt eltűnik. Vagyis a dezorganizált-desintegrált attachmentben, amelyben a csecsemőotthonos gyermekek fejlődnek, igen nagy a valószínűsége annak- klinikai tapasztalatok lényegében hasonló, esetleg a súlyosságban különböző tüneteket bizonyítanak –, hogy a saját genetikai programját sem képes a csecsemő megvalósítani, illetve az deficit állapottal történik meg. A következmény pedig a gondolkodási és logikai funkciók gyengesége, az absztrakció hiányosságai, a szókincs szegénysége, melyek az iskolai életben okoznak óriási nehézségeket már 6-7 éves korban. Hogy példával illusztráljuk a mondottakat, lássunk egy esetet.

A vizsgálat idejében 10 és fél éves ép értelmű kislányt 5 éves korában fogadták szülei örökbe egy budapesti csecsemőotthonból. Egyetlen gyermekként rendkívül gondosan nevelték, és nevelik azóta is. 4. osztályos korában állandó iskolai teljesítmény-problémák, hiperkinetikus jellegű magatartászavar és figyelemzavar voltak a panaszok, és klinikai szinten is nyilvánvaló tünetek. A 10 és fél éves gyermeknél többek között beszédészlelési és beszédértési vizsgálatot végeztünk az alábbiak szerint a MTA Fonetikai Laboratóriumában prof. dr. Gósy Máriánál.

GMP VIZSGÁLATI EREDMÉNY

Név: B. K.

Szül. idő: 1987. október 31. - örökbefogadás 5 éves korban Vizsgálati dátum: 1998. május 27. - a vizsgálat idején a gyermek 10 és fél éves és 4. osztályos

HALLÁS (G-O-H): ép
BESZÉDÉSZLELÉS: részben ép; részben fejlesztendő
SZÖVEGÉRTÉS: 6 éves szinten
MONDATÉRTÉS: 6 éves szinten
SZÓKINCS akt.: 9 éves szinten
EMLÉKEZET: ép
EGYÉB:
JAVASLAT: Zöld könyv: 1. fejezet (10 perc), 2. fejezet (20 perc)
Varázsló: 10 perc (lefekvés előtt)

Prof. dr. Gósy Mária

A közérthetőség kedvéért a beszédészlelés és szövegértés vizsgálata azzal az analógiával követhető, ha pl. valaki lengyelül tanul, és mondjuk 2 év után egy lengyel 3. osztályban találja magát, sem a diktált szöveget nem tudja pontosan érzékelni és leírni, sem az elhangzó szöveg logikai összefüggéseit nem tudja 100%-osan megragadni. Az analógia sántít, mert nem csecsemőotthonos előzményekkel a folyamat fejleszthető, de csecsemőotthonos anamnézissel súlyosan korlátozott. Rendszerint javasoljuk, hogy csak passzív óralátogatóként vegyenek részt – számonkérés nélkül – a nyelvi órákon.

Valamennyi ilyen irányú vizsgálatunk hasonló eredményt ad évekig tartó csecsemőotthonos előzmény után, kizárólag az a különbség, hogy az elmaradás nem 4, hanem esetleg 3 vagy 2 év.

A fentiekből az következik, hogy a több éves csecsemőotthonos anamnézis után az iskolába kerülő gyermekek a magyar nyelvet nem uralják olyan szinten, hogy azon tanulni

tudjanak. Szövegértésük rendkívül gyenge olvasáskor is. A normál általános iskolai menetrendet nem képesek követni.

Az érzelmi élet, a gondolkodási funkciók sérülése után meg kell említeni a kötődési minta kórosságát is. Miután az említett gondozási formában csak felszínes, érzelmileg nem telített, elkötelezettséget nem jelentő felszínes kötődés jöhet létre csak, ezek a tapasztalatok rögzülnek a már ismertetett módon. Ez a korai kötődési minta marad egész életre. Így alakulnak később kapcsolatok, amelyben esetleg gyermek születik, és az anya esetleg a szülészeten hagyja. A kötődési minta nemhogy marad, hanem intergenerációsan öröklődik is.

Az indulati élet zavara is szinte állandó tünet a csecsemőotthonban fejlődött gyermekeknél. Nem adaptív az affektív reguláció - ha a pszichiátriai terminus technicust használjuk. Csecsemőotthoni körülmények között az igény szerinti odafordulás szükség szerint hiányt szenved. Ha egy csecsemő elég kitartóan sír, szinte harcol az ellátásért, elérheti, hogy odafigyeljenek és ellássák. Ha hamar feladja, nem látják el, feladja, és magába fordul. A csecsemő nem tudja szabályozni az indulatait még - élettanilag ez csak két éves kortól lehetséges -, a nagy amplitúdójú indulat rögzül, és később már ez a korai minta az, ami, indulatilag nem, vagy alig megterhelő helyzetekben is inadekvát módon működik. A csecsemőkorban rögzült kóros indulati minta gyakorlatilag változatlan marad az egész élet során, és a legnehezebben hozzáférhető tünetek közé tartozik. Már az óvodában jelentkezik, majd az iskolában súlyosbodik, nehezítve a kortársi kapcsolatok működését. Egyszerűen arról van szó, hogy a csecsemőotthoni „coping” = küzdési technika, amely a maga idején mintegy túlélési stratégiaként szolgált később is, mikor már felesleges ekkora indulatot mobilizálni, az indulatok természetességével és erejével szinte magától működésbe lép.

Azok a gyerekek, akik életük első éveit csecsemőotthoni körülmények között töltik, nemcsak az érzelmi indulati életükben és gondolkodási funkcióikban, hanem kötődési sajátosságaiban sem tekinthetők egészségesnek. Régen tudjuk, hogy a közelségkeresés biológiai ösztön. Az állatvilágban nap mint nap tanúi vagyunk ennek, akár a kiskutyákra gondolunk vagy az állatkerti kismajmokra, akik szorosán az anyjukra tapadva természetes módon szökkennek, ugranak az anyával. A fizikai közelség megnyugtató hatására a mindennapi életben is számos tapasztalat van csecsemőknél, gyermekeknél, sőt felnőtteknél is. Szinte mindenkinek van erről személyes tapasztalata. Gondolhatunk az afrikai vagy az ázsiai nőkre, akik magukra kötik a csecsemőt, úgy dolgoznak. Ők furcsa módon tudják, hogy a csecsemőnek erre van szüksége. A csecsemőotthoni helyzet állandó frusztrációt jelent ebben a vonatkozásban is. Minél távolabb van egy kis állat az anyjától, annál alacsonyabb az ingerküszöbe, vagyis már kis ingerre is feszült, nyugtalan lesz. Minél közelebb van az anyához, annál nagyobb a frusztrációs toleranciája. Szoros testi kontaktus esetén a kisállat nyugodt képes maradni. Az embergyerek is ugyanígy reagál, hiszen biológiai ösztön működik benne is. Rendkívül lényeges eleme ez is a korai fejlődésnek, hiszen csak a biztonságot átélő, vagyis belül nyugodt gyerek képes a későbbi - 1-1,5 éves kor körül kialakuló - konstruktív kereső-kutató magatartásra. Ennek a hiányáról van szó akkor is, amikor az örökbefogadó szülő azt hallja óvodás korú gyermekéről, hogy játék közben destruktív, nem tud bekapcsolódni a játékokba, könnyen válik agresszívvé társaival szemben. Még későbbi következménye ugyanennek a folyamatnak, amennyiben nincs kereső-kutató magatartás, a későbbiekben nincs megbízható tanulási motiváció. Amíg egy gyermek nem érzi magát biztonságban, vagyis belül nem nyugodt, nem képes betűkkel, számokkal kitartóan foglalkozni. Egyszerűen azért, mert nem érdekli, őt más köti le, a saját feszültsége, nyugtalansága. Csak ha ez már megoldódik, akkor képes továbblépni. És itt

ismét belebotlunk a korai sérülések makacsságába, igen korlátozott terápiás hozzáférhetőséggel.

ÖSSZEFOGLALÁS

A csecsemőotthonban fejlődő csecsemők pszichoszociális deprivációban élnek. Miközben a korai fejlődés szorosan környezet- és gondozófüggő, az intézményes ellátás intézményes jellegénél fogva képtelen az egészséges fejlődéshez szükséges egyedi ellátást biztosítani. A helyzetből törvényszerűen adódik, hogy a csecsemők kóros attachment keretén belül fejlődnek (DDA), melynek során az érzelmi elhanyagolás különböző fokozatait szenvedik el. **A korai érzelmi elhanyagolás súlyos következményekkel jár, amely a személyiség egészét érinti a későbbiekben, beleértve a felnőttkort is. A csecsemőotthoni ellátás során a sérülés folyamatos, és tartósan, krónikus formában történik. A környezetfüggő és rendkívül érzékeny idegrendszer intézményes keretek között patológiás deficit állapotot rögzít, amely későbbiekben beszűkült fejlődést tesz csak lehetővé, amelyben az érzelmi és indulati élet, a logikai funkciók, a kötődési sajátosságok egyaránt érintettek. A korai sérülések „rosszindulatúak”, vagyis a biológiai rögzítettség miatt (deficit állapot) terápiásán nem, vagy igen korlátozott mértékben hozzáférhetőek csak.** Vagyis a csecsemőotthonban hosszabb időt eltöltött gyerekek a későbbiek során nem rendelkeznek biológiai koruknak megfelelő érzelmi, gondolkodásbeli és szociális kompetenciával. Ennek következtében a mindenkori életkori kihívásoknak csak részben és súlyos hiányossággal küszködve tudnak megfelelni. **Az élet első éveit magába foglaló intézményes ellátás nem képes az egészséges fejlődéshez nélkülözhetetlen egyénre szabott pszichológiai, fejlődés-lélektani feltételeket biztosítani.**

A cikk a 2000. április 27-29. között Sopronban A Magyar Gyermeckneurológiai és Ifjúságpszichiátriai Társaság Kongresszusán tartott „Csecsemőotthon, korai fejlődés, késői következmények” című előadás a Család, gyermek, ifjúság című folyóirat számára szerkesztett változata.

Könyvismertetés

MURÁNYI ISTVÁN - PÉNZES MARIANN - BARÁT KATALIN:
DROG-ÉRTÉK-CSALÁD
NEVELŐOTTHONBAN ÉLŐ FIATALOK DROGFOGYASZTÁSA ÉS
ÉRTÉKRENDJE

A fiatalok dohányzásának illetve alkohol- és drogfogyasztásának vizsgálata elengedhetetlen feltétele az egészségügy és az ifjúságpolitika prevenciós stratégiáinak kidolgozásához. Az eredményes megelőzéshez fontos ismernünk a fiatalok életmódját, szokásait befolyásoló közvetlen szociális környezetet. Mindezek mellett fontos kiemelni a fogyasztást motiváló szociológiai és társadalomlélektani tényezőket.

A kötet arra vállalkozik, hogy az átlagostól eltérően szocializált és egyben a devianciák szempontjából leginkább veszélyeztetett ifjúsági csoport, a nevelőotthonban élő fiatalok dohányzási szokásait, alkohol- és drogfogyasztását a szocializáció és az értékrend alapján vizsgálja.

A kutatás eredményeinek értelmezését a drogfogyasztás nemzetközi és hazai kutatási előzményeinek, fogalmi problémáinak összefoglalásával a bevezető tanulmány segíti.

A második tanulmány, melyet Barát Katalin írt, egyrészt a nevelőotthoni szocializáció sajátosságaival, másrészt a gyermekvédelem történetével és intézményi jellemzőivel foglalkozik – elsősorban a kutatás helyszínére, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére koncentrálva.

1. Pénez Mariann a Drogfogyasztás a hazai és nemzetközi vizsgálatok tükrében c. tanulmányának elején megállapítja, hogy a drogfogyasztás az emberi kultúra részeként különböző korokban-különböző célokkal folyamatosan jelen volt, és jelen van napjainkban is. E jelenség egészségügyi és társadalmi következményei századunkban váltak világméretű problémává.

A mai kábítószer-fogyasztás jellemzői közül kiemeli, hogy ezen anyagok kereskedelmi cikké váltak, előállításuk, terjesztésük szervezeten történik, és szorosan kapcsolódik a bűnözéshez.

Magyarországon már a második világháborút követően nemcsak a magas alkoholfogyasztás jelent meg, hanem a drogfogyasztás is. Itt, Magyarországon az illegális drogtörténet kezdete a 60-as évek végére, 70-es évek elejére tehető.

Mindezek után szükségessé válik a drog és a kábítószer fogyasztásának meghatározása, mely szerint drognak tekinthető minden olyan termék, amely befolyásolja a mentális működést és ítélőképességet, amelynek fogyasztása tiltott, vagy a nem tiltott anyagok közül, amelynek fogyasztása veszélyes és visszaélésre alkalmas.

Általánosságban a drog-problémák tárgyalásakor az illegális szerek fogyasztására, illetve a fogyasztás következményeire gondolunk. Az egyes szerek legalitása kultúránként változhat, így érdemes figyelni a társadalmi-kulturális kontextusra is. A szerző példaként említi meg a dohányzást, mint függőséget kiváltó, komoly egészségkárosodást okozó szenvedélybetegséget, de mivel társadalmi megítélése enyhébb, ezért a dohányzásra vonatkozó adatokat általában külön tárgyalják.

A megfelelő drogpolitika kialakításához, az egészségügyi, szociális szolgáltatások, programok tervezéséhez, értékeléséhez nélkülözhetetlenek az epidemiológiai adatok rendszeres elemzése. Ezekben a kutatásokban a következő kérdéseket fogalmazzák meg:

- mennyi a lakosság körében a drogfogyasztók és a drogfüggők száma; az adott évben az új esetek száma; mik a fogyasztás jellemzői; van-e földrajzi, vagy szociális különbség az egyes fogyasztói csoportok között; milyen új drogok és fogyasztási szokások jelennek meg; milyen egészségügyi következményei vannak a drogfogyasztásnak, és hogyan jelennek meg a statisztikákban; milyen a különböző drogok elérhetősége és fogyasztási jellegzetességei, és ezek hogyan változnak;

- milyen kulturális, szociális és egyéni rizikó-tényezők vannak; milyen összefüggés van a különböző indikátorok között; mi az oka az országok közötti eltéréseknek; milyen hatással vannak, és mennyire hatékonyak az egyes politikák.

A droggal érintkezésbe kerülő lakosságot a szerző a következő csoportokba osztotta be:

- kipróbálók
- rendszeres fogyasztók
- drogfüggők
- problémás drogfogyasztók

Ezen csoportokat a szerző definiálja is, és megállapítja, hogy ezen csoportok között lehetségesek az átfedések.

Az Európai Drogmonitorozó Központ a következő indikátorok alapján készítette az Európai Unió tagállamaiban a kutatásokat:

- populációs survey a drogfogyasztásról, szokásokról és attitűdökről
- kezelési igény
- drog-halál statisztika
- drogfogyasztók mortalitása és halálokok
- letartóztatások, lefoglalások, bírósági eljárások, bebörtönzés
- HIV- és hepatitis-vírus-fertőzöttség
- kiegészítő kvalitatív kutatások

A szerző a felsorolt szempontrendszert elemzi és részletezi, konkrét adatokkal szolgál, és kiemeli az országok között eltérő joggyakorlatból származó esetleges eltéréseket. Kitér a különböző drogok ára és fogyasztási százalékaikra is.

A középiskolások körében készült kutatások alapján megállapíthatjuk, hogy a drogot kipróbáló fiatalok között magasabb az egyedül élők, intézetben illetve nevelőszülőknél élők aránya. Hasonlóan nagyobb rizikót jelent a családban előforduló deviancia. A korábbi vizsgálatokhoz képest nőtt a fogyasztókkal szembeni negatív attitűd.

Az 1995-ben készült vizsgálatok alapján a középiskolások 10%-a fogyasztott már életében valamilyen tiltott, 15,3% valamilyen legális drogot. A tiltott drogok fogyasztása inkább a szak- és szakközépiskola típusokra jellemző. A fiúk inkább illegális, a lányok körében a legális drogok terjedtek el. Rendszeres dohányzónak 30%-a tekinthető, gyakori alkoholfogyasztásról 28% számol be.

E tanulmány utolsó pontjában a szerző részletesebben elemzi a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei indikátorokat.

2. Murányi István: Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értéktudata

A szerző a **bevezetőben** megfogalmazza: milyen érvek alapján teremtünk kapcsolatot a nevelőotthonban élő fiatalok drog- és alkoholfogyasztása, illetve dohányzási szokásai és az értékrend, szocializáció között.

A bevezetés két alpontjában kitér a nemzeti drogstratégia céljaira és a kutatási előzményekre.

A Nemzeti Stratégia a következő kockázati tényezőket fogalmazza meg:

- genetikai-biológiai faktorok

- pszichológiai kockázati faktorok
- pszicho-szociális fejlődési visszamaradottság
- családi kockázati tényezők
- kortárs-hatások
- kulturális hatások

A droghasználat szempontjából fokozottan veszélyeztetett ifjúsági csoportok közé a

- halmozottan hátrányos helyzetű, illetve az alkoholista szülők gyermekeit
- iskolától távolmaradókat
- lelkiileg veszélyeztetetteket
- gyermekvédelmi szakellátásban részesülőket sorolja.

Úgy véli, hogy a drogprobléma empirikus kutatásának egyik lehetséges variációja a „multidiszciplináris modell”, mely szociológiai megközelítésnél a társadalom érték- és normarendszerét, a szocializációs környezet sajátosságait is figyelembe veszi.

A bevezető második részében e kutatást megelőző vizsgálatok eredményeit, következtetéseit fogalmazza meg. Előzetesen Andorka Rudolf, Rác József, a BKE Szociológia Tanszékének 1989-90-es és az ESPAD '99 Pest megyei kutatását tanulmányozta.

Murányi István a bevezetőt követő első pontban a kutatás módszertani jellemzőit vázolja fel.

Megtudhatjuk, hogy a kutatás 1999 nyarán készült a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei nevelőintézetekben, illetve állami gondozottak körében kérdőíves interjú formájában. A kérdőívben a Pompidou-csoport által kidolgozott és az ESPAD-os kérdőív egyes kérdéseit, illetve az értékrend, anómia, és a jövőkép vizsgálatára alkalmas kérdőblokkokat használtak fel.

A második pontban a családi szocializációs háttérjellemezőire tér ki a szerző.

Összefüggéseket keres a szocializáció és a drogfogyasztás között.

Kiemeli a család fontos szerepét a gyermekek, fiatalok szocializációjában. A kutatás eredményei alapján, konkrét számokkal is kifejezve, megállapítja, hogy nagyobbak a rizikó-tényezők a nem háztartásban élő fiatalok, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező szülők, a családban gyakran előforduló devianciák esetén.

A kutatás alapján képet kaphatunk a fiatalok család-ideáljáról. Kirajzolódik, hogy a felmerülő problémák esetén kihez fordulnak segítségért.

A következő pontban a dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás jellemzőit részletezi a szerző.

Kiderül, hogy a megkérdezettek 44%-a rendszeresen dohányzik, a nem dohányzók aránya 21%. Alkoholt rendszeresen 13% fogyaszt, a nem fogyasztók aránya 34%, és 53%-uk próbálkozik. Ezen belül felosztják a különböző szeszes italok fogyasztási arányát is.

A drogok ismertsége a következő (csökkenő sorrendben): nyugtatók, kokain, altatók, heroin, extasi, marihuána vagy hasis, LSD, crack, amfetaminok...

Illegitim drogot a megkérdezettek 8 százaléka fogyasztott.

A kutatás alapján megállapítja a szerző, hogy a dohányzás és az alkoholfogyasztás szorosan összefügg a drogfogyasztással. A rendszeresen dohányzók és a kipróbálók között magasabb a legitim vagy illegitim drogot fogyasztók aránya, mint a soha nem dohányzók körében. A rendszeres vagy alkalmi alkoholizálás szintén nagyobb mértékben valószínűsíti a drogfogyasztást.

Továbbá részletesen bemutatja a droghoz való hozzájutás módját, a baráti körben előforduló dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás jellemzőit.

A fiúk és az idősebbek körében jelentősen és szignifikánsan magasabb a rendszeres dohányosok aránya, mint a lányok és a fiatalabbak körében.

A fiatalabb korcsoportokban és a fiúk körében magasabb a rendszeres alkoholfogyasztók aránya, mint az idősebbek és a lányok csoportjában, azonban az eltérés nem szignifikáns. A baráti kör erőteljesen befolyásolja az ivási szokásokat.

A drogfogyasztás jellemzői gyakorlatilag azonosak az alkoholfogyasztás, illetve a dohányzási szokásoknál megfigyelt jellemzőkkel.

A kutatás elemzi az állami gondozott fiatalok értékvilágát is.

Az értékek, szociálpszichológiai szempontú értelmezés alapján, a társadalmi viszonyokhoz való kötődés fontosságát hangsúlyozzák. Az értékek segítségével a személy könnyebben és biztonságosabban tájékozódik a társadalmi élet mindennapjaiban, másrészt elősegíti a csoport integrációját.

Ezen értékeket elsősorban a család, de a különböző szocializációs faktorok vagy a tágabb szocializációs környezet is közvetítik.

A szerző beszél az értékzavar-jelenségekről és az értékek időrendben történő változásairól is.

A felmérés alapján megállapítja a fiatal állami gondozottak értékvilágának fontossági sorrendjét: boldogság, béke, családi biztonság, igazi szerelem, igazi barátság.

A ROKEACH-értékek rangsorát külön-külön vizsgálja a három csoport alapján: kreatív csoport, emocionális csoport, puritán csoport.

Megállapítja a felmérés alapján, hogy az értékek alapján elkülönült csoportok megoszlása nem tér el sem a nemek, sem a családi szocializációs élmények, sem az életkori csoportok kategóriái között.

A sajátjának tekintett családkép, illetve a deviancia alapján kialakított csoportoknál már az értékek rangsorát illetően jellegzetes eltéréseket figyelhetünk meg.

Ezt a jelenséget a Durkheim-i és a Róbert Merton-i megközelítés alapján is bemutatja.

A kutatás alapján megállapították, hogy a fiatalok bizalmatlanok a személyes kapcsolataikban és a felnőtt társadalom intézményeivel szemben. Mindez arra is utal, hogy a fiatalok többsége úgy ítéli meg, hogy környezete nem nyújt megoldást a személyes problémák megoldásához.

Az anómia elemzése után a kutató a gyermeknevelési elveket tanulmányozza és mutatja be.

E felmérés alapján a legfontosabb elvek a következők: családszerető, becsületesség, kötelességtudás, jószívűség, önállóság, okosság, céltudatosság, talpraesettség, szépség. A fenti tulajdonságok alapján négy csoportot különítettek el:

- idealizált
- morális
- pragmatikus
- családközpontú

A csoportok között az értékek nagymértékben változnak.

A következő részben ennek a kutatásnak egy másik részét mutatja be Murányi István.

Itt szavak és ahhoz fűződő asszociációk alapján próbáltak jellemzőket találni a gyermekvédelmi gondoskodásban élők körében.

Arra a következtetésre jutottak, hogy akik a családjukkal, szüleikkel együtt éltek, azok beállítottsága pesszimistább a többiekhez képest. A saját családdal kapcsolatos élmények inkább negatív érzelmi reakciókat, illetve emocionális hiányérzetet erősítenek a fiatalokban.

A kutatás kitért a fiatalok jövőképeinek elemeire is.

Itt megismerhetjük a fiatalok elképzeléseit arról, hogy hogyan képzelik el életüket a későbbiekben a munkájuk, végzettségük, a nyaralásuk, vásárlási szokásaik, lakásuk, gyermekük vonatkozásában.

A fiatalokat jövőképük megítélése alapján három csoportba sorolták a felmérés után:

- a) karrier-optimista
- b) karrier-pesszimista
- c) gyermek-pesszimista

A pesszimizmus jobban jellemzi a fiúkat, az idősebbeket és a korábban családjukkal együtt élőket. A gyermekekre és az egzisztenciális helyzetre vonatkozóan a fiatalok az átlagosnál jobban, az idősebbek az átlagosnál kevésbé látják borúsán az elkövetkezendő éveket. A családi élmény hiánya inkább erősíti a gyermekekre és az egzisztenciális helyzetre vonatkozó derűlátást.

A kutatás alapján kialakított csoportok között tipikus értékrend-kapcsolatokat fedeztek fel.

A felmérés alapján kapcsolatot kerestek a fogyasztás és az értékrend között.

Az alkohol és drogfogyasztók között a jövőkép és a nevelési elvek megítélésében van hasonlóság. A fogyasztók jövőképe igen sajátos, az alkoholt illetve drogot fogyasztók jövőképükben a későbbi személyes karrier mellől kizárják a saját gyermek gondolatát. A Rokeach-értékek típusai, valamint a szóasszociációk és a fogyasztási szokások kapcsolata nem következetes: a nem dohányzók és a drogfogyasztók magas arányban vannak az „emocionális” érték-csoportban, az alkoholfogyasztás szerint képzett csoportok között ebben a tekintetben nincs eltérés.

Az erkölcsi értékek és az anómia bizonyos koherenciát jelez: a dohányosok és alkoholfogyasztók a „morális” nevelési elvet elutasítják.

A DOHÁNYZÁS, ALKOHOL- ÉS DROGFOGYASZTÁS MAGYARÁZATI MODELLJEI

E tanulmány befejező részében a kutatás és a szerző arra keresi a választ, hogy milyen mértékben magyarázzák a dohányzást, az alkohol- illetve drogfogyasztást a fiatalok demográfiai és szocializációs sajátosságai és értékrendjük.

Arra következtetésre jutottak, hogy a fiúhoz és az idősebb korcsoporthoz tartozás valószínűsíti a dohányzást. Az alkoholfogyasztásban már csak az életkornak van hasonló szerepe, míg a drogfogyasztás esetében sem a nem, sem a kor nem meghatározó tényező.

A másik következtetés, hogy a dohányzást, alkohol- és drogfogyasztást igen csekély mértékben magyarázza a másik két változó.

A családi szocializáció és a kortárs csoport nagymértékben befolyásolja a fogyasztást. A dohányzás esetében feltehetően a mintakövetés játszik meghatározó szerepet, míg a drogfogyasztást inkább a családban előforduló devianciák befolyásolják.

A drogfogyasztást a morális tartalmú értékek elutasítása és egyfajta pragmatizmus valószínűsíti leginkább, ezt alátámasztja a drog fogalmának pozitív asszociációja.

A kötet 2. fejezete Barát Katalin összefoglalója a gyermekvédelem korai történetéről, a szocializációról, és külön figyelmet szentel a lakásotthonos életforma szerepének és jelentőségének is.

Fülöp Zoltán

Írta: Zsámbéki Eszter

A GYÁMI, GONDOZÓI TANÁCSADÓI MUNKA TAPASZTALATAI A FŐVÁROSI GYERMEKOTTHONOKBAN

A gyámi, gondozói tanácsadói munka nem túl népszerű feladat. Nincsenek hagyományai, nincs kidolgozott módszertana, és a törvényben sem sikerült precízen megfogalmazni, hogy mi a szerepe. Már maga az elnevezés is félreértésekre adhat okot, hiszen ha a gyámi és a gondozói szavak közé nem tesznek vesszőt, vagy nem tulajdonítanak jelentőséget a vesszőnek, akkor nem teljesen világos, hogy a tanácsadó gondozza-e a gyámot, vagy a gyám gondozói munkáját kell a tanácsadónak segíteni. A három melléknévi igenév egymásutánisága, halmozása mindenképpen szerencsétlen, és – talán ettől is, de még inkább a hosszúsága miatt – mára már csak gyámi tanácsadói munkáról beszél mindenki.

A gyermekvédelemben betöltött szerepe csak kevesek számára egyértelmű. Nagy a bizonytalanság ezzel kapcsolatban, s ez a mi számunkra azért említésre méltó, mert fokozza a gyámi tanácsadókkal szembeni bizalmatlanságot, akár gyermekotthoni, akár nevelőszülői gyámokról van szó. De maguk a gyámhivatalok is táplálhatnak ellenérzéseket a gyámi tanácsadókkal szemben.

Miért van ez így? Hiszen a gyámi tanácsadás alapvetően szolgáltatás, mint ahogy az egész TEGYESZ szakmai és módszertani szolgáltató intézményként kell, hogy funkcionáljon. Tehát semmiképpen nem hatóság, bár bizonyos jogosítványainál fogva (pl. fellebbezési jog) tevékenysége, léte megélhető hatalmi pozícióként is. Fokozottan érvényes ez az a gyámi tanácsadásra, hiszen a 15/1998-as rendelet 150. §-a is így fogalmaz: „A szakszolgálat (s ezen belül értelemszerűen a Gyámi Tanácsadói Szolgálat) szakmailag folyamatosan segíti és ellenőrzi a gondozott gyermek gyámjának, gondozójának gondozói, nevelői, illetve gyámi tevékenységét.” A 152. § pedig már konkrétan nevesíti is azokat a jogosítványokat, amelyekkel élhetünk – sőt, élnünk is kell -, amikor így fogalmaz: „Ha a szakszolgálat azt tapasztalja, hogy a gyám a kötelességeit nem teljesíti, vagy nem megfelelően teljesíti, javaslatot tehet a gyámhivatalnak a gyámi jogkör korlátozására, illetve a gyám felmentésére vagy elmozdítására.”

Érthető tehát a gyámok hol óvatosabban, hol szembetűnőbben megnyilvánuló gyanakvó, távolságtartó, néha figyelemelterelésre irányuló magatartása a gyámi tanácsadókkal szemben, hiszen kétségtelenül van okuk az óvatosságra, és sajnos takargatnivalójuk is van, de erről később szólnék részletesebben.

A gyámi tanácsadói munka e kétféle jellege – tehát a segítői és ellenőrzői funkció – okozza a gyámi tanácsadók tevékenységének legnagyobb nehézségét. Ez ugyanis már felvet egy fontos módszertani kérdést, nevezetesen azt, hogy hogyan lehet megtalálni és megőrizni ezt a kényes egyensúlyt a segítés, tehát a szolgáltatás, és az ellenőrzés, tehát a hatósági jelleg között? Különösen élesen vetődik fel ez a kérdés akkor, amikor a TEGYESZ-szel szemben kétségtelenül tapasztalható egy régóta meglévő szembenállás a volt intézeti gyám jogosítványaiból kifolyólag, és akkor, amikor egy mindenki számára új és ismeretlen tevékenységet kell elfogadtatni szinte az egész szakmával, beleértve a gyámhivatalokat is.

Első hallásra talán kevésbé érthető, hogy a gyámhivatalok is viseltethetnek ellenszenvvel a gyámi tanácsadói munka iránt, hiszen nekik alapvetően örülniük kéne annak, hogy van, aki segítséget nyújt a munkájukhoz abban, hogy figyelemmel kísérhessék a gyámok tevékenységét. A gyámok ugyanis a gyámhivatalok felügyelete alatt kell, hogy végezzék munkájukat, de az intézeti gyámság megszűnésével ennyi gyám feladatvégzésének

ellenőrzése nyilvánvalóan nem lenne megoldható gyámi tanácsadók közbeiktatása nélkül. Mégis, közülük sokan élik meg a gyámi tanácsadók munkáját okvetetlenkedésnek, fontoskodásnak, gyakran munkájuk akadályozójának, esetleg -szélsőséges esetben – kompetenciájukat sértő teljesen felesleges mellékszereplőnek.

Nagyon gyakori, szinte mindennapi tapasztalatunk az, hogy a gyermekotthoni gyámok közvetlenül a gyámhivatalokat keresik meg különböző problémáikkal, leggyakrabban egy gyermek áthelyezésének kérelmével. A gyámhivatalok általában e kérésnek eleget is tesznek, előidézve ezzel azt a helyzetet, hogy a szakszolgálat az egyéni elhelyezési terv készítésekor már csak egy megkötött megállapodást legalizál. A gyámi tanácsadó – ha egyáltalán idejében értesül erről – legtöbbször nem ért egyet e háttérben megkötött megállapodásokkal, s itt elindulhat a konfliktusok sorozata. Gyámok és gyámhivatalok közös erővel szidják a számításaikat keresztülhúzni igyekvő, akadékoskodó gyámi tanácsadót. Ember legyen a talpán az a gyámi tanácsadó, aki kibírja ezeket az övön aluli ütések, s persze közvetlen felettesei is gyakran óvatosságra intik, hiszen veszélyben a TEGYESZ jó híre. (Hogyan is lehet megőrizni azt a bizonyos kényes egyensúlyt?!) Pedig a gyámi tanácsadó nem csinált mást, csak azt, ami a dolga. Védte a gyermek érdekeit, szem előtt tartotta a törvény alapelveit. Komolyan gondolta, hogy testvéreket nem illik egymástól elválasztani, vagy azt, hogy beiskolázás miatt nem kéne otthonváltásra kényszeríteni a gyermeket. Esetleg azt kifogásolta, hogy az ország másik csücskében élő nevelőszülőhöz történő helyezés miatt sérül a gyermek saját vérszerinti szüleivel való kapcsolattartási joga, a vérszerinti szülő jogairól itt nem is beszélve. Vagy egyszerűen csak arra gondolt, hogy minden áthelyezésnél sérül a gyermek állandóságához való joga.

Azon már meg se lepődik, hogy az esetek zömében nem készült el a gyermekek egyéni gondozási-nevelési terve, ahol pedig mégis, ott általában köszönőviszonyban sincs az egyéni elhelyezési tervvel. Ott, ahol pusztán azért, mert kell, készülnek ugyan gondozási-nevelési tervek, de ezeket általában a nevelőtanár egyedül – a gyerek bevonása nélkül – készíti (van, ahol a növendékügyi előadó), a vérszerinti szülővel való együttes tervkészítés követelményét pedig nem is nagyon értik. Nem világos még ma sem – a törvény hatálybalépése után két és fél évvel – hogy ezek a tervek mire valók, miért készülnek, s az abban leírtak általában senkinek sem fontosak. Igaz ez sajnos a gyámhivatalokra is.

Ez a tény pedig sok mindenről szól, leginkább az együttműködés hiányáról, amit pedig a törvény előír. De szól sajnos arról a szemléletről is, hogy „nekem ezek a papírok nem fontosak, úgyis azt csinálom, amit én a legjobbnak találok.” És szól arról is, hogy ezt egy gyám meg is teheti, mert semmilyen következménye nincsen az egyéni elhelyezési tervben leírtak be nem tartásának. Még a gyámhivatali határozatban leírtaknak sem, mert gyakran ezt magukra nézve nem tartják kötelező érvényűnek. Gond nélkül figyelmen kívül lehet hagyni a kapcsolattartásra vonatkozó szabályozást, vagy akár a gyermek hatóság által megállapított lakcímre történő bejelentési kötelezettségét. Találkoztunk már olyan gyámmal is, aki határozottan, és némi indulattal a hangjában kijelentette, hogy ő márpedig nem jelenti be sehová a gyermeket, őt nem érdekli, hogy mi van a határozatban. Mit tehet a gyámi tanácsadó, ha a gyám nem tartozik az önkéntesen jogkövető állampolgárok közé? Először megpróbálja meggyőzni, aztán figyelmezteti, hogy kénytelen lesz jelezni a gyámhivatalnak. Aztán vár, hátha mégis meggondolja magát a gyám. És mit csinál a gyámhivatal? Ha a kapcsolattartás elmulasztásáról van szó, akkor általában nem tulajdonít neki túl nagy jelentőséget. Viszont ha a lakcímre történő bejelentés elmulasztásáról értesül, akkor már ingerültebbé válik, hiszen ez már őt is érinti, nem tudja áttenni az iratanyagot másik gyámhivatalhoz. Tőlünk kérdezi, mi a teendő?

A „nem fontos, hogy mi van az egyéni elhelyezési tervben, én vagyok a gyám, az igazgató, azt csinállok, amit akarok” szemléletből táplálkozik a gyakori patronáltatás. Sajnos ebben partnerek a gyámhivatalok is, gyakran az ő tudtukkal történik az egyébként jó szándékú, de szakmailag mégis teljesen elfogadhatatlan patronáltatás, abban a reményben, hogy a patronáló szülőből majd nevelőszülővé képez a TEGYESZ. Szélsőséges esetben még fedezni is képesek a gyámot a gyámi tanácsadó előtt, és úgy valóban a gyámi tanácsadó az utolsó, aki megtudja a patronáltatás tényét.

Mit tehet ilyenkor a gyámi tanácsadó? És ez most nem költői kérdés, szeretnénk rá választ kapni valakitől. Valakitől, aki érti, hogy az átmeneti nevelt gyermek azért van átmeneti nevelésben, mert van remény a hazagondozásra, a szoros kapcsolat fenntartására, egy idegen családhoz fűződő kapcsolat kiépítése pedig megzavarhatja a gyermek vérszerinti családtagjaihoz fűződő viszonyát. Valakitől, aki tudja, hogy az egyéni elhelyezési tervben a vérszerinti kapcsolatok ápolásának céljából történtek a feladatkijelölések, valakitől, aki hiszi, hogy csak felkészített, és arra kompetens személyek (pszichológusok, FIKSZ-trénerek) által alkalmasnak találtatott felnőtteket engedhetünk a gyermek közelébe, valakitől, aki átérzi ennek a felelősségét, és aki velünk együtt azt gondolja, hogy a gyermekvédelemben nem lehetnek egyéni döntések, még akkor sem, ha ezeket maga a gyám hozza.

Az egyéni döntések egy másik válfaja az, amikor különböző otthonok gyámjai egymás között adják-veszik a gyerekeket. Van, ahol erről tud a gyámhivatal, van, ahol nem. Egyéni elhelyezési terv azonban, de még határozat sincs erről, ennek ellenére a gyerek már fél éve, vagy még régebben az új gondozási helyen van. A túlterheltségből kifolyólag a gyámi tanácsadó csak későn értesül a dologról, akkor, amikor már semmit sem tehet. A gyermek már így-úgy, de beilleszkedett. Lehet, hogy rosszul érzi magát új helyén, és szívesen visszamenne régi otthonába, de ott visszafogadásától elzárkóznak. Nyilván nem véletlenül akartak tőle megválni. Mit tehet a gyámi tanácsadó? Hiszen egyrészt levegőnek nézték, kijátszották, másrészt pedig nem tudta megvédeni a gyermeket, akit senki nem kérdezett arról, hogy ő mit szeretne, csak megfogták és átvitték. Ezzel esetleg a testvérétől is elválasztották. A szülőt sem kérdezte senki, és miután határozat nincs, a szülő elesett a jogorvoslati lehetőségétől. Utólag persze készül majd egyéni elhelyezési terv is, határozat is, de miről is szól mindez? Túl azon, hogy a gyermek érdekei súlyosan sérültek, a TEGYESZ minden ilyen esetben veszít a hiteléből, kullog az események után, meglévő helyzeteket legalizál, nem tölti be sem a segítői, sem az ellenőrzői funkcióját. Igaz, nem is konfrontálódott senkivel, ami – mint tudjuk – nem mindig következmény nélküli. Elébe mehetett volna az eseményeknek, ha nem 150-es esetszámmal dolgozna. Segíthetett volna, ha idejében odaér. De hiába szeretne inkább segíteni, mint ellenőrizni, ha jószerével félévente egyszer tud csak találkozni gyerekekkel, gyámmal egyaránt!!!

Szomorú tapasztalatok ezek, de persze vannak azért jók is. Találkoztunk már gyámokkal, akik igazi körültekintéssel látják el feladataikat, és beszélgettünk már gyerekekkel – nem is kevéssel -, akik jól érzik magukat ott, ahol vannak. De ritkán tudunk csak találkozni velük ahhoz, hogy meggyőződjünk arról, hogy ez nem csak egy felületes benyomás. Ha ugyanis nem tudunk elmélyültebb kapcsolatot kiépíteni a gyerekekkel, miért lennének hozzánk őszinték? Miért hinnék el, hogy meg lehet bennünk bízni, és nem lesz bajuk abból, ha nyíltan beszélnek velünk? Ki védi meg őket, ha hétvégén haza akarnak menni, de büntetésből nem mehetnek, ha találkozni szeretnének testvéreikkel, akik máshol vannak, de ezt nem szervezi meg senki, ha más iskolába szeretnének járni, mint ahová beírátták őket, és még sorolhatnánk!

Jó lenne, ha minden gyermek tudná, hogy ki a gyámi tanácsadója, hogy mikor és hogyan léphet vele kapcsolatba, ha szüksége van rá. De ezek csak elérhetetlen álmok. Ehhez ugyanis 40-es esetszámmal kéne dolgozni.

Írta: Hartmann Mariann

GYERMEKVÉDELEM, SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS, CSALÁDI ÉLETRE NEVELÉS A PEDAGÓGUSOK ALAPKÉPZÉSÉBEN

Az iskola, a pedagógusok szerepe a gyerekek életében, felnevelésében, a család és az oktatási-nevelési intézmény közötti feladatmegosztás régóta vitatott kérdésköre a gyerekekkel foglalkozó szakembereknek és érdeklődésre számot tartó területe a közvéleménynek.

Az utóbbi években a különféle igények, társadalmi elvárások konkrét formát öltöttek: egyre-másra születtek a szakemberek feladatait meghatározó, keretbe foglaló törvények, rendeletek, tervezetek. 1997-ben létrejött a hazai gyermekvédelmi törvény, az 1993-as közoktatási törvény a nevelő-oktató intézményekre állapít meg kötelezettségeket, jogokat.

A 111/1997. (VI. 27) Kormányrendelet részletesen kijelöli a pedagóguspálya azon követelményeit is, melyek a szűken értelmezett oktatási tevékenység ellátásához szükséges elméleti és gyakorlati tudáson kívül elengedhetetlenek a tanári képesítés megszerzéséhez: „A tanári képesítés megszerzésére irányuló képzés célja olyan tanárok képzése, akik ... képesek... a tanulók megismerésére, megbecsülésére, személyiségük fejlesztésére, ... rendelkeznek a családi, pályaválasztási, szociális és nevelési tanácsadási, gyermek- és ifjúságvédelmi iskolai feladatok ellátásához, illetve ezek intézményeivel való együttműködéshez szükséges alapismeretekkel; akiknek személyisége érett, autonóm, kreatív;...”

A Nemzeti alaptanterv (NAT) szintén tartalmaz olyan új műveltségi területeket – pl. az 'Emberismeret' c. tárgy, ezen belül a személyiséggel, pszichés működéssel, motivációkkal, kommunikációval, nemiséggel, házassággal, értékekkel, erkölccsel stb. foglalkozó részterületek-, melyek az egész tanulói személyiség gondozását, fejlesztését célozzák, tűzik ki feladatul.

Mindezek a társadalmi elvárások, sokasodó és összetettebbé váló feladatok a pedagógusok számára nemcsak új kihívásokat jelentenek, hanem nehézségeket, egyre növekvő terheket is. A társadalmi változások követésére, a sokrétű igények kielégítésére a leendő pedagógusoknak csak úgy lehet esélyük, ha képzésük során elsajátítják mindazokat az elméleti ismereteket és gyakorlati készségeket, melyek túlmutatnak az egyes szaktárgyak oktatásának keretein, és melyek az embernevelés és -formálás jó színvonalú megvalósítását teszik lehetővé.

Az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet 1999. szeptemberétől kutatást indított el annak feltérképezésére, hogy a családi életre nevelés, a személyiségfejlesztés, valamint a gyermek- és ifjúságvédelem témaköre milyen módon jelenik meg ténylegesen a pedagógusok alapképzésében ill. az oktatásban.

Felvettük a kapcsolatot az ország pedagógusképző intézményeivel: a 26 intézményből 6 bölcsészettudományi kar, 5 tanárképző főiskola, 7 intézményben óvodapedagógus- és tanítóképzés is folyik, 5-ben tanítóképzés és 3-ban óvodapedagógus-képzés.

18 intézményből kaptuk meg a kért adatokat.

A pedagógusképző felsőoktatáson kívüli egyéb – jelenleg használatos – programok, magánkezdemenyvezések feltérképezésére a kutatás nem terjedt ki.

CSALÁDI ÉLETRE NEVELÉS

A családi életre való alkalmasság azt jelenti, hogy a fiatal felnőtt képes a számára megfelelő pár megtalálására, vele szoros kapcsolat kialakítására, családalapításra és gyermekek harmonikus felnevelésére.

Az alkalmasságnak pozitív összetevői és jellegzetes zavarformái egyaránt vannak. A pozitív tényezők érvényesülése és a zavarok elkerülésének, megelőzésének képessége jelenik meg abban a társadalmi kívánalomban, elképzelésben, amely e jelenséget pedagógiai célként, tantárgyként, emberi fejlesztési feladatként fogalmazza meg.

Az alkalmasság összetevői:

- az autonóm, felnőtt szociális életre való képesség,
- a munkamegosztásban való önfenntartó részvétel képessége,
- a szociokulturális viszonyok ismerete, az önálló társas életvitelre való képesség,
- a nemi szerepek megfelelő kialakulása és képesség a harmonikus nemi életre – fogamzásszabályozás, családtervezés, valamint harmonikus szexuális kommunikáció.

Mindezek nélkül nem tud valaki családfenntartó és megfelelő módon szülő lenni. (Buda, 1995)

A családi életre nevelés témakörében számtalan kezdeményezés, program született Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a II. világháború után.

A 20. század második felében új szemléletmód erősödött fel a szexualitást illetően: a nemi kapcsolatnak már nem egyetlen elfogadható célja az utódok létrehozása, az emberi életnek szerves része a kölcsönös örömszerzést nyújtó szexualitás. Ez az új szemlélet, valamint a fenyegető demográfiai robbanás veszélye felvetette a fogamzásgátlás, születésszabályozás, családtervezés szükségességét. Ezekből a változásokból fakadóan új feladatok adódtak a felnövekvő nemzedékekkel kapcsolatosan: a fiatalokat fel kell világosítani a szexualitásról, fel kell őket készíteni a családi életre.

A probléma megoldásának segítésére az UNESCO 1964. februárjában 17 ország 26 szakértőjével egyhetes tanácskozást tartott a témában. A különböző országok próbálkozásai igen sok tanulsággal szolgáltak a családi életre nevelés területén.

A franciaországi szakemberek kidolgozták a legfontosabb téziseket a tárgykörben – szerintük a szexuális nevelés elválaszthatatlan az általános neveléstől, mert az egész emberre hat, a szexualitás az ember életének része. A biológiai folyamat megismertetése nem elegendő, mert a szexuális nevelés lényege az, hogy hogyan járulhat hozzá a nevelés a szerelemre való képességnek, valamint az egyéni és a társadalmi élet szükségleteinek kialakításához. Különbséget kell tenni a nemi felvilágosítás és a komplex szexuális nevelés között. Nem tantárgyként kell tanítani, hanem az a cél, hogy a fiatalok minden tekintetben éretté és döntőképpé váljanak.

Svédországban is arra törekednek, hogy megértessék a fiatalokkal, hogy a szexuális élet szorosan összefügg a személyiséggel, a partnerek közötti viszonyal és az egész társadalommal.

A németországi gyakorlat felszínre hozta a legégetőbb problémákat a családi életre nevelés területén: sok pedagógus alkalmatlannak, szakmailag képzetlennek érezte magát a feladathoz. Voltak, akik számára a szexualitás tabunak számított, úgy vélték, ilyesmiről a hagyományok szerint nem szokás beszélni, ezt különben is minden nemileg érett ember önmagától tudja, emellett a fiatalok egymásnak is továbbadják ismereteiket. Sok helyen uralkodó nézetnek számított a biológiai szemlélet is: az orvosok még mindig a nemi betegségeket, szexuális eltévelyedéseket, az általános biológiai veszélyeket emelték ki.

A volt Német Demokratikus Köztársaságban a pedagógusok képzésébe bevezették a szexuálpedagógiát, minden tantárgyra kiterjedően igyekeztek megvalósítani a családi életre nevelést.

Ausztáriában is azt tapasztalták, hogy az iskoláknak egyre nagyobb szerepe lesz a családi életre nevelésben, mivel egyes szülők elfogódottság, félelem miatt képtelenek gyerekeiknek kielégítő felvilágosítást adni. A szexuális kérdések nem tantárgyként szerepelnek, hanem több tárgyban érvényesítik szempontjait, az így felfogott oktatás egy olyan szociális nevelésbe torkollik, amelyet a nevelés összefolyamatába integrálnak. Ez a gyakorlat pedig egy nyílt, pozitív motivációkat erősítő iskolai légkört tételez fel.

Magyarországon 1963-65-ben „kerekasztal-vita” zajlott az ifjúság szexuális neveléséről a Pedagógiai Szemle hasábjain. Egységes felfogás alakult ki abban, hogy a szexuális nevelés része az egységes nevelési folyamatnak, feladata, hogy az ifjúságot egészséges nemi életre, boldog házasságra, családi életre, szülői szerepre készítse fel. Emellett küzdeni kell a nemi felszabadulás ürügyén jelentkező felületesség, sivárság, igénytelenség, érzelem nélkülség ellen. 1965-ben kidolgozták az „Alapelvek az ifjúság szexuális felvilágosítására és nevelésére” c. dokumentumot. Az iskola azonban meglehetősen gyengén, hangsúlytalanul, esetenként helytelenül, nem korszerűen végzett ilyen feladatokat. A tanterv csupán lehetővé tette a nemi felvilágosítást, ehhez azonban nem adott elegendő tartalmi és módszertani segítséget. Felszínre került az az ellentmondás is, hogy a szülők sok esetben szégyellik gyermekükkel ezeket a kérdéseket megbeszélni, de gyakran az iskolától zokon veszik, ha ezekkel foglalkozik, mert azt gondolják, ezzel a gyermekeket behajszolják a nemi élet megkezdésébe.

1974-ben az Egészségügyi Minisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium minisztertanácsi határozat alapján, szakértők bevonásával kidolgozta az „Irányelvek az ifjúság családi életre neveléséhez” nevű dokumentumot. „A '74-es Irányelvek a következőkben határozták meg:

- nyújtson ismereteket a család és a társadalom viszonyáról,
- formálja a felnövekvő nemzedék érzelmi és értelmi életét,
- keltse fel a kölcsönös felelősséget és tiszteletet, az érdekek egyenrangú érvényesítésének és kölcsönös támogatásának az igényét,
- alakítsa ki helyes erkölcsi szemléletet a nemek kapcsolatáról,
- alapozza meg a család mindennapi életének megszervezéséhez, a család közösséggé fejlesztéséhez, a családi szerepek (házastársi, apai, anyai) betöltéséhez, a családtervezéshez és a gyermekek neveléséhez szükséges felelősséget, érzelmeket, ismereteket és készségeket,
- aktív egészségneveléssel előzze meg a családtagok egészségét veszélyeztető ártalmakat. (Kömlösi, 1995.)

„Az Irányelvek a társadalomban nem eredményeztek lényeges változást sem a szexualitás, sem a családi életre nevelés terén. ... Az iskola az adott társadalmi körülmények között és családjellemzők mellett a családi életre nevelési határozat nyomán rá szabott elvárásokat nem tudta teljesíteni, bár a családi életre nevelés több területén bizonyos kimozdulás tapasztalható volt. Az utóbbi években az iskolákban szinte levették a napirendről az e feladattal való komoly foglalkozást.” (Kömlösi, 1995, 90-91. old.)

Szilágyi Vilmos (Szilágyi, 2000) szerint a szexuális nevelés hiánya, elégtelensége is hozzájárul ahhoz, hogy a fiatalok a nem kívánt terhesség és a nemi úton terjedő betegségek ellen sem tudnak hatékonyan védekezni. Szilágyi is utal a '74-es népesedéspolitikai kormányhatározatra, mely előírta a családi életre nevelés bevezetését az oktatásban, azonban úgy véli, hogy az alapvetően jó célkitűzés átgondolatlansága és következetlensége miatt eleve kudarcra volt ítélve. A probléma fő oka – szerinte – szemléleti jellegű, s a

hagyományos szexuátaban kívül a köznevelés strukturális merevségével is összefügg, a pedagógusokat pedig nem készítették fel a feladatra.

Aszmann Anna (Aszmann, 1992) szexuális nevelésre vonatkozó kutatásában hivatkozik arra az aggasztó tendenciára, mely szerint hazánkban – 1960 és 1990 között – a művi terhesség-megszakítások arányának általános csökkenésével párhuzamosan nem csökkent, sőt némiképp emelkedett a fiatalok terhesség-megszakításának aránya! Emellett a párkapcsolatra való felkészületlenséget, a házasságok stabilitásának csökkenését jelzik a válási statisztikák is. Aszmann a 15 és 18 év közötti fiatalok szexuális aktivitását, valamint a szexualitással kapcsolatos információcserét vizsgálta. A kapott válaszok alapján elégtelennek tartja mind a szülők, mind a pedagógusok, valamint az iskola-egészségügyi hálózat szexuális nevelésben betöltött szerepét. Az 1974-es kormányhatározat utáni időszakban világossá vált, hogy a feladat az egészségügyi szolgálat kezéből a pedagógusokhoz kell, hogy átkerüljön, és az oktató-nevelő munka részét kell, hogy képezze, azonban erre nincsenek felkészülve a pedagógusok.

A családi életre nevelés tematikája helyet kapott egy (1999-re kidolgozott) család- és gyermekvédelmet célzó szakirányú pedagógus-továbbképzési programban (posztgraduális szak), ez azonban érdeklődés és az anyagi feltételek hiányában nem indult el.

A külföldi példák, eredmények és a családi életre nevelés hazai kezdeti próbálkozásainak szomorú tapasztalatai kapcsán felvetődik a kérdés, kinek a feladata valójában a gyerekek ilyen irányú felkészítése, milyen szerepe lehet ebben a szülőnek, az iskolának, a pedagógusnak. „Az utóbbi években sajnos ez a szakmai vita elhalkult, és inkább a felelősség elhárítása, a kompetenciahatárok kijelölhetlenségéből fakadó tisztázatlanságok, az anyagi szűkösség miatti korlátok emlegetése és a létszám illetve szakemberproblémák fedték el a valódi kérdések egy jelentős részét. Egyidejűleg erősödött az a vélekedés, hogy a gyerek szocializációjáért, neveléséért elsősorban a család a felelős, az iskola oktat, tanít, de nem nevel.” (Herczog, 1999., 95. old.)

A családi életre nevelés (németországi) gyakorlatában felmerülő probléma – hogy ti. nem kevés pedagógus vélekedik úgy, hogy a szexualitásról nem szokás nyíltan beszélni, ezeket úgyis minden nemileg érett ember önmagától tudja -, úgy tűnik, a témakör más aspektusaiban is jelen van: sokan gondolják úgy, hogy szülői kompetenciával is mindenki veleszületetten rendelkezik. Ahogy a minden tekintetben (testi, lelki, fizikai, érzelmi stb. vonatkozásban) egyaránt jól funkcionáló humán szexualitáshoz elegendő az egészséges szervezet biológiai érettsége, úgy nyilvánvalóan a szülői szerep betöltésére is alkalmas minden ember, aki utódok létrehozására képes – vélik sokan, köztük szakemberek is. A szülővé válásról alkotott hasonló nézet – vagyis: a szülővé válás biológiai eredetű, reflexes készség – képviselője volt a közelmúltban egy TV-s kerekasztal-beszélgetés pszichiáter résztvevője is.

A szakemberek számára pedig különösen nyilvánvalóknak kellene lenni, hogy bizonyos szerepminták biológiai funkciók köré csoportosulnak ugyan – ilyenek a nemi- és korcsoportszerepek -, azonban ezeknél is igen erőteljesen jelen vannak szociális aspektusok: a szerepvisselkedés szociális közegben zajlik, a szerepek elsajátítása a szocializáció során történik. Egy jól szocializált, egészséges személyiség, ha szülővé vélik – nagyvalószínűséggel – megfelelően be tudja tölteni a szülői szerepet. Számtalan felnőtt szocializációja során azonban nem kapott megfelelő mintákat, vagy éppen olyan szerepmagatartást sajátított el, melynek mintái, értékei nem az egészséges személyiségfejlődést szolgálják (elég, ha arra gondolunk, hogy a mai magyar gyermeknevelési gyakorlatban – igen sok családban – még mindig elfogadott nevelési eszköznek számít a gyerek rendszeres verése...).

„Nem kérdéses, hogy az elsődleges szocializációs színtér a család, ez azonban nem mond ellent annak a ténynek, hogy mind több időt töltenek el a gyermekek családon kívül, de azon belül is számtalan, korábban nem létező hatás éri őket-médiák, sokféle közösség, értékrend, nagyon eltérő és gyorsan változó élet-modellek stb. –, miközben a családok, szülők elbizonytalanodása, értékválsága, gyakran családi, kapcsolati válsága is befolyásolja nevelési képességüket, attitűdjeiket.” (Herczog, 1999., 95. old.) Buda Béla a mai iparosodott, modern társadalmak változásaira hívja fel a figyelmet: a szociális életre való képesség nagyon bonyolult lett, a családi funkciók megosztása nehezebb. A szeparáció, a válás, a családtagok betegsége stb. a civilizált világban sokkal nagyobb pszichológiai erőforrást és több problémamegoldó ('coping') mechanizmust igényel, mint a fejletlen ill. hagyományos (vallási, törzsi stb. hagyományokban élő) társadalmakban. (Buda, 1995.)

A szülők mellett tehát – a családi életre nevelés terén is – egyre nagyobb szerep, egyre több feladat hárul az iskolára, ehhez azonban képzett szakemberekre, többek között pedagógusokra volna szükség.

A felmérésben részt vevő 18 intézményből 2-ben egyáltalán nem foglalkoznak a családi életre nevelés tárgykörével, a többiben pedig érintőlegesen, igen kis terjedelemben, különböző tárgyak (pedagógia, neveléstudomány, családszociológia stb.) keretében. A felmérés tanúsága szerint ezen a területen igen kevés képzett pedagógusok. A különböző tantárgyak keretén belül zajló, a témát elszórtan, érintőlegesen említő előadások, szemináriumok alatt igen nehéz lehet a leendő pedagógusoknak elsajátítani a tárgykörben egy olyan elméleti ismereteket és gyakorlati készségeket magában foglaló szintézist, melynek segítségével a nevelés összefolyamatába integrálva megvalósíthatnák a családi életre nevelést.

A családi életre való alkalmasságnak igen fontos összetevője az autonóm, felnőtt életre való képesség – ezen belül az érzelmi igénybevehetőség, a problémamegoldás, konfliktuskezelés, és stresszfeldolgozás képessége. Ezek a tényezők pedig tágabb problémakörbe vezetnek: az önismeret és a személyiségfejlődés-fejlesztés tárgykörébe.

ÖNISMERET, SZEMÉLYISÉGFEJLESZTÉS

„A gyereknevelésnek talán legfontosabb feladata, hogy a gyereket megtanítsa önmaga szeretetére és becsülésére. A szeretetből ugyanis önbecsülés következik. Önbecsülés nélkül pedig hamar lezüllik az ember. Hiszen aki nem számít, bárhogy viselkedhet. Ugyanígy lezüllik a társadalom is, aki nem becsüli az egyént. A reális önismeret kialakítása tehát elsőrendű pedagógiai feladat lenne, ha a szülő vagy a tanár is rendelkezne vele.” (Popper, 1999, 99. old.)

„Az iskolai oktatásnak semmilyen formában nem része az önismeret, az önazonosság tanítása, a gyerek, a szülő helyének, szerepének a meghatározása, a jogok, kötelességek értelmezése, az egyéni, közösségi, állami felelősség és teherviselés aránya, akár a tanulók saját gyermeki, akár jövődöbéli szülői szerepéről legyen is szó.” (Herczog, 1995, 3. old.)

Kádár Gabriella és Szarvas Anett (Kádár és Szarvas, 1999) az önismeret pedagógiában betöltött szerepével foglalkoztak egy kutatásukban. A vizsgálatban általános és középiskolában tanító pedagógusokat, valamint főiskolai és egyetemi tanár szakos hallgatókat kérdeztek az önismeret jelentéséről és jelentőségéről. A vizsgált személyek nagy többsége az önismeretet mindenki számára fontosnak tartotta, azonban csak kevesen emelték ki fontosságát általában az emberekkel kapcsolatos foglalkozásúknál és még kevesebben a

pedagógusoknál. Az összes vizsgálati személynek csupán a 24%-a felelte, hogy végzett már valamilyen önismereti munkát, a pedagógusok 38%-a, a tanár szakos hallgatók 18%-a. Ezek a számok igen alacsonyak, főként ha figyelembe vesszük azt is, hogy a vizsgált személyek nagyon széleskörűen értelmezték az önismereti munkát (nemcsak a konkrét, önismereti tréningeket vagy terápiákat sorolták ebbe a kategóriába). A mintában szereplő pedagógusok 90%-a, a hallgatók 91 %-a tartja szükségesnek a pedagógusképzésben az önismeret-fejlesztést, nagy többségük lehetségesnek is tartja az önismeret beépítését a pedagógusképzésbe.

Kádár és Szarvas is abban látja a legnagyobb problémát, hogy a pedagógus-jelöltek megtanulják, hogy mit kell tanítaniuk, de azt nem, hogyan, emellett nem tanulnak meg eligazodni az emberi kapcsolatokban, nincs gyakorlatuk társas viszonyok kezelésében, nincsenek felkészülve a váratlan helyzetek kezelésére. A pedagógusok munkájában nem elég a szaktudományos ismeretek megtanítása, az emberi kapcsolatok dinamikáját is ismerniük kellene, önismeretre is szert kellene tenniük, ennek hiánya is hozzájárulhat ahhoz, hogy sok megkeseredett, csalódott pedagógus hagyja el a pályát. A kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a pedagógusok feladata nemcsak tanítás és ismeretátadás, hanem a gyerekek személyiségéhez is érteniük kell, hiszen a társadalmi változások miatt a családi szocializáció hiányosságait is sokszor nekik kell pótolniuk!

A pedagógusok feladataival, a tanárok és szülők közötti munkamegosztással, kompetenciahatárokkal kapcsolatosan különböző társadalmi elvárások, nézetek, vélemények élnek a köztudatban.

Szabó Éva (Szabó, 1999) kutatása szülők és tanárok vélekedéseit térképezte fel az iskolai nevelés céljáról és egyes pedagógiai módszerekről. A vizsgálati személyek tanárnők és olyan diplomás anyák voltak, akiknek semmilyen pedagógiai végzettsége és tanári tapasztalata nincs. A nevelési célok tekintetében – a teljes mintát figyelembe véve – a „tárgyi tudás” átadását, a „személyiségformálás”-t, a „sokoldalúan fejlett ember”-t, az „életre nevelés”-t, valamint az „erkölcsös viselkedésre nevelés”-t jelölték meg legfontosabb célként. A két csoport között különbség mutatkozott abban, hogy a tárgyi tudást, az intellektuális képességekkel összefüggő fejlesztési célokat a szülők szignifikánsan gyakrabban említették, a személyiségformálás pedig a tanárok válaszaiban volt jellemzőbb. Az 'erkölcsi nevelés' és a 'családi nevelés erősítése' kategóriákat a szülők említették gyakrabban.

A vizsgálat eredménye szerint a kompetenciahatárokról tehát némiképp eltérően vélekednek a szülők és a pedagógusok, mégsem fogadható el, hogy a tanárok mondjanak le a személyiség egészének fejlesztését célzó törekvéseikről. Szabó felhívja a figyelmet a vizsgálatnak arra a specifikumára, hogy a megkérdezett szülők az értelmiségiek csoportjába tartoznak, akik valószínűleg úgy ítélik meg, hogy gyermekük személyiségfejlesztéséhez a család megfelelő támogatást nyújt. Nem szabad megfélemednünk azonban arról, hogy vannak más társadalmi csoportok, rétegek, ahol a gyerekek ennél jóval kedvezőtlenebb helyzetben vannak.

Szabó Éva kutatása konklúziójaként kiemeli a hazai tanárképzés rendszerének hiányosságait: a pedagógusképző intézményekben még nem terjedtek el általánosan azok az eljárások, melyek lehetővé tennék, hogy a leendő pedagógusok konfliktuskezelésben jártas és megfelelő kommunikációs készséggel rendelkező tanárjelöltként induljanak el a pályán.

A pedagógusokra nehezedő elvárás-rendszer ellentmondásosságára mutat rá Bugán Antal (Bugán, 1996.) a pedagógia, a pszichológia és a társadalom kapcsolatát elemző tanulmányában. A pedagógustól elvárják, hogy – alapos szaktárgyi tudása mellett – értsen a pedagógiai, gyermeknevelési kérdésekhez, tudjon tanácsot adni a szülőknek, bánjon

megfelelően a nehezen kezelhető gyerekekkel és a különlegesen tehetségesekkel is. Emellett a napjainkban egyre fejlődő ún. alternatív pedagógiák nagy hangsúlyt fektetnek a személyiség általános fejlesztésére: a cél az egészségesen fejlett, a közösséget és jövőépítést hatékonyan szolgáló, harmonikus ember. A pedagógus éppen ezekről a kérdésekről tanul legkevesebbet képzése során, a sok elvárás mellett pedig igen fontos lenne, hogy a pedagógus ne engedje magát omnipotenssé emelni, és minden vonatkozásban tudja, meddig tart hatáslehetősége. Bugán szerint a tanári pálya sokkal szélesebb pszichológiai kultúráltságot tételezne fel, mint az a jelenlegi nevelési rendszerünkben, illetve a pedagógusok képzésében, továbbképzésében jelen van.

Bagdy Emőke és Telkes József szintén a pedagógusok „multifunkcionális” munkája iránti társadalmi elvárásokról beszél. A szerzők szerint a pedagógusoknak az oktató, ismeretátadó funkció mellett igen nagy szerepet kell vállalniuk a személyiségformálásban-fejlesztésben, a zavarfelismerésben, szűrésben, sokszor még a családi szocializáció mulasztásaiból rájuk háruló korrekcióban, ill. a gyermek személyiségfejlődési és magatartási zavarainak helyrehozásában is. A jelenlegi pedagógus-képzési rendszerből azonban hiányzik az a gyakorlati emberformálási ismeretanyag, amely a pedagógusi önismeretben gyökerezne, és amely lehetővé teszi, hogy a pedagógus jártas legyen a lélektani munkában, a konfliktusfelismerés és -kezelés pszichológiai eszközeinek használatában. (Bagdy és Telkes, 1988.)

A pedagógusok tevékenységének sokrétűbbé válása, az önismeret, a konfliktuskezelés, a kommunikáció fejlesztésének bevonása a pedagógiai gyakorlatba a napjainkban egyre erősödő társadalmi elvárás.

A tanárképzés területén és a pedagógiai gyakorlatban a '80-as évek közepétől indultak el különböző próbálkozások a korábbi gyakorlat megváltoztatására. Ekkortól kezdtek terjedni a tanulók személyiségfejlesztését célzó új pedagógiai módszerek és tanítási rendszerek: pl. Zsolnai József 'Értékközvetítő és képességefejlesztő iskolamodellje, vagy a pécsi Nevelési Központban Telkes József vezetésével a nevelés és a természetes viselkedés szempontjait egységbe integráló, humanisztikus pszichológiai fejlesztő program.

A pedagógusképzésben 1985-től kezdődtek a reformtörekvések: a személyiségre koncentrált új kiképzési módszereket dolgoztak ki, valamint olyan kutatásokat végeztek, melyek eredményei nyomán a pedagógusok pályára felkészítése eredményesebb lehet. A személyiségre irányuló megközelítések egyike a humanisztikus pedagógia tanármodelljének szellemében törekszik a tanárképzés teljes átalakítására. Ez a szemlélet Carl Rogers humanisztikus elméletének kereteibe ágyazza a tanárképzés és a pedagógiai gyakorlat reformját, ezt képviselte 1984 és 1990 között Klein Sándor és tanárképző csoportja. Az új képzési rendszert kísérletképpen vezették be 1985 és '91 között, ez alatt az idő alatt azonban bebizonyosodott, hogy a pedagógia hagyományos intézményrendszere támadásként éli meg a hiányosságait és elégtelenségeit felmutató reformtörekvéseket és nem képes a gyors, gyökeres változásra!

Egy másik fontos megközelítést képvisel az 1885 óta működő Debreceni Pályaszocializációs Műhely, mely fokozatosan igyekszik beépíteni az intézményes képzés struktúrájába azokat a fejlesztő programokat és segítő eljárásokat, amelyek a pedagóguspálya műveléséhez szükséges személyiségtényezők fejlesztését célozzák. A felsőoktatás európai hagyományai szerint a főiskolai és az egyetemi képzés rendszerét az elméleti oktatás dominanciája jellemzi. A nevelő és segítő humán pályákon azonban az elméleti tananyag csak formálisan képesít az adott szakma művelésére, a személyiség alapvető készségeinek illetve a speciális szakfeladatokhoz illeszkedő képességeknek a kimunkálása szükséges ahhoz, hogy a főiskoláról, egyetemről kikerülő frissdiplomás valóban hivatásként tudja

ellátni munkáját. Ezért fontos a hallgatók pályaszocializációjára alkalmas személyiségfejlesztő tréningmódszerek kidolgozása és alkalmazása a képzés során. (Bagdy és Bugán, 1996)

Komlósi Piroska a '80-as évek közepétől tartott pszichológiai készségfejlesztő kurzusokat tanítóképzős hallgatóknak. Tapasztalata szerint a hallgatók pályaszocializációs nehézségei nemcsak abból adódnak, hogy a pedagógusképzésben az oktatáscentrikus szemléletet kiszolgáló ún. készségfejlesztés dominál, és szinte egyáltalán nincs a személyiség szociális aspektusait fejlesztő program, hanem az is komoly problémát jelent, hogy a hallgatók személyiségátalakulásának a főiskolai évek alatt meghatározó fázisa zajlik. Ezekben az években a hallgatóknak igen nagy fejlődési utat kell megtenniük: a szülői házból tanuló diákból egy önálló életvezetést kialakító, felelősségteljes pedagógusként dolgozó, a szülőket gyermekük nevelésében támogató szakemberré kellene válniuk. Komlósi hangsúlyozza, hogy a pedagógusképző felsőoktatási intézményekben nagyobb tudatossággal kellene a diákoknak segíteni ezen életszakasz fejlődési, érési feladatainak jobb megoldásában. Komplex személyiségfejlesztés azonban csak úgy lehet eredményes, ha legalább két év áll a rendelkezésre megvalósításához (Komlósi, 1990).

Soósné Faragó Magdolna az egészségnevelés bevezetését tartja szükségesnek az iskolákban. A test egészséges működésének megismertetésén túl a pedagógusnak érvényesítenie kellene a szellemi, lelki élet fejlesztésére irányuló egyéb nevelési hatásokat, hogy a testi és lelki egészség harmóniája kialakuljon és megmaradjon. Az ilyen széleskörűen értelmezett egészségnevelés az iskolában valamennyi pedagógus feladata kellene, hogy legyen. Mindez természetesen egészséges, érett pedagógusszemélyiségeket feltételez, újra visszakanyarodunk tehát a pedagógusképzéshez. Erről Faragó Magolna tapasztalatai sem túl jók: többnyire hiányzik azoknak a módszereknek a megtanítása, mely képessé tenné a hallgatókat saját lelki egészségük karbantartására, emellett általános gyakorlat a főiskolákon, hogy a szaktárgyak tekintetében mély ismereteket lehet szerezni, de a tantárgyközi ismeretek vagy az adott szaktól eltérő témák a képzés során legfeljebb egy-két féléves és egy-két órás fakultatív kurzusként vehetők fel, ami pl. az egészségneveléssel kapcsolatos tárgyi tudás megszerzésére nem elegendő (Soósné, 1995).

A felmérésben szereplő 18 intézmény mindegyikében tanulnak a hallgatók pszichológiát, mindenhol kötelező jelleggel, a tanulmányi idő alatt átlagosan 74,7 órában. A pszichológia mint akadémikus tantárgy tehát minden intézményben megfelelő hangsúllyal és terjedelemben kap helyet a tananyagban. Ugyanez már nem mondható el a személyiségfejlesztésről és az önismeretről.

A gyerekek személyiségének fejlesztése 2 intézményben nem szerepel a tantárgyak között, 7 helyen önálló tantárgy, az összes többi képzőhelyen valamely más tárgy részeként találkozunk vele a hallgató. Ezek a tárgyak általában a pedagógia, pedagógiai pszichológia, fejlesztő pedagógia, differenciáló pedagógia stb., tehát elsősorban az oktatás, ismeretátadás segédanyagként használják, a „gyerekek személyiségének fejlesztése” alatt az iskolai tananyag minél jobb elsajátítására való képességek fejlesztését értik a tantárgy kidolgozói és alkalmazói a pedagógusképzésben. A gyerekek önismereti tudatosságának, konfliktuskezelési és stresszfeloldó képességének kialakítása, egészséges, érett személyiségének kimunkálása még nem szerepel közvetlen célként, feladatként a pedagógusok számára, ezért nincs is stabil, meghatározott helye a pedagógusképzésben sem.

A pedagógus-hallgatók önismeretének és személyiségének fejlesztése már nagyobb hangsúlyt kap a képzésben, azonban még ez sem több ízelítőnél. A 18 intézményből 8-ban szerepel önálló tárgyként a hallgatók önismerete és személyiségfejlesztése, ebből 6 helyen

kötelező, 2-ben pedig fakultatív jelleggel. 7 intézményben több tárgy keretében érintik ezt a területet, 3 helyen pedig egyáltalán nem szerepel a képzésben. Azokban az intézményekben, ahol a témakör több tárgyon belül, érintőlegesen szerepel a tananyagban, elsősorban a pedagógiai képességek, a tanári hatékonyság fejlesztését célozza, tehát a szaktárgyak oktatásához nyújt segítséget a pedagógus-jelölt számára, és nem a hallgatói személyiség komplex fejlesztésére irányul. A leendő pedagógusok önismereti és személyiségfejlesztése önálló tárgyként az intézmények kisebb részében szerepel a képzésben, és azokban is igen alacsony – a képzési idő alatt átlagosan 42,5 órában. Ha figyelembe vesszük, hogy az önismereti csoportok saját élményre épülő alapozó szakasza általában 200 órát tesz ki, érthetővé válik, miért beszéltem a fentiekben „ízeltőről”.

A hazai szakemberek egybecsengő felvetései és a jelen kutatás eredményei alapján felmerülhet a kérdés: miért annyira fontos, és milyen célokat szolgál az önismeret és személyiségfejlesztés a pedagógusképzésben.

Oktatási rendszerünket számtalan vád éri azért, hogy -alapvetően a korábbi porosz tradíciókra épülve – igen nagy hangsúlyt fektet az akadémikus tudás, a lexikális ismeretek átadására, azonban – a jelenlegi társadalmi elvárások és reformtörekvések, kezdeményezések ellenére – csekély figyelmet szentel a tanulói személyiség komplex fejlesztésének.

Bagdy Emőke és Telkes József az oktatási funkciók egyoldalúságát tartják az egyik legnagyobb problémának iskolarendszerünkben. „Nagy súlyt helyezünk arra, hogy a külvilágra, annak törvényszerűségeire vonatkozó ismereteket a tárgyi tudás biztonsága szintjén sajátíthassa el a gyermek, de csekély szerepe és tere marad a személyiség belső világa megteremtésének. Extrovertált (kifelé irányuló) beállítódás jellemzi az oktatási funkciókat, hiányzik ennek kiegyenlítő introvertív (befelé irányulási) ellensúlya. A gyermek ismeretei tehát egyoldalúan gyarapodnak környezetére vonatkozóan, de szinte analfabéta marad önnön lelki folyamatainak, emberi lényegének, saját humán potenciáljának megismerésében és irányításában, az emberi kapcsolatok és kommunikáció világában történő eligazodásban.” (Bagdy és Telkes, 1988, 186. old.)

A tanulók harmonikus, öröm- és alkotóképes emberré nevelése pedig magában foglalja – a világra vonatkozó mellett – a gyerek belső, pszichikus világának, társas kapcsolati és egyedi személyiségi készségeinek fejlesztését is. A pedagógusnak elő kellene segíteni a tudásnak és az emberségnek, az intelligenciának és a cselekvőképességnek, az önkibontakoztatásra és önfejlesztésre való készségnek a fejlődését a gyerekekkel folytatott közös munka során. Bagdy és Telkes éppen a fent említett tényezők csaknem teljes hiányában látja a pedagógiai gyakorlat „vak vezet világtalant” jellegét, hiszen a vezetőnek – a pedagógusnak sincs meg a kellő jártassága az emberi kapcsolatok törvényszerűségeiben, az erre vonatkozó ismereteket nem tudja felhasználni a nevelőmunkában.

A pedagógus önismeretének hiányossága tehát két vonatkozásban is súlyos zavarokat okozhat a pedagógiai munka során. A nevelő legfőbb munkaeszköze – saját személyisége – kidolgozatlanságának az ismeretátadás hatékonysága és a tanár-diák viszony látja kárát, emellett a gyerek személyiségének, önismeretének fejlesztését is eleve lehetetlenné teszi a pedagógus önismereti tudatosságának elégtelensége, az emberi kapcsolatok lélektanának alkalmazható ismereteiben való járatlansága.

Mindezek a hiányosságok fokozottan szembeötlővé válnak azokban az esetekben, ahol a pedagógus tanulási, magatartási zavarokkal küszködő, veszélyeztetett vagy hátrányos helyzetű, esetleg bántalmazott gyerekekkel dolgozik együtt, ahol előtérbe kerülnek a nevelő gyermekvédelmi feladatai.

GYERMEKVÉDELEM

A pedagógusok gyermekvédelemben való jártasságának több aspektusból is kiemelt jelentősége van a mai magyar oktatási rendszerben. Az iskola táguló feladatköre, sokasodó funkciója egyre több és többféle feladatot ró a pedagógusokra.

Az iskola, számtalan funkciója közül az egyik legfontosabban, a mentálhigiénés funkció betöltésében a pedagógusok már korábban is komoly szerepet vállaltak. „Mentálhigiénés szemlélet, attitűdök, nevelési gyakorlat nélkül az iskola legfeljebb oktató gépezetként funkcionálhat.” (Bagdy, 1999, 165. old.) Az iskolai mentálhigiéné kulcsszemélyei a pedagógusok, akikre már a primer prevenció, illetve a másodlagos megelőzés területén is nagy feladat hárul: „az egészségesség – ezen belül a lelki egészség megőrzése, a pszichikai jólét fokozása, a lelki (jellegű vagy eredetű) betegségek és problémák megelőzése, az enyhébb ill. magatartási zavarok stigmatizációmentes rendezése, az ember egészségben tartásának elősegítése” – idézi az 1994-es szakkollégiumi állásfoglalást Bagdy Emőke (Bagdy, 1999, 166. old.)

Az 1997-ben életbe lépett gyermekvédelmi törvény markánsabb keretbe foglalja az iskolák prevenció-s tevékenységét, a hangsúlyt természetesen a klasszikus gyermekvédelem célcsoportjára helyezve. A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 39. § (2) szerint „A gyermekjóléti szolgáltatás feladata a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése érdekében ... a veszélyeztetettséget észlelő és jelző rendszer működtetése, ...” A 17. § (1) szerint „Az e törvényben szabályozott gyermekvédelmi rendszerhez kapcsolódó feladatot látják el – a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése és megszüntetése érdekében – ... a közoktatási intézmények, így különösen a nevelési-oktatási intézmény...”

Emellett a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 54. § (1) meghatározza a pedagógusok számára a gyermek-és ifjúságvédelemmel kapcsolatos kötelezettségeket:

- közre kell működnie a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok ellátásában, a gyermek, a tanuló fejlődését veszélyeztető körülmények megelőzésében, feltárásában, megszüntetésében;
- biztosítani kell a bármilyen oknál fogva hátrányos helyzetben lévő gyermek, tanuló felzárkóztatását;
- észre kell vennie, ha a tanuló tanulmányi eredménye látszólag indokolatlanul leromlik, fel kell figyelnie a családban jelentkező gondokra, problémákra (pl. a szülők gazdasági helyzetének romlása vagy a családi élet megromlása stb.);
- jelezniük kell az iskolai, diákotthoni gyermekvédelmi felelősnek, amennyiben iskolai eszközökkel nem tudnak segítséget nyújtani, úgy kötelessége a gyermekjóléti szolgálatot értesíteni.

A Közoktatási törvény ezen kívül előírja az iskolákban félállású iskolai gyermekvédelmi felelősök alkalmazását.

A gyermekvédelem alapjainak ismerete tehát nélkülözhetetlen (volna) minden pedagógus számára, ha pedig figyelembe vesszük azt a ma még általánosnak mondható gyakorlatot, hogy az iskolai gyermekvédelmi felelős posztját szociális szakember helyett többnyire szintén pedagógus tölti be, nyilvánvalóvá válik, hogy a gyermekvédelemben való jártasság elengedhetetlen a tanárok számára.

A felmérésben részt vett 18 intézmény közül 2-ben szerepel a gyermekvédelem önálló, kötelező tantárgyként, 5-ben önálló, fakultatív lehetőség, 8 helyen több tantárgy (pl. alkalmazott pedagógia, differenciáló pedagógia, mentálhigiéné, pedagógiai pszichológia stb.) keretén belül, érintőlegesen foglalkoznak gyermekvédelmi kérdésekkel, 3 intézményben pedig egyáltalán nem szerepel e terület a tananyagban. Gyermekvédelmi specializáció 2 intézmény pedagógia szakos hallgatóinak áll rendelkezésére. (Szakirányú továbbképzés keretében 2 helyen foglalkoznak a témával.)

„A pedagógusképzés régi problémája, hogy speciális nevelési feladatokra, így a gyermekvédelmi tevékenységre, nem tudja felkészíteni a jelölteket. A jövő tanárok különböző pszichológiai és pedagógiai tárgyakban megismerik ugyan a gyermek- és ifjúságvédelem főbb kérdéseit, de elmélyülést, az elméleti tudás 'valóságos terepen való' kipróbálását az eddigi tantervi keretek alig tették lehetővé.” – írta Farkas Katalin egy 1990-es tanulmányban. (Farkas, 1990) A szerző ismerteti a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán bevezetett „Egyéni pszichológiai és pedagógiai gyakorlatok” c. tantárgy célját, feladatrendszerét, és összegzi első tapasztalatait. A tárgyhoz készített feladatgyűjtemény tudatosítani szeretné, hogy a gyermek- és ifjúságvédelemben egyre fontosabb szerep hárul az óvodákra, iskolákra, egyre nagyobb szükség van a gyermekek érdekeit valóban szem előtt tartó gyermekvédő pedagógusokra. „Olyanokra, akik a legkülönfélébb gondokkal, kudarcokkal küzdő gyerektől nem megszabadulni akarnak, akik nem az áthárítás, a 'továbbadás' érdekében tesznek, hanem a megoldás keresésében igyekeznek segítséget nyújtani. Mindenekelőtt azzal, hogy valóban a gyerekekre figyelnek, a problémája, s nem pedig a gyermek ellen >harcolnak<.” (61. old.)

Farkas Katalin szerint sem vitatható, hogy a pedagógusok gyermekvédelmi szemléletét alapvetően meghatározzák a képző intézményekben szerzett ismeretek, élmények. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola – úgy tűnik- egyedi kezdeményezését leszámítva a pedagógusképző intézményekben 2000-ben – a gyermekvédelmi törvény megjelenése után három évvel – is ugyanazokkal a hiányosságokkal találkozunk a gyermekvédelem oktatását illetően, mint tíz évvel ezelőtt.

A problémák, zavarok korai felfedezésének-amely a primer prevenció alapfeltétele – kedvező adottságai vannak az iskolában. A gyerekekkel hosszú időn keresztül, nap mint nap találkoznak a tanárok, a gyerek viselkedésváltozása közvetlenül észlelhető, a pedagógusok számára is szembeötlő.

A pedagógusképzésnek tehát szerves részét kell képeznie a gyermekvédelmi ismereteknek, hiszen ezek nélkül a „csak” szaktanárként tanítók sem boldogulnak a „normális” élethelyzetekben. Az általánosságban minden tanulót érintő primer prevenció feladatai mellett igen sokrétű az iskola gyermekvédelmi tevékenységi köre. A gyermekvédelmi törvény életbe lépése óta eltelt időszak sem ad okot azonban elégedettségre: „Minden iskolában – legalább is elméletben – biztosított a gyermekvédelmi feladatok ellátása a gyermekvédelmi felelősön keresztül. Ugyanakkor minden pedagógus, osztályfőnök aktív résztvevője kell, hogy legyen a gyermekek védelmének, hiszen a tanítási órákon, szünetben, szabadidős programok alatt fel kell figyelnie az esetleges krízishelyzetek miatti magatartási, viselkedésszerű változásokra, és alkalmat kell találnia arra, hogy megbeszélje a gyerekekkel a problémákat, biztosítani arról, hogy hozzá fordulhat. Sajnos – tapasztalataink szerint – sok helyen változatlanul eszköztelenül és súlyánál, jelentőségénél sokkal kevésbé elismerten folyik klasszikus értelemben vett gyermekvédelmi tevékenység. Gyakran a problémás gyerekektől, családtól az iskola mielőbb igyekszik megszabadulni és nem vállalja ezeket a feladatokat, még hozzá a szakember, kapacitás és szakértelem hiányára

vagy éppen a gyerekközösség, iskola érdekeire hivatkozva.” (Herczog, 1999) Az iskolában pedig igen jó lehetőség nyílik a veszélyeztetett gyerekek stigmatizálás nélküli kezelésére – valamennyiüket elérve, hiszen tanköteles korúak-társadalmi helyzetre való tekintet nélkül.

A leggyakoribb problémát a nehéz szociális helyzetben lévő családok gyermekei, a tanulási, magatartási nehézségekkel küszködő, a bántalmazott és elhanyagolt, ill. a deviáns viselkedésű gyerekek jelentik. Az utóbbi években számtalan kutatás, cikk, tanulmány hívja fel a figyelmet arra, hogy az iskolának -mint másodlagos szocializációs színtérnek- a személyiségformálásban betöltendő feladatköre hirtelen kitágult. Az iskolás korosztály idejének jelentős hányadát tölti oktatási-nevelési intézményben. Naponta hallott közhely: a megváltozott társadalmi viszonyok, a szülőkre nehezedő egzisztenciális terhek, a túlhajszoltság stb. következtében eltolódott a család és a gyermekellátási intézmények szocializációban betöltött szerepének aránya. Az óvoda, iskola hirtelen új feladatokkal találta magát szemben: egyre inkább az itt dolgozó pedagógusok kénytelenek ellátni a családi nevelés hiányosságait pótlandó reszocializációs, korrekciós funkciót is.

Az iskolai gyermekvédelem tehát sokrétű, összetett és nagyon jelentős szerepet tölt be a felnövekvő nemzedékek életében. A gyermekvédelmi törvény szellemisége szerint a gyermek érdeke az, hogy saját családjában nőjön fel, az iskolának, a pedagógusnak ebben kellene segítséget nyújtania – más szakemberekkel: a gyermekjóléti szolgálattal, pszichológussal, iskolai szociális munkással, orvossal, védőnővel együttműködve –, aktív szerepet vállalva a gyermekek védelmében. A gyermekvédelmi szemléletű pedagógusok emellett nemcsak a gyermekvédelmi és a közoktatási törvényben foglaltaknak tennének eleget, hanem – az indirekt nevelés (mintakövetés, azonosulás) hatásain keresztül – hozzájárulnának ahhoz, hogy a segítségükkel felnövő gyerekekből hasonló szemléletű – attitűdjében előítéletektől, stigmatizációtól, negatív diszkriminációtól mentesebb – felnőtt nemzedék váljon.

A gyermekvédelmet semmiképpen sem tekinthetjük egy kis körülhatárolt csoport, szűk társadalmi réteg speciális problémájának. A klasszikus értelemben vett gyermekvédelmi tevékenység célcsoportja jelen van minden iskolában, és nemcsak a (ma már kötelezően foglalkoztatott) gyermekvédelmi felelős kerül kapcsolatba ezekkel a gyerekekkel.

Az utóbbi évek kutatásainak tanúsága szerint egyre több helyen kénytelen az iskola korrigálni a családi szocializáció elégtelenségéből eredő zavarokat, a tanárok csak a szülőkkel közösen, a nevelési feladatokat megosztva biztosíthatják a gyerekek egészséges fejlődését.

Az oktatási feladatoktól nem élesen elválasztva, hanem szorosan ahhoz kapcsolódva látja el a pedagógus a nevelési tevékenységet – mindkettőhöz elengedhetetlen saját személyiségének érettsége, kimunkáltsága, fokozott önismereti tudatossága.

Elmélyült önismeret, magas szintű indulat-kontroli és önszabályozás, megfelelő megküzdési stratégiák a frusztráció és a stressz kezelésére, jó kommunikációs készség stb. szükséges ahhoz is, hogy a pedagógus a tanulókkal való mindennapi munka során és célzott személyiségfejlesztés keretében elérje, hogy a gyerekek mindezekre a készségekre maguk is szert tegyenek. így alakulhat ki a képesség az autonóm, felnőtt szociális életre is, mely a családi életre való alkalmasságnak is egyik fontos összetevője, feltétele.

A kérdés ezek után már csak az, hogy a törvények, rendeletek hatályba lépése, irányelvek kidolgozása, kutatások kérdésfelvetései, hipotézisek igazolása, szociológusok, pszichológusok, pedagógusok figyelmeztetései, tanulmányok, cikkek megjelenése, televíziós kerekasztal-beszélgetések, rádióinterjúk elhangzása után mi kell még ahhoz, hogy a megfogalmazott igényekből, a társadalmi konszenzuson alapuló elvárásokból, papírra vetett határozatokból, tervezetekből végre a mindennapok realitása, eleven valóság legyen.

IRODALOM:

Aszmann Anna (1992): Az iskola szerepe és lehetőségei a szexuális nevelésben, párkapcsolatra történő felkészítésben, In: Forrai Judit (szerk.) Szexuális felvilágosítás és nevelés, AIDS-megelőzés, Holistic Kiadó, Budapest, 65-70.

Bagdy Emőke (1999): Két éves mentálhigiénés képzés pedagógusok számára, In: Bagdy Emőke (szerk.) Mentálhigiéné -elmélet, gyakorlat, képzés, kutatás, Animula, Budapest, 165-186.

Bagdy Emőke-Bugán Antal (1996): A pszichológiai csoportmunka mint a személyiség fejlődésének, fejlesztésének színtere és eszköze. In: Bagdy Emőke (szerk.) A pedagógus hivatásszemélyisége, KLTE Pszichológiai Intézet, Debrecen, 53-81.

Bagdy Emőke-Telkes József (1988): Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Buda Béla (1995): Családi életre nevelés – A családi és intézményes nevelés feladatai, megelőző és terápiás lehetőségek, In: Komlói Sándor (szerk.) Családi életre nevelés, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 235-259.

Bugán Antal (1996): Pedagógia, pszichológia és társadalom, In: Bagdy Emőke (szerk.) A pedagógus hivatásszemélyisége, KLTE Pszichológiai Intézet, Debrecen, 11-31.

Farkas Katalin (1990): Tanárjelöltek ismerkedése a gyermekvédelemmel, Gyermek- és ifjúságvédelem (2), 59-62.

Herczog Mária (1995): A prevenció emberjogi vonatkozásai a gyermekvédő szociológus szemével, In: Németh Tünde, Krasznai Éva (szerk.) I. Családbarát Konferencia, Mentálhigiénés Programiroda, Budapest, 3-6.

Herczog Mária (1999): Iskolai gyermekvédelem, In: Aszmann Anna (szerk.) Egészségvédelem az oktatásban, Anonymus Kiadó, Budapest, 95-102.

Kádár Gabriella-Szarvas Anett (1999): Önismeret a pedagógiai gyakorlatban, In:

Vajda Zsuzsanna (szerk.): Pszichológia és nevelés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 165-177.

Komlói Piroska (1990): Személyiségfejlesztés a pedagógusképzésben, In: Fodor Katalin (szerk.) Személyiségfejlesztés III., Közművelődés Háza, Tatabánya, 9-22.

Komlói Sándor (1995): Általános tudnivalók a családi életre nevelésről, In: Komlói Sándor (szerk.) Családi életre nevelés, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 77-93.

Popper Péter (1999): Hazugság nélkül, Saxum Kft. Budapest

Soósné Faragó Magdolna (1995): Felkészülés az egészségvédelemre a pedagógusképzésben, Új Pedagógiai szemle, (7), 84-88.

Szabó Éva (1999): Mire neveljünk és hogyan?, In: Vajda Zsuzsanna (szerk.): Pszichológia és nevelés, Akadémiai Kiadó, Budapest, 141-164.

Szilágyi Vilmos (2000): Szexológiai szemle, Köznevelés, (12), 23.

Nemzeti Alaptanterv (NAT) – Ember és társadalom, Korona Kiadó, 1995

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény és a végrehajtásához kapcsolódó jogszabályok

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 111/1997. (VI.27) Kormányrendelet a tanári képzés követelményeiről

Írta: Heves Andrea

KENYERET ÉS CIRKUSZT – KAMASZOK A BEVÁSÁRLÓKÖZPONTOKBAN

A Napraforgó Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálatnál dolgozom a XVI. kerületben. Nap mint nap tapasztalom a kamasz fiatalok sorsának alakulását, szembetalálkozom kérdéseikkel, gondjaikkal, örömeikkel. Mesélnek hétköznapjaikról, a délutáni lődörgésekről a „Pólusban”.

Szociális munkásként megfogalmazódott bennem a kérdés: mi a megoldás a megacentrumok által kínált hamis csillogás oldására. Nehéz lerántani a leplet a bevásárlóközpontok által sugallt életformáról, pedig „a király meztelen”. A gondtalanság mámorának Ígérete beszippantja a bizonytalan, a világban helyüket kereső fiatalokat. Többségükről elmondható: hiányzik a biztos családi háttér.

Hosszú hetek telnek el egy-egy esetben, hogy az iskolatáskával induló kamaszról a szülő számára kiderül: gyermeke a „plázásokkal” töltötte napjait, vagy a „pólusos vadnyugat” csábította el a suliból.

Vajon az iskoláskorú, táskás fiatal reggel 8 órakor nem tűnik fel egyetlen biztonsági őrnök sem a több száz közül?

Írásom célja az volt, hogy bebizonyítsam: szükség van olyan intézményekre, amelyek vállalják, hogy a bevásárlóközpontokba telepített szolgálatok munkatársai révén segítséget adnak a bizonytalankodó, problémás kamaszoknak, akik az esetek többségében tanköteles korúak, és az iskolából lógnak, vagy az összes (szabad)idejüket töltik ott. A hosszú távú cél pedig az, hogy tartalmas programot, beszélgetést kínálva „kicsalogassuk” őket ebből az alvilágból.

Az első bevásárlóközpont megnyitása óta (Duna Plaza, 1996. október 14.) rengeteg újságcikk látott napvilágot. Az írások többsége a veszélyekre hívja fel a közvélemény figyelmét. Magyar nyelven az elmúlt három évben csak néhány tanulmány – sajnos könyv még nem – foglalkozott a témával. Az írások zöme az ártalmakról szól, valamint arról, hogy mennyire kevés fékező eszköz áll rendelkezésünkre. Gondoljunk akár a törvényi szabályozás kikapuira, a környezetvédelmi megkötések áthágására.

Számomra mindezek közül a legfontosabb téma, hogy a család időtöltésének és a kamasz fiatalok szórakozásának első számú helyévé lépett elő a megacentrum. Fontosnak ítélem például a család szabadidejének átalakulását. A hétfégi egy ill. két pihenőnapon kirándulás, beszélgetés, intim együttlét helyett vásárlással, lődörgéssel telik az idő.

Azok a tizenévesek, akik hétköznapjaikat – saját kifejezésükkel – „punnyadás”-sal (semmittevéssel, csak levéssel) töltik a bevásárlóközpontban, ők a szakdolgozatom célcsoportja. Az interjúk során tapasztaltam, hogy a kérdésekkel, szorongásokkal teli fiatal egy csábító, pénzközpontú világ kihívásaival kerül szembe. Nehéz stabil értékrend, szülői, rokonai háttér nélkül érett felnőtté válni. Kutatásom során talákoztam olyan kezdeményezésekkel, amelyek a kamaszkori krízis elviselésére és oldására szerveződtek.

A személyes élményem egy hétköznap késő esti órájához kötődik. Felvidéken élő fiatal rokonaim látogattak meg, akik még sohasem jártak a Pólus bevásárlóközpontban üzemeltetett multiplex moziban, amit én is elmondhattam magamról. A 11 órás előadásra indulókkal megtelt a Pólus-busz. Zajosan, jókedvűen érkezett meg kis csapatunk a kihalt „shopping mall”-ba. Szinte minden üzlet zárva volt, biztonsági rács zárta el a boltokat. Üres,

nagyter, esti csend. Néhányan mozijeggyel vártuk az amerikai akciófilm kezdését az egyetlen nyitott büfében.

Ekkor láttam meg, hogy a mű város kis utcácskáiból innen-onnan fiatalok sétálnak elő, és nagyon lassú léptekkel továbbhaladnak. Ezeket már láttam, gondoltam, de hirtelen kapkodni kezdtem a fejem, szinte „tökéletes másolatok” voltak. A ruhájuk színe és márkája, a lányok arcfestése, a festett hajszín, a fiúk rövidre nyírt frizurája, bőrnadrágja... Nem volt mozijegyük, nem volt nyitott bolt sem, nem beszélgettek vagy nevetgéltek, csak lődörögtek céltalanul, unottan. Ijesztő kép volt, azóta sem tudom kiverni a fejből.

Talán ez az élmény indított el arra, hogy kutatni kezdjem a bevásárlóközpontokban szórakozó fiatalok motivációját, és hogy megoldási javaslatot próbáljak kidolgozni.

„...van barlang, hol éj s nap nincsen:
a magok titkos műhelye,
a szentek, bölcsek rejteke,
hol ismeretlen, más törvény hat át.”
(Weöres Sándor)

Megnyomorodott korunk megátalkodottan ragaszkodik ahhoz, hogy kívül pótolja, ami belül hiányzik. Befelé leghosszabb az út, külső segítségként- egy beszélgetés vagy egy jól irányzott kérdés kapcsán – elindíthatok egy folyamatot, aminek állomásairól a kamasz fiatal beszámol, de az utat önmagának kell járnia.

Könnyű eltévedni a bevásárlóközpontok újmódi megváltástanában: vásárolj, élj a pénz normái szerint, szerezz, legyél divatos, lezser... és akkor boldog leszel.

Nagy kísértés, és aki nem engedheti meg magának a korlátlan szerzés örömét, az más úton keres „boldogságpótlékot”.

Saját kerületem és a környező kerületek Gyermekjóléti Szolgálatához érkező jelzéseket vizsgálva – főleg ahol megacentrum található – magas és kiugró ezekben az üzletközpontokban a fiatakorúak által elkövetett bűncselekmények száma. Főleg a lopás vétsége jellemző. Dolgozatom későbbi szakaszában majd kiderül a beszélgetésekről, hogy a kamaszokat mennyire frusztrálja az elérhetetlen csillogó kirakatok látványa. Bűnelkövetésre vonz a hatalmas nagy tér, ahol „úgysem vesznek észre, miért ne próbálnám meg” effektus indul el a fiatal fejében.

Viszonyítási adatokat a saját kerületemből tudok illusztrálásként bemutatni. Az 1998-as évben a Gyermekjóléti Szolgálathoz érkező jelzések (védőnő, óvoda, iskola, hivatal, rendőrség, civil szervezetek, magánszemélyek...) közül 20%-ban volt bűncselekmény a háttérben. Ezek közül a leggyakoribb a lopás vétsége volt. Kerületünk szomszédos a Pólus Centerrel, mégis egyetlen kivétellel minden kihágás ott történt. A fiatalok számára a lelki segítő támogatáson túl preventív céllal is szükség lenne szociális munkásokra a bevásárlóközpontokban. így lehetőség nyílna arra, hogy a deviancia, a lecsúszás útjára térőket időben észrevegyék, és szakszerű segítséget kaphassanak.

A témaválasztás indoklását zárja ismét egy Weöres Sándor idézet:

„...semmi a zsebben
és nincs zsebem sem:
özönnel nincs-pénzt
fizet helyettem.”

Munkamódszerem a következő volt: összegyűjtöttem azokat az elmúlt négy évben megjelent újságcikkeket napilapokból (Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Mai Nap), amelyek a bevásárlóközpontokról szólnak, főleg azokat kiemelve, amelyekben a család, a kamasz fiatal szórakozási helyeként jelenik meg a megacentrum.

Ezután a bevásárlóközpontot – mint létesítményt – mutatom be. Vizsgáltam létrejöttük okait, valamint elemeztem – a főleg gazdasági okra visszavezethető – gyors ütemű növekedésüket. Egy 1996-os cikkben szakemberek nyilatkoztak arról, hogy Budapest akár 5-6 shopping mall-t is „elbír”. Azóta gombamód szaporodnak a központok, jelenleg a fővárosban és környékén húsz megacentrum már megnyílt, és egy tucat épül.

Statisztikai adatokkal támasztom alá megállapításaimat: a megnyitott bevásárlóközpontokról, vásárlók számáról, szórakozó fiatalok kor szerinti megoszlásáról, szórakozási szokásairól stb.

Az értékelő kutatás záró munkájaként a fenti részeket csatolom, szakdolgozatomba ezután – tágítva a gondolatot – olyan folyóiratcikkek kerestem, amelyek a jelen kor problémáival foglalkoznak, és kapcsolódnak a témához. A „Kamaszok a bevásárlóközpontban” fejezetben a családi háttér változásáról írok, valamint a divat uralmáról a fiatalok fölött, ami a test-kép torzulásával is együtt járó természetes krízis is lehetne, ha a bevásárlóközpont-kultúra nem hazudna fájdalom nélküli életet, örök fiatalságot. A fiataloknak nincs kivel megvívni a felnőtté válás harcát. Szüleik az újdonság varázsával hisznek a vásárlásban, egyfajta szabadságnak élik meg azt, ami súlyos kööttséget okoz. A rendszerváltozás megváltoztatta az ő életüket is: kicsit sarkítottan vállalkozóvá vagy munkanélkülivé lettek, és még maguk sem képesek ebben az új világban eligazodni, nemhogy a gyerekeiknek utat mutatni. Mi marad a kamaszoknak? A reklámok hatása, az intimitást felváltó tömegkultúra, a fájdalmat elkerülhetővé festő hamis ígéretek.

A bevásárlóközpontokban idejüket töltő 13-17 éves fiatalok személyiségfejlődéséről a témához kapcsolódó kérdésekben írtam. Szakdolgozatom fontos részének tekintem az interjúkat. Több fiatalal készítettem beszélgetést, főleg a Pólus Centerben és a Duna Plazában. Kirajzolódott egy kép a szociális munka célcsoportjáról, azokról a fiatalokról, akiket bizonytalankodóknak neveztem. Körjük szerveződő segítő háló létrehozását javaslom.

Fontos csoportot képeznek azon tizenévesek, akik a magabiztosság sminkje mögé rejtőzve nem kérnek segítséget, biztos anyagi háttérrel „lőgnak”, szórakozásra, vásárlásra mindig van pénzüik. Bár ők sem problémamentesek, jelen írásomban csak érintőlegesen foglalkozom velük. Jellemző rájuk, hogy a szülői háttér a biztos pénzköltési forrásként jelenik meg: annyit és akkor költenek, amikor csak akarnak.

Szakembereket: pszichológusokat, szociális munkásokat, a Levegő Munkacsoport aktivistáit is felkerestem egy-egy beszélgetésre, valamint a Budaörsi Polgármesteri Hivatal bevásárlóközpontokkal foglalkozó előadóját, akitől sok fontos információt kaptam. Farkas Gábor szociális munkás – aki két éve utcai gondozó a Pólus Centerben – nagy segítségemre volt a dolgozat elkészültében. Beépítettem munkámba néhány jó kutatási anyagot, amit László Miklóstól kaptam.

A már meglévő megoldási módokat is összegyűjtöttem. Ennek egyik része a Láncszem Utcai Szociális Gondozó Bázisnál tapasztalt jó élmények összegzéséből és az utcai munkások által szerzett tapasztalatokból áll, másik része az „Itt és Most” Lelki Segély Központ a Pólus Centerben. A már működő lelki segély-központban tapasztaltakat úgy mutatom be, hogy mi az, amit nem szabad csinálni egy szociális munkásnak. Ez a rész jó példa arra, hogy egy bevásárló központ mikéért tud egy segítő szervezetet „megvásárolni”.

Összegzésként a szociális és a civil szféra összefogását javaslom, hogy akár kicsiben is, de elkezdődhesen egy fékező munka, ami egy-egy európai országban már régen működik. Messze vagyunk még attól, hogy prevencióra költsön egy profitorientált cég. Jelzésértékű, ha egy nagy autógyártó cég fákat ültet az esőerdő megmentésére, vagy hogy a dohánygyárak tartanak fenn rákbetegeket gondozó kórházakat. Az internetet használva több fontos információra bukkantam, amit felhasználtam a gondolatmenetem igazolásához. Egy 1999-es marketing-kézikönyvben külön fejezet szól a vásárlásbetegségben szenvedőkről, és a gyógyítási lehetőségekről.

A következőkben a jövő víziójaként egy idei német cikket ismertetek, ahol már jóval „előrehaladottabb” a bevásárlóközpontok kínálta szórakozási lehetőségek tárháza. Az évszakokat mesterségesen megváltoztatva manipulált világot alakítottak ki a jövő bevásárlóközpontjait tervező szakemberek. Kivilágított műstrandokon lehet előmelegített homokban télen röplabdázni, hangszóróból nyári zajok, a légkondicionálóból langyos fuvallat teszi élethűvé és csábítóvá ezt a szórakozási formát. Ezt kellene megelőzni, hogy ez a példa ne jusson el a megvalósuláshoz.

Végigjárva a bevásárlóközpontokat, egy helyen torpantam meg, és gondoltam át újra az állításaimat.

A Csepel Plazának örül a kerület lakossága. A monstrum megnyitása óta nagy a nyüzsgés, a vásárlókat az sem érdekli, ha ez jóval kisebb, mint a nagytestvér. A Duna Plaza messze esik innen. Csepel persze különleges helyzetben van. A hajdani munkáskerület elemeire esett szét a gyáróriás összeomlása óta. Bezártak a mozik, évekig csak tengődött az áruház, üresen kongtak a presszók. Mindezért „be kellett menni a városba”. Most helyben van minden, és ez a nagy többségnek könnyebbség. Igaz, a belvárosból nem fog kimenni oda senki.

„Olcson jól!” hangzik a Csepel Plaza szlogenje. Együttműködve a csepeli önkormányzattal és a Csepeli Sport Klubbal, közös versenyeket, rendezvényeket szerveznek. A kismamák számára délelőttönként főző- és babaápolási tanfolyamokat szerveznek, vagy a nyugdíjasok számára elfoglaltságot, szórakoztató programot kínálnak. A nemrég rendezett Budapest-Belgrád kerékpárverseny szponzoraként a verseny végállomása a Csepel Plaza volt. Gyermeknapon rajzversenyt, színpadi programot, bohócokat, biciklis ügyességi versenyt, gokartozási lehetőséget biztosítottak.

A nyári szabadságra gondolva akciókat szerveznek. Turistabörze: utazási irodák kedvező ajánlatai, „last minute” útjai közül válogathattak az érdeklődők. A környező falvakat bemutatva vásárt rendeznek, ahol az „egyének egyedi termékei” – gondolat jegyében mindenki elhozhatja, bemutathatja, árulhatja saját készítésű termékeit.

A dilemma oldódni kezdett bennem, miután végiggondoltam a fent leírtakat. Hogyan is működik a Csepel Plaza? Nem hasonlít a város több pontján lévő üzletóriásokhoz, a filozófiája, szemlélete a közelmúlt szabadidőközpontjait idézi. Erről megbizonyosodtam, mikor felhívtam a PR-felelős irodáját. Egy régi csoporttársamra bukkantam a kulturális menedzser szakról. Tudatosan törekszik arra a vezetés, hogy a mesterségesen létrehozott, majd szétrombolt városrészben újra közösségi hálózatot építsenek ki. Erről részletesen írok még a megoldási javaslatok részben.

Szociális munkás-dilemmaként éltem meg a már említett „szűkítést” a bevásárlóközpontokba járó fiatalok között. A Láncszem Utcai Gondozó Szolgálatának munkatársa – aki napi kapcsolatban van a fiatalokkal -jellemzése szerint ők azok, akik mindent megtehetnek, a szüleiktől átvett minta, hogy „pénzért minden és mindenki megvehető”. Főleg a budai kerületek vonzáskörzetében lévő megák, valamint a luxust

sugárzó Duna Plaza magabiztosnak tűnő kamasz közönsége volt nagyon megosztott az anyagi háttér vonatkozásában (pl.: Rózsadomb Üzletház, Mamut).

Más típusú feladatot jelent a velük való foglalkozás. A Családsegítőben az elmúlt időszakban az egyéni tanácsadáson megfordult „újgazdag” gyerekek problémája összecsend Luszt Iván gyermekpszichiáter kutatási eredményeivel, miszerint közöttük nagyon magas a kamaszok szuicid készletése. Szeretetre éhségüket pénzzel akarják kielégíteni, de csak pillanatnyi örömet élnek át. Átveszik ugyanakkor a család értékpreferenciáit és életmódmintáját is.

Az internetről származó, fiataloknak szóló német magazin rövid cikkét közlöm fordításban:

A pénz egyedül nem tesz boldoggá. Ezt a mondatot egy olyan valaki találhatta ki, aki nem ismer gyerekeket (akinek nincsenek gyerekei).

A pénz fontos, mert csak az divatos, menő, aki a megfelelő cuccokat hordja, a megfelelő zenét hallgatja s a megfelelő sportot űzi. Az tesz boldoggá, hogy divatban vagy – mondják a fiatalokkal foglalkozó marketingkutatók. Ők teljesen a boldogságérzésre alapoznak a bevásárlóközpontokban. „Sok legyen az akció és az élvezet”, ezzel akarják a fiatalok életérzését eltalálni, és természetesen a pénztárcájukat is.

A fiatal fogyasztók megkapták az első saját vásárukat YOU 99 címmel, és az itt kiállított „boldogságforrások” kerülnek be a holnap megáiba.

A fiatalok mesterséges falakon másznak fel, amelyek mesterségesen síkosítottak, hegyi zajokat hallani magnóról, majd gumikötélen 50 méter mélybe ugranak. Mesterséges strandokon, előmelegített homokban röplabdáznak a téli hidegben. Termekben snowbordoznak, gördeszkáznak, és gumiszőnyegeken futóversenyeznek. „Kísérleti nyulak”. A látogatók minden pillanatát figyelik a vásáron: tesztelik, elemzik, hogy mit hányszor próbáltak ki, a szórakozások mely formái lesznek „kifizetődők” a bevásárlóközpontban.

Mindent kipróbálni, megvásárolni, mindenben részt venni, erről van itt szó.

„Fun and action” könnyebbé és elviselhetőbbé teszi az életet – mondja a 14 éves Anna. – A reklám hozzátartozik az életünkhöz. Reklám nélkül nem lennének versenysportok, pláne nem tudnánk az „in” (divatban levő) sportokról.

- Tudom, hogy a fogyasztásunkra mennek rá, de nem bánom. Szeretem a reklámot, mindet megnézem, és utána tudom, mihez igazodjam. Janette – aki 16 éves – kínosan ügyel arra, hogy „perfekt” legyen.

A vásár szervezői lehetőséget biztosítottak néhány egyéb program rendezésére is. Voltak beszélgetési lehetőségek: pszichológusokkal, politikai szakértőkkel – a világ békéjéről -, természetvédőkkel. De ezek a programok szinte észrevétlenül zajlottak a vásári forgatagban, kevés az esélye, hogy a bevásárlóközpontokban majd megtalálhatóak lesznek.

- Dumálni és problémákkal nyüglődni az iskolában is lehet.- mondja a 17 éves Tóbiás. Generációjának hangulatát kifejezve közli: – Ki gondol szívesen a természet rombolására, a munkanélküliségre vagy az AIDS-re? Inkább részt veszek minden „in-line” görkorcsolya-versenyen vagy bungee-running-on. Szeretem a számítógépes autós üldözős játékokat, de a mostani kedvencem a „human-table-soccer” („asztalifoci élő emberekkel”, amit a fiatalok egymáshoz kötözve játszanak).

A ma fiatalsága „három M-re bukik”, írja egy marketing szakújság: zene (Musik), izom (Muskeln) és divat (Mode).

A BEVÁSÁRLÓKÖZPONTOK

Amerikában a nagy bevásárlóközpontok korszaka a második világháború után kezdődött, amikor a nagyobb vásárlóerővel bíró középosztály kiköltözött a városkörnyéki családi házas övezetekbe. Nálunk ugyan ez még nem tömeges jelenség, mégis az amerikanizálódó életformát követjük. Az utánzás olyan jól sikerült, hogy már nemcsak a város szélén épülnek megák, hanem Budapest szívében is.

Ennek az új és a fogyasztók körében máris nagy népszerűségnek örvendő városfejlődési tendenciának vagyunk tanúi. Az ellenzők tábora nem képes túlkiabálni a reklámszövegek harsogását, de szerintük a főváros képe silányul, és nem szépül a nagy centrumokkal. A Budapesten gombamód szaporodó, a világ nagyvárosainak külterületein megépült „gigantikus konténerek” filozófiája: Mindent egy helyen és időben!

Belvárosi csillogásul belső térrel, de annál jóval alacsonyabb árfekvéssel, széles vásárló-, szórakozó időt eltöltő (pénzt elköltő) központok ezek. Mivel magyar név nincs rá, a nemzetközi szóhasználatba meghonosodott kifejezés használatos, és Shopping Mail-ként emlegetik a szakemberek. Az építetők idegen hangzású fantázianeveket adnak nekik: Duna Plaza, Pólus Center, Cora, Mamut. Idegen világ ez, hangzatos nevekkel.

Szó szerint idézem Kenyeres Sándort, a Mamut Rt. elnök-vezérigazgatóját, amint arról nyilatkozik, hogyan kezdett bele a vállalkozásába.

„Tíz éve építettem meg saját házamat a Marcibányi tér közelében. Naponta megfordultam a Széna téren, jártam a Fény utcai piacra vásárolni, és folyton bántotta a szememet a környék balkáni állapota. Először 1995 májusában fogalmaztam meg magamban, hogy rá kell repülni erre a területre. Tudtam, hogy már sokan próbálkoztak velem, köztük amerikai, kanadai és multinacionális cégek, de egyikük sem vállalta az egész terület, a Retek utca, Fény utca, Lövház utca által bezárt, 14 ezer négyzetméteres háromszög beépítését. Én meg azt gondoltam, már ne egy albániai külsejű piac mellé építsek nyugat-európai színvonalú bevásárlóközpontot!”

Egy személyes megjegyzésem kapcsolódik a fenti interjúrészlethez. A Fény utcai árusoktól tanultam meg a piac, piacra járás szeretetét. Mindig friss, szépen rendezett áruikkal jöttek hajnalonta az árusok. Balkáninak semmiként nem nevezném a régvolt helyet, ahol őstermelőkből álló városszerte ismert virágüzletsoron decemberben is lehetett napraforgót kapni. Ha ma erre sétálok, csak betonfalakkal körbevett zöldségstandokat látok. Alkudni már senkivel sem lehet, de megfizetni sem az árut, amibe beépítették a magas bérleti díjat.

A hazai beruházók tervei szerint az elmúlt években „pillanatok alatt” tucatnál is több nagy bevásárlóközpont épült fel. A külföldi gyakorlattól eltérően nemcsak a külvárosokban kaptak helyet, hanem a főváros szívében is „ékesítik” (lásd.: a hamarosan megnyitásra kerülő Westend Mega City a Nyugati Pályaudvar mögött). Szemléltatómást gyenge a helyi lakosság érdekérvényesítő képessége, bár a környezetvédők tanulmányt készítenek a levegőszennyeződés káiról (Levegő Munkacsoport), demonstrációt szerveznek a bevásárlóközpontok ellen (Mamut előtti tüntetés), a Közösségfejlesztők Egyesületének tagjai a kiskereskedelem személyessége mellett foglalnak állást, és erejükhez mérten segítik gazdasági fennmaradásukat (Péterfy Ferenc: Sarki fűszeres), a hatások a jelenben mégis igen alacsony. Sajnos a média sem segíti ezeket a kezdeményezéseket, mégis egyre több szakmában dolgozó szakember hallatja hangját: városépítők, közösségi szociális munkások, pszichológusok, szabadidővel foglalkozó szakemberek, közlekedés-szervezők, kereskedők, zöldek.

A közösségfejlesztők például arra figyelmeztetnek, hogy látnunk kell azokat a hatásokat, amelyekre a nyugati országok példája figyelmeztet.

Péterfy Ferencet idézem:

„A nemzetközi dömpingáru elvonja a vásárlóerőt a hazaitól, s bár mindegyik vásárlóközpont úgy fogadkozik, hogy elsősorban hazai termékeket fog árulni, még senki sem vizsgálta meg (s ezt csak hosszabb távon lehet lemérni), hogy mennyiben valósítják meg ígéretüket, hogyan hat majd mindez a hazai termékekre, mezőgazdaságunkra. Azt viszont már tudjuk a külföldi példák alapján, hogy a kiskereskedők egynegyede másfél év alatt áldozatul esett a szuperáruházaknak, a helyi specialitások eltűntek, a piacok elnéptelenedtek, a kis éttermek vendégeit elszípkázták. Elsősorban a hentesek, pékségek, cukrászdák és a szakboltok kerültek veszélybe. Szinte valamennyi fejlett ország megpróbálta korlátozni a mallok terjeszkedését, éppen emiatt.”

...ÉS MAGYARORSZÁG?

Erre a költőinek szánt kérdésre idézném Hankiss Elemért, aki az immáron klasszikussá vált *Diagnózisok* c. könyvében a következőket írja:

A helyi közösség fogalmának ideológiai terhe félmúltunk súlyos öröksége, hiszen a közösség egy ideális társadalmat építő emberek csoportját jelentette, melyben a cél szentség volta miatt nem artikulálódhattak a helyi érdekek. Ez az ideológia megakadályozta a civil társadalom működőképességét biztosító helyi közösségek kialakulását, és máig is csak lassan felejtető negatív sikerélményt adott az állampolgároknak azáltal, hogy a közéletből az egyéni döntéseknek még úgy-ahogy szabad teret adó magánszférába visszahúzódsra szocializálta a társadalom tagjait.

Végül is minden fejlődés a támogatók és az ellenzők csoportjainak szüntelen erőpróbája. Minél nagyobb a változás, annál nagyobb indulatok, pro és kontra érvek indukálódnak. Márpedig a mallok megjelenése Budapest egyik legjelentősebb, új tendenciája, hiszen nemcsak a szűkebb környezetünkre van döntő hatással, hanem a város egészének életét is alapvetően megváltoztatja.

Az új bevásárlási szokások a családok szabadidős tevékenységének átstrukturálódásával, életmódváltásával és a személyközi kapcsolatok módosulásával járnak. Ki-ki ízlése szerint örülhet vagy bosszankodhat e változások miatt, de elkerülni már senki se tudja. Dolgozatom középpontjában azok a fiatalok állnak, akik „használják” ezeket a központokat. Mivel körbepátyázták magukat a csillogó giccsel, nehéz feladat a kicsalogatás. Fontos és jó elgondolásnak tartom, hogy a szakemberek lépjenek be a megaközpontokba, és a helyszínen próbáljanak meg a fiatalok segítségére lenni. Erről részletesen írok a Lányszem Utcai Gondozó Szolgálat bemutatásánál.

Nehéz lerombolni ezt a tudatosan kitalált mítoszt, ahol minden együtt van, amit a butítóan felületes fogyasztás átkozása-kor említeni szokás. Étkezési kultúra helyett hamburger, játékos kedv helyett játék automaták, friss levegő helyett légkondicionálás.

A „fogyasztás diplomái” kifejezést Hankiss Elemérettől kölcsönöztem. A témához kapcsolódó írását – filozofikus gondolatait – az alábbiakban összegzem:

Ha a feudalizmus szimbolikus építménye a katedrális volt, az ipari korszaké a gyár, akkor a fogyasztói társadalom lényegét valószínűleg a bevásárlóközpontok fejezik ki a leginkább. Ezek az önmagukban zárt, a szépség és a teljesség illúzióját keltő épületek telestele vannak jelképekkel.

Gondoljunk csak arra a fura építményre, amely oly gyakran kap helyet az amerikai mallok átriumos üvegkupolája alatt. Négy márvány vagy műmárvány oszlop tart egy kék-arany baldachint, alatta szökőkút, pálma, márványasztal: hamisítatlan Tabernákulum. A szent sáornak a megidézése, ahol annak idején Isten parancsára Mózes elhelyezte a tízparancsolatot.

Az üzletközpontok a fogyasztói társadalom templomai. Csillogó felületeikkel, aranyozott króm-fényességükkel, a lézersugarakkal, szökőkutakkal és az örökzöld virágokkal az édenkertet varázsolják az ezredvég polgára köré.

Csak hogy az amerikai filmek főhőseinek műkönnytől csillog a szemük, az aranypor papírmásé operett díszletet rejt, a szökőkút vize zöld és bűdös, és természetesen a művirág sohasem hervad.

A shopping mail a tökéletes világ, ahol nincs hó, nem esik az eső, nincsenek nappalok és éjszakák, semmi sem emlékeztet a mulandóságra. Az örök tavasz birodalma ez, ahol a könnyű szellőt a légkondicionáló berendezések teremtik meg. Itt mindenki egyenlőnek képzelheti magát, nincsenek konfliktusok, gondok és kötelességek.

A bevásárlóközpont a hajdani gyönyörök kertjének újjászületése, modern változata azoknak a távoli szigeteknek, amelyeken a középkori és a reneszánsz képzelet szerint a boldog lelkek lakoztak. De – figyelmeztet Hankiss – különösebb nehézség nélkül elképzelhetjük ezeket az üzletmonstrumokat úgy is, mint egy veszélyes illúziót kínáló sátáni csapdát. A boltok között sétáló járókelőknek azt sugallja ez a világ, hogy az ember itt találja meg igazi önmagát, az emberi létezés legintenzívebb s leghitelesebb formáját. Miközben valójában nem megtaláljuk, hanem épp ellenkezőleg: elvesztjük önmagunkat, „szétszórjuk személyiségünket”. Elvesztjük létünk kierkigaardi, heideggeri vagy jaspersi hitelességét.

Kemény ítélet Hankissé, talán magyarázatra szorul, miért idéztem hosszan fekete-fehéren látó gondolatmenetét. Kamaszokkal foglalkozom. Ők is ebben a két színben végleteket átélve látnak. Kimerevítve pillanatokat élnek meg a tizenévesek, a világ jó vagy rossz, amit szerettek vagy gyűlölök. Elfogadás és lázadás között zajlanak napjaik, nincs középút. A harc, a küzdés időszaka ez, meghökkenni és meghökkenteni vágnak: Hankiss írása jó alap volt egy beszélgetésre, ahol fiatalok meséltek a „plazásokról”, a divatról, arról, mit jelent számukra a bevásárlóközpont világa. Az interjúk között ismertetem a gondolataikat egy-egy eset kapcsán.

A gyors haszonszerzésre épülő bevásárlóközpontok a fogyasztás templomai. Minden eladó, és minden megkapható. Lehet enni, mozizni, korcsolyázni, játékkeremben tölteni a napot. Az, hogy a vásárlás nem fizikai szükségletet kielégítő aktus, már régóta tudjuk.

Dessewffy Tibor, a posztmodern állapot kutatója így fogalmaz: „A shoppingolás ugyanis nem elsősorban a hagyományosan meghatározott szükségletek kielégítésére, hanem egy új, posztmodern szükséglet megtestesülése, a lehetőségek közötti kéjes tobzódás.”

A világ legnagyobb shopping malija a kanadai West Edmontban található. Alapterülete 483 ezer négyzetméter, legnagyobb attrakciója egy mesterséges tó, amelynek mélyére tengeralattjáróval merülhet le a kíváncsi látogató.

A fogyasztás templomai közül a méretekre és az építkezés lendületére talán a legjobb példa a Pólus Center. Területe 56 ezer négyzetméter, amely 11 futballpálya nagyságának felel meg. Tízezer teherautó mozgatta meg a kiemelt 51 500 köbméter földet, és 214 ezer négyzetmétert borítottak be betonnal. A monstre építkezés mindössze 11 hónapig tartott, s ennyi idő alatt akkora eladófelületet nyertek, amekkora a Nagykörút üzleteinek összessége az Oktogontól a Blaha Lujza térig. A Pólus Centerben 47 kiszolgálóegység, 55 iparcikkbolt, fedett piac, 56 ruházati üzlet, 19 étterem, söröző és büfé kapott helyet, a gyerekeket játékkerem, jégpálya és egyéb szórakozóhelyek csábítják ide. Az előzetes tervezésnél napi 20 ezer látogatóra számítottak. A jelen számításai szerint hétféteken napi 150 ezren fordulnak meg a bevásárlóközpontban.

A Marketing Centrum Országos Piackutató Központ felméréséből ad derült ki, hogy a bevásárlóközpontok építése élénken foglalkoztatja a budapestieket. Az itt lakóknak már legalább a fele megfordult valamelyik hipermarketben. A bevásárlóközpontok közül a Pólus

Center tudott a legnagyobb törzsközönséget verbuválni. Az ok talán az lehet, hogy a legolcsóbb árfekvést ők garantálják, s így még a város másik feléből is megéri átutazni a polgároknak egy-egy hétvégi bevásárlásra.

A közvélemény-kutatás alapján megállapítható: a budapestiek többsége – 51 %-a – azt gondolja, hogy már éppen elég hipermarket épült. A fővárosiak harmada vélekedik úgy, hogy még mindig kevesebb az ilyen központ, mint a nyugati nagyvárosokban. (Összehasonlító kutatást végeztem, és az internetről lekérdezett adatok közül sokkal nagyobb arányú a lakossághoz és a városnagysághoz képest épített mega-centrumok száma, mint a Németországi nagyvárosokban, például Münchenben.)

A Pólus Centert és a Duna Plazát a fővárosiak 81 %-a ismeri, az Europarkot pedig 64%-a. A minta szerint kiválasztott válaszadók – 1000 fő – 36%-a örül a hipermarketeknek, 49%-a közömbösen fogadja azokat, míg mindössze 14%-uk mondja azt, hogy nem örvend az amerikai mintára épülő mállóknak, 4% nem tud dönteni. A bevásárlóközpontokat ellenzők alapvetően iskolázottabbak. Főleg egyetemi diplomával rendelkezők vélekednek úgy, hogy nincs szükség ezekre, ők vélhetően a tradicionális bevásárlóhelyeket féltők táborába tartoznak. Leginkább az érettségizettek szeretik ezeket a létesítményeket.

Hazánk a volt szocialista országok között kétségtelenül vezető szerepet tölt be az üzletközpontok számát és alapterületét illetően. Csehországban például alig a tizede üzemel, míg Lengyelországban és Szlovákiában most nyílnak az elsők.

A bevásárlóközpontokban 100 főre jutó bevásárlótér

Ország	Bevásárlótér (m ²)
Csehország	0,9
Lengyelország	0,2
Magyarország	7
Szlovákia	0,7
Szlovénia	2

Budapest kereskedelmi változásairól a GKF Hungária Piackutató Intézet 1998 nyarán reprezentatív felmérést készített. Kétszáz kiskereskedőt és hétszáz fogyasztót kérdeztek meg, eredményeiket Kozák Ákos – a cég igazgatója – jóvoltából teszem közzé:

A bevásárlóközpontok spontán és támogatott ismertsége:

- Mind a lakosság, mind pedig a kereskedők spontán is jelentős arányban ismerik a bevásárlóközpontokat. Első említésre a lakosság körében a Pólus Center hangzott el, míg a kereskedők a Duna Plazát említették. A megkérdezettek 90%-a ismerte és támogatta a mállókat, ebben nagy szerepet játszott a reklám és a nyitást megelőző kampányok sokasága.

Vásárlási szokások:

- A megkérdezett minta alapján a lakosság átlagosan 1-1,5 órát tölt a bevásárlóközpontban, és alkalmanként 5-10 ezer forintot költ. A vásárlások gyakoriságát alapvetően a fogyasztók szempontjából kutatták. Jellemző a havi „egyszeri nagybevásárlás”.

Vélemények a bevásárlóközpontokról:

„Mindent egy helyen”, ez az egyik legfőbb érv a megkérdezettek körében. E mellett fontosnak ítélik az áruválasztékot, valamint az akciók sokaságát. A szórakozási lehetőségeket magasra értékelték a mintában szereplő válaszadók, elsődlegesen a multiplex-mozikat említették, de a játéktermek gépei is ismertek voltak.

A megkérdezettek fele autóval megy az üzletközpontokba, akár megközelíthető tömegközlekedési eszközzel, akár nem. A mintában szereplők 60%-a szüleivel, a párjával,

barátaival kereste fel a mállókat. A vásárlás egyre inkább társas szórakozás. A megkérdezettek fele több órát tölt el a központokban, főleg nézelődve. A cég közelmúltban végzett fókuszált felmérése alapján elmondható, hogy a napi fogyasztási cikkeknek több mint a felét „impulzív” módon szerzi be a vásárló, vagyis nem tervezik meg előre a vásárlást.

A bevásárlóközpontok nagy csábereje abban rejlik, hogy szinte minden egy helyen megtalálható, ez befolyásolja a fogyasztókat, és ösztönzőleg hat a még több vásárlásra.

A manipulációnak ezen formája még látványosabban jelentkezik a Pólus Centernél, ahol a betévedt vásárlót rengeteg akció, leárazás és vásár arra készíti, hogy itt és most olcsón vegyen mindent, vagy lehetőleg minél több mindent. A városközponttól való távolsága, illetve megközelíthetőségének nehézsége és az egész bevásárlóközpont arculata is arra utal, hogy nagymértékben számítanak a helyi, a lakótelepen és a környéken lakó vásárlókra.

A Duna Plaza esetében említésre méltó, hogy inkább az elitebb, módosabb közönséget célozta meg (luxuszletek sokasága). A belvároshoz közel található, autóval könnyen megközelíthető, parkolóházzal rendelkezik, és nem utolsósorban azzal, hogy értékes, úgymond luxuscikkek vásárlását is lehetővé teszi. Méghozzá elhithetően azt, hogy lehet, hogy itt kicsivel drágább, de megéri, mert mindent egy helyen megkaphat a fogyasztó.

Ezzel szemben az Europark a célirányos fogyasztást helyezi előtérbe, ami nyilvánul a reklámokban is, nevezetesen nem az egész üzletközpontot hirdetik, hanem annak bizonyos, speciális igényt kielégítő részlegeit. Bár feltehetően ennek végső célja ugyanaz, a már így becsalogatott vevőt rávenni a többi szolgáltatás igénybevételére is.

A gazdagréti lakótelepen épült Eleven Center a csalogató reklámjával is megdöbbentett, szinte nem tudtam eldönteni, hogy sírva fakadjak vagy nevessek okfejtésükön, amivel a névválasztást indokolják: eleven, vagyis tizenegy, XI. kerületben élő lakosokra számítanak leginkább, ráadásul magyarul is van értelme a szónak. Az épület középpontját egy kilenc méter magas, többszintes játszótorny foglalja el. A csaknem 130 négyzetméteres alapterületű kötélcsúszda-háló-mászóka-szövevényt (eddig jól hangzott) mérsékelt díj (pár száz forint) ellenében használhatják a 4-14 évesek.

Az ötszintes parkolóház különlegessége a hölgyek számára kialakított rózsaszín parkoló, ahol erősebb a világítás, szélesebbek a kocsihelyek, az állandóan jelen lévő biztonsági őrök pedig a beparkolásnál is segítenek a hölgyeknek!

A feltételezések alapján ezen üzleti fogások tükröződése megjelenik a társadalomban is. A viszonylagos jólét és meggazdagodás egyes rétegek számára lehetővé tette a szolgáltatások fokozottabb igénybevételét. Ez a szükséglet-kielégítés történhet racionálisan, de gyakran ezzel ellentétesen is. Míg a racionálisabb fogyasztók általában megelégszenek azzal, hogy amire szükségük van, azt megvehetik, és meg is veszik, addig másoknál a vagyonosság a hivalkodó fogyasztásban nyilvánul meg.

Ezzel hozható összefüggésbe az „ál-racionális fogyasztók” megnevezés, mellyel ezen rétegek manipulálhatóságának tényét fejezzük ki. Úgy tesznek, mintha célirányosan, néhány dolog megvásárlása vagy néhány szolgáltatás igénybevétele miatt jönnének be az üzletközpontba, és eközben megvacsoráznak, beülnek moziba, vagy előre lerendezik a hétvégi nagybevásárlás bizonyos részét, „ha már úgyis itt vannak”, és itt „egy helyen megkapható minden amire szükségük van”. Rájuk építenek az úgynevezett shoppingolásra szakosodott intézmények.

A bevásárlóközpontoknál fontos „csábító eszköz” a nyitvatartás. Munkából hazafelé a Tesco-t mindig nyitva találja a vásárló.

A helyi önkormányzatok általában szívesen fogadják az üzletközpont építő cégeket, a helyi lakosság már nem mindig. Az Auchan ellen tiltakozó budaörsi polgárok még pert is indítottak, első fokon meg is nyerték, igaz, a francia cég építkezett tovább.

A települési önkormányzatok elsősorban adó- és bevételforrást látnak az építkezésekben, a polgárok inkább zaj- és levegőszennyezést, és csak ritkábban munkahelyteremtést. A helyi önkormányzatok érdekei gyakran ütköznek a fővárossal. A főváros önzéssel vádolja a kerületeket, azok meg úgy gondolják, a Főpolgármesteri Hivatal egyszerűen maga szeretné bezsebelni a hasznot. Az eredmény a teljes káosz.

Az építési engedélyeket a kerületi önkormányzatok műszaki osztályának előadói adják ki, fellebbezni a közigazgatási hivatalnál lehet. A hatósági jogkörön túli városrendezési, környezetvédelmi szempontokra azonban egyelőre senki sem figyel. A fenti következtetéseket a Budaörsi Polgármesteri Hivatalban tett látogatásom után fogalmaztam meg. Az előre megbeszélt találkozóra csak egy fiatal műszaki előadó érkezett.

Beszélgetésünk zárásaként bocsánatkérő mosollyal csak ennyit mondott „nagyon sok pénz van ebben, mindenkinek... talán jut a környezetvédelemre is belőle...”

A bevásárlóközpontok beruházói nem kevesebbet akarnak, mint átalakítani egész életünket. Ez nem valamiféle rejlett vagy burkolt szándék, hanem nyíltan vállalt programnyilatkozat. A bevásárlóközpont-építők nem túl szemérmesek. Úgy vélik, hogy pénzzel minden megvehető. Egy egész város is. Nemcsak a korrupcióra gondolok, hanem azokra az ígéretre, amit szintén Budaörsön hallottam: elkápráztatják a képviselőket a tárgyalások elején azzal, hogy utat, játszóteret, fásítást ígérnek.

Pedig a bevásárlóközpontok nem csupán önmagukért valók. Hatásuk nem is mindig csak a közvetlen környezet érinti. A monopóliumra törekvés, a kisboltok háttérbe szorítása jócskán túlnő a bevásárlóközpont melletti méteráru üzlet ügyén. A hagyományos városszerkezet szétzilálása sem mérhető rófre.

Manipuláció. A mostrumokat dicsőítő szóróanyagban olvastam a következőket:

Az ellátatlan, szlömösödő területekre épülő üzletek jótékonyan emelik az amúgy pusztulófélben lévő városrészek értékét, lehetőséget adnak a szabadidő kulturáltabb eltöltésére, vagyis kevéske városi hangulatot csempésznek a kültelki egyhangúságba. A bevásárlócentrumok jótékony, csillapító hatással lehetnek Budapest forgalmára...

Korlátok kellenének. Erősek és megkerülhetetlenek. Egy várost könnyebb elrontani, mint hinnénk. Az újjáépítés árát pedig nem a mallépítők fizeti meg. Legalábbis nem önként. Lezárandó ezt a gondolatot a holló és a róka meséjét idézem: a holló szájából is kiénekeltek a sajtot, pedig egy falatot sem akart adni.

Az üzletházak külsejének építészeti elemzésére jelen dolgozatban nem vállalkozom, többek között azért sem, mert a külső megjelenésre nem is igazán fordítottak gondot. Ezt igazolja az urbanisták zárványelmélete, miszerint ezek a megalétesítmények befelé élnek. Kivétel talán a Duna Plaza, amely kívül is a gáláns, magamutogató közönséghez öltözött.

A Pólus fantáziabirodalom, hamis vadnyugattal, az Europark az átlagpolgárhoz öltözött, a Cora egyszerű, a Budagyöngye kissé hivalkodó.

Az újak közül a Mamut a nyugat-európai klasszikus áruház-modellt szeretné követni, az Auchan a praktikumot tartja szem előtt, míg a Lurdy nagyszabású terveket sző.

A Pólus Center kékre festett giccsegét néztem, amin egy hatalmas szakadás tátongott, leszakadt menyország.

Egy anekdota jutott eszembe az értékállóság látszata mögötti operett díszleteket látva:

Faludy György költő amerikai katonaként szerzett második világháborús élményeiről mesélve szokta említeni, hogy katonatársai hajnalonként jó fél órával korábban keltek a feltétlenül szükségesnél, mielőtt a lövészárkba mentek volna. Hogy legyen idejük

mosakodni, borotválkozni. Akárhogy nem mehet az ember a lövészárkba sem. Az amerikai katonák műveletlenek – mondja Faludy –, nem tűntek járatosnak a klasszikus zene világában, a reneszánsz sem lehetett épp nyitott könyv előttük, de civilizáltak voltak a végtelenségig.

Talán magyarázatra szorul a fenti történet: dolgozatomban a kívülről belülré irányított ember kérdését boncolgatom, valamint a csak külsőségekre adó világról a divatrésznél még visszatérek.

Demján Sándor, a Pólus Center igazgatója, építetője mondja:

...el kell adnom a hangulatot is! Hiszem, hogy Magyarországon nemsokára úgy indul el vásárolni az ember, hogy lenyom a komputeren egy gombot, megnézi, hol a legolcsóbb a liszt. De mást is venne, végignyomogatja a gombokat, és látja, hogy hatvan helyre kellene lemennie. Az ennyi idő, ennyi benzin, ennyi parkolás, inkább olyan pontot keres, amelyet egy parkolással elérhet, és ott is van verseny. Ez a mallok diadala.

Összefoglalva: egy jó autóval, számítógéppel, többirányú vásárlási szándékkal és ehhez megfelelő fedezettel egy átlag magyar vásárló a monitoron figyeli, hol a legolcsóbb a liszt. Talán még a témánál maradva egy rövid részlet:

Új belvárost építünk a Nyugatinál, a Westend City Centerben lesz koncertterem, szupermarket, turistaérdekességek, nagyobb szórakozási és vásárlási lehetőségek!

Erre az a vízióm támadt, hogy a tisztas család tolvaj a bevásárlókocsit a következőt mondja: Kérek egy kiló lisztet és négy jegyet az esti Lisztre. (!?)

Írta: Nagy Imréné – Hajdú Sándorné – Szatmári Sándorné

A KONSTRUKTÍV SZEMÉLYISÉG FEJLESZTÉSÉRE IRÁNYULÓ PREVENTÍV JELLEGŰ ÖNISMERETI TRÉNING

A gyermekvédelmi munkánk során azt tapasztaljuk, hogy a gyermekek többsége nem rendelkezik megfelelő mértékű önismerettel, nem ismerik saját képességeiket és adottságaikat, így az önalakítás folyamata gyakran nehézségekbe ütközik.

Az iskolának, mint másodlagos szocializációs műhelynek a személyiségformálásban betöltött szerepe egyre nagyobb. Az átadandó ismeretanyag, tudásanyag mennyisége nő, miközben a tanuló „gyerekanyagá” deklarálódik. A közoktatási intézmények „versenyistállóvá” válnak, ahol a hangsúly a teljesítményen, és nem a személyiségen van. Ezzel párhuzamosan pedig folyamatosan nő az egyszülős családban, családtörredékben felnövekvő gyermek száma, amely családok sokszor az alapvető szocializációs funkciók ellátására is képtelenek, így e terhek átvállalása is az iskolára hárul.

De gátolhatja a gyermekek egészséges személyiségfejlődését a szülők egy részénél megjelenő hibás nevelési attitűdök rögzültsége, felelősségérzetük hiánya gyermekük konstruktív személyiséggé válásában. Ezért szükséges felvilágosításuk, szerepük fontosságának hangsúlyozása, segítségnyújtás az aktuális problémák megoldásában.

Mind a család, mind az iskola leggyakrabban mégis az idő hiányára hivatkozva utasítja el a feladatot, ezért gondoltunk arra, hogy a prevenció keretén belül felvállaljuk azt.

A foglalkozás alapvető célja:

1. A gyermekekben önvizsgálattal tudatossá tenni, hogy milyen adottságokkal rendelkeznek, s ezek révén mire képesek.
2. Fedezzék fel önmagukat, mint életük és fejlődésük legfőbb forrását.
3. Tudatosuljon bennük, hogy önmaguk irányítását, személyiségük és jövőjük konstruktív alakítását úgy érhetik el, ha megtanulnak önállóan dönteni, felelősen tervezni és a kitűzött céljaik elérése érdekében hatékonyan cselekedni.
4. Belső feszültségeik kezelésére, felhalmozódott energiájuk levezetésére ismerkedjenek meg könnyen, gyorsan alkalmazható módszerekkel, amelyeket tudatosan alkalmazva elkerülhetik, illetve kezelni tudják a konfliktusokat.
5. Fejlődjön kommunikációs, metakommunikációs, empátiás képességük a különböző játékos feladatok során.
6. Saját, és társaik értékeinek, pozitív tulajdonságainak a felfedezése, tiszteletben tartása, humanisztikus szemléletük fejlesztése.
7. Az iskolai osztály, csoport közösséggé formálása, ahol minden tanuló mint individuum van jelen.

A foglalkozásokat kísérleti jelleggel Debrecenben, a Fazekas Mihály Általános Iskola Epreskerti Tagintézményében indítottuk el az 1999/2000. tanévben, hatodik, hetedik osztályban. A gyermekekkel két hónapon keresztül heti egy alkalommal találkoztunk, ilyenkor hatvan-hetven percet töltöttünk együtt. A viszonylag magas létszám miatt az osztályt két csoportra bontva párhuzamosan dolgoztunk, így több időt tudtunk egy-egy gyerekkel foglalkozni.

A foglalkozások személyiségfejlesztő játékokból, tesztekkel, az ezekhez kapcsolódó beszélgetésekből és mozgásos játékokból tevődtek össze.

Az első foglalkozás középpontjában az énkép és az ehhez kapcsolódó önvizsgálat, önfeltárás és önalakítás állt, e köré szerveződtek a játékos feladatok. A második foglalkozás alapvetően az emberi érzelmekről és értékekről szólt, a harmadik foglalkozás középpontjában a jövőkép állt. A negyedik foglalkozás a kommunikációs, metakommunikációs képességek fejlesztéséről szólt. Az ötödik foglalkozás során a külső megjelenésről, a testtudatról, az előítéletről és a sztereotipizálásról, a hatodik foglalkozás keretében az esztétikai érzékenységről és élménytudatról beszélgettünk egy novellát elemezve.

A tréninget játékos keretek között valósítottuk meg. A gyermekek kezdetben félénkek, félszegek és bizonytalanok voltak. Eleinte nem tudtak mit kezdeni azzal, hogy a foglalkozás középpontjában nem a tantárgy, nem a pedagógus, hanem ők maguk mint személyiségek állnak. Ebből adódóan csak fokozatosan kezdték megmutatni énjüket, kibontakoztatni azt önmaguknak és társaiknak.

A találkozásaink során arról győződünk meg, hogy a gyermekek igénylik és vágnak arra, hogy meghallgassák őket, beszélgessenek velük és véleményüket figyelembe vegyék.

Legnagyobb nehézséget a játékokban – éppen életkorukból adódóan – az érintős, testi kontaktust igénylő játékok (pl.: kézfogás, egymás megérintése, szemkontaktus kialakulása) okoztak. A reális jövőkép kialakulása, illetve az elképzelt életcél és a megvalósulásának útja között is hatalmas úr tátongett, vagy óriási ellentmondás.

A feladatlapoknál az emberi kapcsolatok, a nyílt és őszinte kommunikáció hiányát jelezték a gyerekek, és ez végigkísérte a foglalkozások egészét. Az együttes kommunikáció hiánya, illetve a közös problémakezelés oly mértékben munkálkodott bennük, hogy ők maguk javasoltak megoldási lehetőségeket, például: szünetekben való beszélgetés a tanáraikkal, az iskolai újság szerkesztésében való aktív részvétel, az őket érintő és foglalkoztató témákban publikálási lehetőség. Az osztályban felmerülő konfliktusok megoldása közösen történjék, és ne kizárólagosan a tanár privilégiuma legyen az alá-, fölérendeltségi viszony alapján.

Úgy gondoljuk, hogy szükséges és sikeres volt a tréning. Az általunk végzett gyakorlatok többnyire olyan játékok voltak, melyek önálló feladatként szerepelhetnek egy-egy osztályfőnöki órán vagy akármelyik tanórán, szervesen beépülve így az iskolai élet egészébe.

Véleményünk szerint mentálisan egészséges, önmaga és a társadalom számára is hasznos, konstruktív személyiségű embert sem dresszúrával, sem értelmetlen kényeztetéssel nem lehet nevelni, csak következetes, a gyermek érdekeit mindig figyelem előtt tartó nevelői magatartással.

Írta: Molnár László

LAKÁS VAGY SZÁLLÁS?

A rendszerváltást követő első években be kellett látnunk, hogy a szociális jogok kiépülése nem ennek az időszaknak a jellegzetessége lesz, noha a szegénység, a munkanélküliség, a hajléktalanság a családok és a gyerekek veszélyeztetettségének növekedése kérlelhetetlenül tört rá a társadalomra.

A jogállam intézményeinek kiépítése, a piacgazdaság működéséhez nélkülözhetetlen jogalkotás prioritással bírt a szociális törvénykezés előtt. Ezért is tartottuk jelentősnek 1993-ban a később koraszülöttnak mondott szociális törvényt, s vártunk az évtized második feléig az esélyegyenlőségi és gyermekvédelmi törvényekre.

Ma már-ha nem is történelmi távlatú a rálátásunka korszakra – az látszik fontosnak, hogy a második generációs jogok megerősödtek, kikényszeríthetőségük, alkotmányos rangjukhoz méltó kezelésük talán visszafordíthatatlan irányt vett.

Tartós gazdasági növekedés mellett nem számítottunk megtorpanásra, hiszen bővülő források mellett finanszírozhatóbbá válnak a szociális kiadások is.

De megtorpanhatunk-e egyáltalán, vagy inkább megrendültünk az Alkotmánybíróság 42/2000. (XI.8.) AB határozata kihirdetésekor?

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának és a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának közösen előterjesztett indítványát, amely az állam mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességét vélelmezte a lakhatáshoz való jog biztosítása tekintetében – az Alkotmánybíróság elutasította.

„A megélhetési minimum garantálásából konkrétan meghatározott részjogok – így a lakhatáshoz való jog – mint alkotmányos alapjogok nem vezethetők le. E tekintetben az állam kötelezettsége és ebből következően a felelőssége nem állapítható meg.”

Ehhez az állításhoz az Alkotmány vonatkozó részének az indítványozók által kezdeményezett értelmezésére volt szükség. (1949. évi 20. törvény)

„70/E. § (1) A Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz; öregség, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak.

(2) A Magyar Köztársaság az ellátásra való jogot a társadalombiztosítás útján és szociális intézmények rendszerével valósítja meg.”

„15. § A Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.”

„16. § A Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit.”

„17.§ A Magyar Köztársaság a rászorulókról kiterjedt szociális intézkedésekkel gondoskodik.”

Anélkül, hogy az alkotmánybírák érvelését megkísérelnénk bemutatni és népszerűsítő formában interpretálni, higgyük el a taláros testületnek, hogy az alkotmányunk valóban nem rögzíti a szociális biztonság összetevőit és nem fogalmazza meg a szociális minimumot.

Nem található az alkotmányban a relatív szegénység kezelését előmozdító elvek és normák sem.

Így a szociális biztonság, ha nem is fiktív, de egy olyan alapjog, melynek érvényesítése, kikényszeríthetősége a jogalkalmazó és legfőbbképpen az állampolgár számára esetleges, bizonytalan.

A szociális jogok mint „fiatal jogok” láthatóan sérülékenyek, gyengék.

Az is jelentős kérdés persze, hogy az ország mindenkori változó gazdasági teljesítőképessége függvényében miként lehetne a lakhatáshoz fűződő jogot mindenki számára garantálni.

A hajléktalangozásban, a gyermekvédelmi utógondozásban dolgozó szociális munkások és a pártfogók az igazán megmondhatója annak, hogy lakhatási lehetőség híján más szociális intézkedések sem érhetik el céljukat.

Az állam szociális gondoskodása az életet közvetlenül veszélyeztető helyzetekben pusztán szállás biztosítására terjed ki. A hajléktalan- és utógondozó szállók, a családok és gyermekek átmeneti otthonai elégségesek kell, hogy legyenek a probléma kezeléséhez.

El kell gondolkodnunk azon, hogy az emberi méltóság fogalma vajon milyen terjedelmű, de azon is, hogy létezik-e civilizációs minimum.

Ha ez utóbbi fogalom nem kellően ismert, akkor találjuk ki, és töltsük meg olyan tartalommal, amely egyszer majd beemelhető lesz az Alkotmányba, abba az Alkotmányba, amelyben már a lakhatáshoz fűződő jog is alapjog lesz.

Az Alkotmánybíróság nem vonta vizsgálati tárgykörébe az Alkotmány 15. és 16. §-át. A család intézményének és az ifjúságnak a védelmét nyilván a tárgyhoz nem tartozónak találta a testület. A szociális területen dolgozók és klienseik látni vélik és nap mint nap tapasztalják a nyilvánvaló összefüggéseket.

Lássuk világosan, hogy az Alkotmánybíróság az Alkotmányt, és nem a mai magyar társadalmat értelmezte, hiszen az utóbbi nem feladata.

Nem a társadalmi tagságukba megrendültek helyzetét volt hivatva orvosolni.

A taláros testületnek ne rójunk fel semmit, azonban a szociális lobby tekintse feladatának elérni, hogy az Alkotmányban a szociális jogok kiterjedtebben, világosabban és számonkérhetőbben kerüljenek megfogalmazásra.

Az Önkormányzati praxisban pedig legkorábban a fagyok elmúltával látjuk majd meg, hogy miként érvényesítik a határozat nyomán nyílt „lehetőségeiket”. Azaz muszáj-e továbbra is hozzávetőleg nyolcvanezer családnak (kétszázezer állampolgárnak) lakásban laknia, vagy kilakoltatásukat követően ennél szerényebb szállással is beérhetik.

Írta: Szöllősi Gábor

SZAKMAI MODELLEK A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLATOKNÁL VÉGZETT SEGÍTŐ MUNKÁBAN

A KONFERENCIA

2000. április 27-28-án került sor Szekszárdon, a PTE Illyés Gyula Főiskolai Kara Szociálpolitika Tanszékének szervezésében a „szakmai modellek a családdal végzett segítő munkában” című szakmai konferenciára. A konferencia annak a konferencia-sorozatnak volt része, mellyel a tanszék a magyarországi szociális munkás-képzés elindításának tizedik évfordulóját ünnepelte. Ezzel a tanszék egyben saját képzésének jubileumát ünnepelte, tekintettel arra, hogy – az országos szinten közösen végzett előkészítő munkára támaszkodva – 1989. szeptemberében éppen Szekszárdon indult el az első magyar főiskolai szintű szociális munkás-képzés.

A négy konferencia harmadik tagja a köré a kérdés köré szerveződött, hogy a családdal végzett szociális munkában az elméletek illetve a napi gyakorlat között léteznek olyan szakmai modellek, melyek eligazítják a szakembereket arról, hogy milyen helyzetben hogyan kell szakszerűen eljárni. A konferencia célja az, hogy a jelenlévők felismerjék e modellek szükségességét, és hogy a jövőben maguk vállalkozzanak a szakmai modellek kialakítására, követésére, fejlesztésére. Két területen kutattuk a szakmai modellek mai állapotát, illetve jövőjét: a gyermekjóléti szolgáltatás szakmai modelljei, illetve az életvezetés segítésének szakmai modelljei témakörében.

Magam az első területtel kapcsolatban tartottam előadást illetve vezettem szekciót, ezért a következőkben saját előadásomat illetve a szekcióban végzett munka eredményeit ismertetem.

A GYERMEKJÓLÉTI SZOLGÁLTATÁS SZAKMAISÁGÁNAK KÉRDÉSE

Az 1997-es gyermekvédelmi törvény vezette be a gyermekjóléti szolgáltatást mint a gyermekvédelem legátfogóbb jellegű alapellátását. A szolgáltatást teljesítő gyermekjóléti szolgálatok viharos gyorsasággal alakultak ki, részben a már korábban is működő családsegítő szolgálatok elkülönült szervezeti egységeként, részben más szervezeti formában. Bár a jogszabály a szokásosnál részletesebben meghatározta a gyermekjóléti szolgáltatás keretében teljesítendő feladatokat, a tevékenység szakmai szabályait – magától értetődően – a jog nem definiálja.

Az utóbbi időben a gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozó kollégáktól gyakran megkérdeztem, hogy munkájukat szakmai tevékenységnek tartják-e? A megkérdezettek szinte minden esetben habozás nélkül azt válaszolták, hogy a munkájuk szakmai tevékenység. Tartok tőle azonban, hogy a választ sokkal inkább a „szakma”, a „szakmaiság”, a „szakember” kifejezések presztízsértéke motiválja, mint bármi egyéb. Ma még egyáltalán nem egyértelmű, hogy a gyermekjóléti szolgáltatás milyen mértékig jelent szakmai tevékenységet, hogy szakmaisága mely szakmához (szakmákhoz) kötődik, és hogy művelése során milyen szakmai szabályokat kell betartani.

Mit jelent a szakmaiság? Először különböztessük meg egymástól a munkakört, a foglalkozást és a szakmát, ezek után vegyük szemügyre a kvázi-szakmákat is.

- A munkakör egyedi szinten a dolgozó által rendszeresen végzendő feladatok meghatározott csoportját jelenti, melyet a munkaszerződés határoz meg. Általános szinten pedig a munkakör a feladatok olyan csoportja, amely saját megkülönböztető névvel és minden, vagy legalábbis sok munkahelyen hasonló tartalommal bír. (Minden dolgozó munkakörét egyedileg határozzák meg. Egyes esetekben a jogszabály eleve meghatározza valamely munkakör fő szabályait, és az egyedi dolgozó munkakörének megállapítása során nem, vagy csak bizonyos körben lehet eltérni az általános szabályoktól.)

- A foglalkozás olyan, a megélhetés fejében végzett tevékenység-fajta, melyet a társadalom a tevékenység különféle jellemzőire tekintettel külön foglalkozásnak ismer el. (Nem minden, a megélhetés fejében végzett tevékenységet tekintenek foglalkozásnak. Azt, hogy mely tevékenységeket ismernek el külön foglalkozásnak, számos gazdasági és társadalmi feltételtől függ. A foglalkozásként való elismerés adminisztratív formája a FEOR, amely a foglalkozások hivatalos katalógusát jelenti.)

- A szakma olyan foglalkozás, melynek megkezdéséhez igazolni kell meghatározott (a szakmára jellemző) ismeretek és készségek elsajátítását, és amelynek művelése során be kell tartani a tevékenység folytatására vonatkozó sajátos szabályokat. (A szakma gyakorlásához szükséges betanulás két alapvető típusa Magyarországon a szakképzettség illetve a szakirányú végzettség megszerzése.)

A munkakör, a foglalkozás, valamint a szakma között sokféle viszony létezik. A legegyszerűbb eset az, ha a szakma, a foglalkozás és a munkakör egybeesik; ez azonban inkább kivételnek számít, mint szabálynak. A munkakör betöltője valamely foglalkozást űz, de nem biztos, hogy egyben szakmát is művel. Vannak azonban munkakörök, melyekben csak egy meghatározott szakma művelői dolgoznak. Másrészt viszont ugyanazt a foglalkozást vagy ugyanazt a szakmát gyakran több munkakörben is lehet végezni. A foglalkozások illetve a szakmák egy része nemcsak munkaviszonyban (munkavégzésre irányuló egyéb viszonyban), hanem azon kívül is folytatható, amik már nem beszélhetünk munkakörökről. Nem minden foglalkozás minősül szakmának, mert vannak szakképzettséget nem igénylő egyszerűbb foglalkozások is. Ezen kívül vannak olyan munkakörök is, amelyet többféle szakmai végzettséggel be lehet tölteni, ezért mind a foglalkozáshoz, mind a szakmához tartozásuk tisztázatlan.

Az előbb a szakmának az általánosan elfogadott értelmét használtam, holott a gyakorlatban találkozni a szakmaiságnak egy másik felfogásával is. A kétféle szakmaiság megkülönböztetése céljából az előbbit egyszerűen szakmának, az utóbbit kvázi-szakmának fogom nevezni. A szakmaiság általánosan elfogadott értelme a valamiféle szakszerűséget tartalmazó cselekvésekre vonatkozik. A kvázi-szakma viszont a szakmaiság olyan értelmezésén alapul, amely nem a szakszerűséget, hanem a munkamegosztásban elfoglalt helyet tartja a szakmaiság fő kritériumának. Ezen értelmezés szerint a szakma azonos a valamely meghatározott munkakört betöltők által végzett tevékenységgel (függetlenül azok ismereteitől, készségeitől, az alkalmazott módszerektől), a szakember pedig azzal a személlyel, aki betölt valamely meghatározott munkakört, és fel van jogosítva az e munkakörbe tartozó feladatok elvégzésére.

A szakmaiság két értelme gyakran konfliktusos viszonyban van egymással. Egyértelmű a helyzet akkor, ha valamely munkakör betöltéséhez a meghatározott szakmában való jártasságot kell igazolni: ekkor a szakmaiság nem a munkakör betöltéséből, hanem valamely szakma kritériumaiból fakad. Jóval bonyolultabb a szituáció, ha

- a munkakörhöz egyáltalán nem tartozik azonosítható szakmaiság, de a dolgozók – hatalmi helyzetüknél fogva vagy más okból – igényt tartanak a szakmaiságból fakadó

elismertségre (ezt a helyzetet jellemzi az „akinek az Isten hivatalt adott, annak ész is adott hozzá” szólás), vagy

- magának a munkakörnek nincs pontosan definiálható szakmaisága, a munkakör betöltéséhez viszont többféle szakképzettséget vagy végzettséget is megfelelőnek nyilvánítanak (ekkor az a veszély áll fenn, hogy az elvileg azonos tevékenységet folytató dolgozók az egymástól nagyon különböző eredeti szakmájukban vélik megtalálni a munkakörükben szükséges szakmaiságot).

Mennyiben szakmai tevékenység a gyermekjóléti szolgáltatás, minek a szakemberei a gyermekjóléti szolgálatok munkatársai? A gyermekjóléti szolgáltatás szakmai tartalmának megfogalmazásához négy fogódzó kínálkozik:

- a jogszabályok azon rendelkezései, melyek leírják a szolgáltatás körében teljesítendő rész-szolgáltatásokat és más feladatokat (ezek azonban csak a feladatok jellegét írják le, és nem teljesítésük mikéntjét)

- a jogszabályok azon előírásai, melyek meghatározzák, hogy a gyermekjóléti szolgálatok különböző munkaköreit milyen végzettséggel lehet betölteni (ezek az előírások azonban nagyon sokféle diploma birtokosait beengedték a gyermekjóléti szolgálatok munkaköreibe)

- a gyermekvédelmi törvénynek az a nyíltan vállalt elve, hogy a hatósági tevékenységet és a szolgáltatást el kell választani egymástól (következésképp a gyermekjóléti szolgáltatásnak másnak kell lennie, mint a gyámhatósági tisztviselők által korábban folytatott gondozó-ellenőrző tevékenységnek; a gyermekjóléti szolgáltatás azonban ma is ad bizonyos hatalmi helyzetet a családgondozónak)

- a szociális munka Magyarországon elterjedt ismeretei, készségei és etikai szabályai (bár a személyes szociális szolgáltatást nyújtók egy része tanulta a szociális munkát, vagy pedig enélkül is önként követi annak jellemző szakmai szabályait, ám a személyes szociális szolgáltatást nyújtók másik része nem tanulta és nem követi azokat)

A gyermekjóléti szolgáltatás többféle rész-tevékenységből áll, melyeket többféle munkakör keretében végeznek. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a gyermekjóléti szolgálat számára pszichológusi feladatot ellátó pszichológusnak a saját szakmája (hivatása) szabályait kell betartani. Hasonló a helyzet a jogással vagy az esetleges más szakemberrel kapcsolatban is.

A kérdés az, hogy a gyermekjóléti szolgálatok alapvető funkcióinak ellátására szolgáló munkakörökben – elsősorban a családgondozó elnevezésű munkakörben – milyen szakma szabályait kell betartani. A magukat szociális munkásnak azonosítók feltehetőleg azt válaszolják, hogy e munkakörökben szociális munkát kell végezni, annak szakmai követelményeihez kell igazodni. A válasz – bár rokonszenves – nélkülözi a szükséges legalitást és talán még a kellő legitimitást is. A jogszabály sok különféle diploma birtokosait beengedte ezekbe a munkakörökbe, és a jövőben sem kizárólag a szociális alapképzésben szerzett oklevéllel rendelkezőket lehet felvenni. Nincs olyan jogszabály sem, amely kimondaná, hogy e munkakörök betöltőinek a szociális munka szabályait kell betartaniuk. És végül – ami talán a legfontosabb – nincsenek Magyarországon olyan normák, amiket a szakma művelőinek közössége a szociális munka szakmai szabályaiként határozott volna meg.

(Nem szabad természetesen elfelejteni azt a fontos körülményt, hogy a Szociális Szakmai Szövetség megalkotta a Szociális Munkát végzők Etikai Kódexét. A Kódex alapvető jelentőségű a szociális munka professzionalizálódása terén, ám annak etikai szabályai nem azonosak a szakmai szabályokkal.)

További kérdés az, hogy a gyermekjóléti szolgáltatásnak vannak-e sajátos, a más kontextusban végzett szociális munkához képest speciális szakmai szabályai. Formális értelemben azt kell mondani, hogy ilyen szakmai szabályok nincsenek, mert a szakma közössége még nem határozott meg ilyeneket. Tartalmi értelemben a kérdés azt jelenti, hogy szakmailag indokolt-e sajátos szabályok kimunkálása a gyermekjóléti szolgáltatás művelői számára.

MODELLEK ÉS STANDARDOK A SZOCIÁLIS MUNKÁBAN

Amikor a szociális munka (vagy valamely területe) modelljeiről és szakmai standardjairól beszélek, a szociális munkás kollégák rendszerint azzal az ellenvetéssel élnek, hogy a szociális munkát nem lehet szabályokhoz kötni, mert minden eset egyedi.

Ez az ellenvetés két okból nem szerencsés; egyrészt pragmatikus, másrészt elméleti szempontból.

A pragmatikus kérdés az, hogy milyen stratégia eredményez kedvezőbb helyzetet a szakma és egyben a szakma művelője számára. A kérdésben a szociális munkások kétféle érdeke van jelen, melyek bizonyos mértékig konkurálnak egymással: a munka végzésének minél nagyobb szabadsága, illetve a munka minél nagyobb presztízse. A vita nem is ezek kívánatosságáról, hanem az elérésük érdekében folytatandó stratégiáról folyik:

- a szakmai szabályokat kerülő stratégia abban bízik, hogy ha nincs szabály, akkor az egyes szociális munkás önállóan cselekedhet, az önállóság pedig a szakma nagyobb presztízst idézi elő.

- a szakmai szabályokon alapuló stratégia azt feltételezi, hogy ha vannak a szakma közössége által megfogalmazott szabályok, akkor növekszik a szakma presztízse, és csökken a szakma körén kívül állók beleszólásának veszélye

A fenti két stratégia közül az első a szociális munkás individuális szabadságát, a második a szociális munkások közösségének autonómiáját hangsúlyozza. Arra meglehetősen kicsi az esély, hogy az egyes szociális munkások tartósan megőrizhetik a korlátlan önállóságot (ha egyáltalán létezik ilyen); a szociális munkát végzők közösségének viszont jó esélye van a közös autonómia elérésére. Egyszerűbben fogalmazva: ha a szociális munkás a tevékenysége során nem lehet teljesen önálló, akkor szakmai kérdésekben inkább a szakma közösségének legyen alávetve, mint a munkáltatónak vagy a közigazgatásnak.

Az elvi kérdés pedig az, hogy a szociálpolitikai (azon belül a gyermekvédelmi) rendszer szakszerű szociális munkát, vagy pedig a szakmaiságot nélkülöző gondozó tevékenységet használjon. A szociális illetve gyermekvédelmi rendszert formáló szakpolitikusok és a szociális munkát végzők egyaránt azt hangoztatják, hogy szakszerű segítő munkára van szükség. Ebből az következik, hogy meg kell ismerni azokat a formákat, amelyekben a szociális munka szakszerűsége („tudományossága”) megnyilvánulhat.

Sheafor és társai szerint a szociális munkában a tudás az egyéni intuíciónál a formális elméletekig terjedő kontinuumon helyezkedik el. (Sheafor, Ch. Horesji, G. Horesji 1988) A tudás vagy tudományosság formáiként a következőket sorolják fel:

- megérzés, gyakorlati bölcsesség
- koncepció, konceptuális ismeret (általánosított elképzelés vagy megértés, amelyet az egyes esetekből szűrtek le)
- gyakorlati illetve etikai elvek, másképp szakmai és etikai szabályok (hosszabb időn át kipróbált és a szakma közössége által irányelveként elfogadott cselekvési módok)
- elmélet (egymással összefüggő feltevések és koncepciók, melyek valamely jelenség magyarázatára tesznek kísérletet)

- elméleti orientáció (a szociális munkás számára eszközként szolgál a jelenség megértéséhez és a változási folyamat lényegének értelmezéséhez)
- gyakorlati modell (nem ad részletes és mély magyarázatot a jelenségről, ellenben irányt és struktúrát ad a változási folyamathoz)

A továbbiakban – a gyermekvédelem és azon belül a gyermekjóléti szolgáltatás szempontjából – a gyakorlati modelleket és a szakmai szabályokat kívánom áttekinteni.

A gyakorlati modellek az elmélet és a módszer között helyezkednek el; valamely elméleti orientáción alapulva értelmezik a szociális munka tipikus helyzeteit, és iránymutatást tartalmaznak a követendő stratégiára, illetve az elérendő célokra vonatkozóan. Általában egyszerre több gyakorlati modell is elfogadott a szakma közösségében, és szakmai viták folynak arról, mikor melyik modellt helyes követni. A gyakorlati modelleket tehát nem csak tartalmi elemeik, hanem a szakma általi elfogadottságuk szintje is jellemzi.

A szakmai szabály azt határozza meg, hogy valamely szakmai tevékenység művelése során a tipikus helyzetekben milyen szakmai elvek betartásával kell eljárni, és milyen módszereket kell alkalmazni. A szakmai szabály általában csak részleges követelményt vagy tilalmat határoz meg a komplex helyzetben követendő magatartással kapcsolatban, így a szociális munkásnak önállóan kell megválasztania magatartásának egyéb elemeit.

MODELLEK A GYERMEKVÉDELEMBEN

Az amerikai szociális munkában és külön a gyermekvédelemben meglehetősen elterjedt a szakmai modellekben való gondolkodás. A modelleket jobbra a gyakorlati szakemberek és a kutatók fogalmazzák meg, majd azok egy része beépül a jogszabályokba is. A jogszabály nem gátolja meg a szakembereket abban, hogy egyes modelleket jobban preferáljanak más modelleknél, de – a jogok és kötelességek, a szervezetek és ellátások meghatározásával – befolyásolja a modellek érvényesülését.

Az amerikai gyermekvédelemben legfontosabb modelljei a következők:

- a család egységének védelme
- a család újraegyesítése
- terápia
- az önálló életre való felkészítés

Léteznek további kisebb modellek is, melyek gyakran az előbbieik részeként jelennek meg:

- intenzív munka a családdal
- a tartós környezet tervezése
- folyamatos tervezés
- a szülő bevonása a családból kiemelt gyermekkel folyó munkába
- intenzív családgyógyítási program
- a helyettesítő gondozásból történő elbocsátás programja
- rehabilitációs szolgáltatások

Modellek léteztek a magyar gyermekvédelemben is, azonban ezek megválasztása illetve követése nem mindig volt tudatos. A modellek inkább a jogszabályokon, a szervezeti és szakmai hagyományokon alapultak, semmint elméleti és módszertani megfontolásokon. 1997 előtt a következő fontosabb modellek voltak azonosíthatók:

- a családban élő gyermek veszélyeztetettségének hatósági intézkedésekkel való kezelése
- a családban élő gyermek veszélyeztetettségének segélyekkel, szolgáltatásokkal való kezelése, hatósági kontroll mellett

- a gyermek határozatlan ideig tartó helyettesítő gondozása a szülő beleegyezésével illetve kérésére
 - a gyermek határozatlan ideig tartó helyettesítő gondozása a szülő felróható magatartása esetén
 - a gyermek határozatlan ideig tartó helyettesítő gondozása a szülői felügyeleti jog gyakorlására jogosult szülő hiánya esetén
 - a gyermek örökbe adása a szülői felügyeleti jog gyakorlására jogosult szülő hiánya esetén
 - a gyermek más személynél (másik szülőnél, rokonnál stb.) való elhelyezése
- A gyermekvédelmi törvényben megtestesülő reform újrafogalmazta és a jogi szabályozás eszközeivel operacionalizálta a modelleket. Ma a következő modellek azonosíthatók:
- a gyermekek családban nevelkedésének segítése, veszélyeztetettségének kezelése szociális munka igénybevételével
 - a családban élő gyermekek veszélyeztetettségének kezelése a hatósági intézkedésen alapuló szociális munkával, hatósági kontroll mellett
 - a gyermek átmeneti gondozása jóléti ellátás formájában, a szülő kérésére
 - a gyermek helyettesítő gondozása a szülő által kiválasztott másik családban
 - a gyermek átmeneti jellegű helyettesítő gondozása a hatóság kötelező intézkedése alapján, a család egyesítését célzó szolgáltatások biztosítása mellett
 - a gyermek határozatlan ideig tartó helyettesítő gondozása a szülői felügyeleti jog gyakorlására jogosult szülő hiánya esetén, az örökbefogadást vagy más tartós elhelyezést segítő szolgáltatások biztosítása mellett
 - a gyermek örökbe adása a szülői felügyeleti jog gyakorlására jogosult szülő hiánya esetén, az örökbefogadást illetve annak sikerességét támogató intézkedések és szolgáltatások biztosításával
 - a gyermek más személynél (másik szülőnél, nagyszülőnél, rokonnál stb.) való elhelyezése

STANDARDOK A GYERMEKVÉDELMI SEGÍTŐ MUNKÁBAN

Az Egyesült Államokban a szociális munkára nemcsak etikai szabályok vonatkoznak, hanem a szakma közössége (pontosabban a nemzeti szociális munkás szövetség, a NASW) által elfogadott szakmai szabályok (standardok) is. Témánkat leginkább a gyermekvédelmi szolgálatoknál végzett szociális munka standardjai érintik. (Az amerikai gyermekvédelmi szolgálat kevesebb szolgáltatást nyújt és több hatósági feladatot lát el, mint a magyar gyermekjóléti szolgálat.)

Csupán a standardok mibenlétének megértése céljából közlöm néhány standard rövid szövegét. Ezek szerint a gyermekvédelmi szolgálatnál dolgozó szociális munkásnak

- tanúsítania kell a szociális munkás hivatásra jellemző ismereteket, valamint a gyermekeket és családokat szolgáló társadalmi intézményeket, szervezeteket és forrásokat.
- tanúsítania kell, hogy speciális ismeretekkel rendelkezik a gyermek és a család, illetve a veszélyeztetettség (a bántalmazás és az elhanyagolás) jelenségeivel kapcsolatban, illetve hogy megérti azokat.
- alkalmaznia kell a szociális munka hivatás alapvető technikai módszereit.
- megfelelően reagálnia kell a gyermek veszélyeztetettségének gyanúját tartalmazó bejelentésekre.
- folyamatosan értékelnie kell a családban élő minden gyermek esetében a veszélyeztetettség jelenlétét és mértékét.

- kompetens módon kell értékelnie a szülő képességét és hajlandóságát a gyermek megvédésére.
- a szolgáltatás tervezésének során alkalmat kell adnia arra, hogy a család használja saját erőforrásait.
- direkt és intenzív szolgáltatásokat kell nyújtania a szülőknek, hogy erősödjön a gyermek nevelésére, gondozására irányuló készségük.
- biztosítani kell, hogy a veszélyeztetett gyermek részt vehessen élete megtervezésében és irányításában.

A SZEKCIÓ MUNKÁJÁRÓL

A gyermekjóléti szolgáltatás modelljeivel és standardjaival foglalkozó szekció résztvevői – nagyobb részt gyermekjóléti szolgálatok vezetői és családgondozói, kisebb részben szociális munkás képzések oktatói – megkísérelték azonosítani a gyermekjóléti szolgáltatásban végzett szociális munka főbb koncepcionális kérdéseit, megvitatták a gyermekvédelem főbb modelljeinek viszonyát, majd kísérletet tettek néhány szakmai standard megfogalmazására.

A gyermekjóléti szolgáltatásban végzett szociális munka koncepcionális kérdéseiként az alábbiak kerültek megtárgyalásra:

- Ki a kliens (a szülő, a gyermek, vagy mind a kettő). Kinek a problémáját kívánja megoldani a szociális munkás? Ki határozza meg a változási folyamat irányát? Kivel szerződik a szociális munkás?
- Mit tegyen a szociális munkás akkor, ha ütközik a szülő és a gyermek érdeke?
- Miben más az önkéntes együttműködésen illetve a kötelezésen alapuló munka? Meddig és hogyan kell támogatni az önkéntességet?
- A szociális munkás hogyan kezelje azt a helyzetet, hogy bizalmi viszonyban kell állnia a családdal, ugyanakkor teljesítenie kell jelzési és egyéb hivatali kötelezettségeit? Milyen mértékig legyen a szociális munkás a kontroll eszköze?
- Milyen viszonyt kell kialakítani a szociális munkásnak a gyámhatósággal?
- Miként viszonyuljon a szociális munkás a családi nevelés támogatásához, a család egységének megőrzéséhez, a gyermek nevelésbe vételéhez, a család újraegyesítéséhez, illetve a gyermek önálló életének megkezdéséhez?

A szakmai standardok megfogalmazására tett kísérlet fontos tapasztalatokkal járt. A gyermekjóléti szolgálatok munkatársai először féltették az önállóságukat a szakmai standardoktól, de amikor megismertek néhány ilyen szabályt, feladták korábbi félelmeiket. A másik felismerés az, hogy a gyermekjóléti szolgáltatásban számos dolog mindaddig magától értetődőnek tűnik, amíg egzakt formában meg nem fogalmazzuk azokat; ekkor kiderül, hogy a triviálisnak tűnő követelményről nem mindenki gondolkodik egyformán, és nem mindenki cselekszik annak megfelelően. A konferencia szekciója nem vállalkozott (mert nem vállalkozhatott) arra, hogy a szakma nevében előállítsa a szakmai standardokat. Néhány standard kísérletként történő megfogalmazásával azonban igazolta, hogy lehetséges és szükséges a gyermekjóléti szolgáltatásban végzett segítő munka szakmai standardjainak meghatározása.

Irodalom: Sheafor, Bradford W.; Charles R. Horesji; Glória A. Horesji
(1988): Techniques and Guidelines for Social Work Practice.
Allyn and Bacon, Boston, London, Sydney, Toronto

National Association of Social Workers (1981): NASW Standards for Social Work Practice in Child Protection. NASW, Silver Spring

Írta: Fogarassy Borbála

SZOCIÁLIS MUNKA FOGYATÉKKAL ÉLŐ GYERMEKEK CSALÁDJÁVAL

Szociális munkásként sokszor kerültem kapcsolatba fogyatékos gyermekeket nevelő családokkal. Ügyeletesként részese voltam a Down-szindrómás gyerekek és szüleik terézvárosi klubjának, kollégáim kliensei között is voltak fogyatékkal élők, mégis, amikor közvetlenül tőlem kértek segítséget, dilemmák sora merült fel bennem. Már nekem is voltak gyermekeim, tapasztalatból tudtam, mennyi gond és öröm van egy nem fogyatékos gyerekkel is, és mennyire megváltoztatja az ember életét az érkezése. Úgy gondoltam, nem tudom átérezni teljes súlyával a fogyatékoságból következő másságot, és attól félttem, nem tudok elég empatikus lenni a szülőkkel. Tudtam azt is, hogy az intézményrendszer hiányos, a gyermekek ellátása kívánni valókat hagy maga után, s felmerült bennem, megfelel-e a szülők elvárásának az, amit ebben a dologban segíteni tudok, a sok csalódás után nem éri-e újabb őket, éppen akkor, mikor segítséget kérnek.

Ezekkel a szorongásokkal eltelve mentem el arra a beszélgetésre, melyet egy Pest megyei kisváros gyermekorvosa szervezett Down-szindrómás gyermekek szülei számára.

A doktornő azért keresett meg engem, mert úgy érezte, az ő betegei között növekszik a Down-gyermekek száma, a szülők tájékozatlanok, magukra hagyottak, és ezzel az állapottal kapcsolatban ő úgy gondolja, ha a szülő sokat tesz a gyermekekért, nagy fejlődést érhet el, ha nem, akkor a gyermek nem fejlődik. (Biztosan a többi fogyatékosnál is így van ez.) A doktornő úgy érezte, az erejét meghaladja a családok támogatása, a szülőket összehívta, hívott egy védőnőt, akit érdekelt ez a beszélgetés, és részt vett benne ő is, felajánlva az egészségügyi segítségét és kapcsolatait.

A csoporton hat anyuka vett részt gyerekekkel együtt, a legkisebb gyermek kilenc hónapos, a két legnagyobb 14 éves volt.

A beszélgetés során először olyan érzésem volt, mintha fuldoklók kapkodnának levegőért, olyan lendülettel beszéltek a gyerekekről, a szülésről, a felismerésről, önmagukról. A bemutatkozások, az első benyomások után strukturálnom kellett az időnket, mert a gyerekek rövid időt bírtak a doktornő várójában eltölteni és a szülőknek is furcsa volt „csak magukkal, tétlenül foglalkozni, Világossá vált, hogy a legnagyobb probléma, ami a felszínen van, a gyerekek képzése. Az általános iskolások a speciális tagozatra járnak, illetve nem járnak, mert hiába kellene külön foglalkozni velük, s hiába határozza meg az oktatási törvény az iskola kötelezettségeit, létszámhiány, nemtörődomség stb. miatt ezek a gyerekek nem fejlődnek, az osztálytársaik bántják őket, és egyéb problémáik miatt nem integrálódnak egy csoportba sem, a csecsemő édesanyja pedig annyira „ki van borulva”, hogy nem tudja, mihez kezdjen a gyermekével.

Azt a megállapodást kötöttem a csoporttal, hogy ők szólnak a többi fogyatékkal élő gyermek szüleinek arról, hogy ez a csoport megalakult, elgondolkoznak azon, hogy mit várnának a csoporttalálkozóktól, és mit várnak tőlem.

Én a képzés problémáit tekintem át, szórólapokat, újsághírt készítek, és szakembereket szervezek a találkozókra.

A közösségi szociális munka lehetőségét abban láttam, hogy az összejöveleik során kialakuló közösségből találok egy anyukát, aki átveszi tőlem a csoport szervezését, vezetését, és én lassan útjára bocsátom a megerősödött, egymást segítő szülőcsoportot.

így alakult meg a Down-szindrómás gyermekek szüleinek-anyukáinak – a csoportja, ami egy éven át működött tíz családdal.

Az anyukát, akinek kisbabája volt, a csoportmunkán kívül is látogattam, a helyzete elfogadásán, a működő családi életritmus kialakításán dolgoztunk. Ebben a családban egy nagyon elfoglalt, fáradt, de a fogyatékkal élő gyermekét és a nagyobb fiát is rendkívül szerető, elfogadó apukával találkoztam, aki minden anyagi támogatást megadott, de sajnos a csoporton nem tudott részt venni. Segített viszont abban, hogy az, ami neki természetes volt, hogy elfogadja a kisebb Down-gyermekét olyannak, amilyen, az anya számára is elfogadható legyen. Ebben az esetben családi szociális munkával értem el azt, hogy az anyuka nyitottá vált, eljárt a csoportba, s rá gondoltam, amikor a csoportvezető kiválasztódását terveztem. A gyermekét óriási anyagi és fizikai ereje megfeszítésével Budapestre hordta korai fejlesztésre, kissé megnyugodott, mert a kisfiú jól fejlődött, a testvérkapcsolat is kezdett a családban rendeződni.

A csoport eleinte a doktornő rendelőjének várójában, később a művelődési házban, majd a Családsegítő Szolgálat épületében tartotta meg az összejöveteleket. Sikerült elhívni a helyi mozgásfejlesztő óvodának a szakembereit, akik eleinte bizalmatlanok voltak, de később mindenben a rendelkezésünkre álltak. Meggyőződtek arról, hogy a gyerekeink mozgásban is korlátozottak, az óvodásokat felvették a mozgásfejlesztő óvodába. Kiderült, hogy remek konduktorok dolgoznak ott, akik az anyukákat megtanították a masszírozási technikákra, játékokra, amikkel otthon fejleszthették a gyerekeket. Ezzel a szülők helyi segítséget, támaszt kaptak. Egy összejövetelre eljöttek a speciális tagozat gyógypedagógusai, akik segítséget ajánlottak abban, hogy a gyerekek magántanulóvá válását elősegítik. Ezt az Önkormányzat is támogatta. Az Önkormányzat addig vett részt a csoport életében, amíg minden gyermek fejlesztése meg nem oldódott. Természetesen a figyelmük felkeltése, a probléma más szemléletű kezelése hosszú időt vett igénybe, de végül szembenéztek a problémával.

Amikor ezek a sürgős dolgok rendeződtek, a csoport figyelme egymás felé fordult, elkezdtek tanácsokat adni egymásnak, tapasztalatokat cseréltek.

Elhívtuk a budapesti Down Egyesület elnökét, aki a gyereket is elhozta. Úgy éreztem, megnyugtatta a szülőket az, hogy megismertek egy majdnem felnőtt Down-szindrómás embert, több életutat, amely mind példaként állt előttük. Eloszlottak a fogyatékosággal kapcsolatos előítéletek (pl. az, hogy a Down-szindrómás gyermekek édesanyja születéskor 35 éves elmúlt, az, hogy a szülők egyike tehet a fogyatékoságról stb.). Fontos volt ez a találkozás, mert megkaptak írásban az anyukák minden tájékoztatást, mégis most találkoztak először szakemberrel, aki attól volt hiteles a számukra, hogy ő maga is érintett szülő.

Felkértünk egy másik szakembert, aki a Korai Fejlesztő Központban dolgozik, ő videofilmmel mutatta be a munkájukat.

Ekkor már úgy éreztem – fél év telt el –, hogy a csoport szervezése teljes egészében rám hárult, a szülők önmaguktól nem jöttek össze. Sajnos az anyuka, aki elvállalta volna a csoport vezetését, elköltözött, más szülő nem vállalta. Elmondtam a csoportnak, hogy úgy néz ki, mintha nekem lennének fontosak az összejövetelek, arra kértek, hogy azokat a programokat, melyeket megbeszéltünk, szervezzem meg, s utána átgondolják a további működésüket. Miután minden jogaikat érintő kérdésekre választ kaptak, az utolsó ülésen úgy döntöttek, szüneteltetik az összejöveteleket, mert tél van, nehéz összejönni, minden családban több gyermek van stb. Felajánlottam, hogy a jövőben is bármilyen problémával megkereshetnek, és elbúcsúztam tőlük.

Kudarcként éltem meg a csoport széthullását, de úgy éreztem, felesleges erőlködés lenne részemről a további munka. A szakmai tapasztalatok levonása után a mérleg mégsem billent

egyértelműen a sikertelenség oldalára, hiszen megismerték egymást, megtanulták a csoporttá válás technikáját, ha akarnak, újraszerveződhetnek, a gyerekek valamilyen módon mindnyájan fejlesztést kapnak. Ma úgy működik, mint egy bűvő patak, amikor Down-baba születik, újra felszínre kerül a szülőcsoport. Mindezek átgondolása után mégis arra a következtetésre jutottam, hogy az egyéni esetkezelés a fogyatékkal élő gyermekek családjai számára eredményesebb lehet.

Hamarosan megismerkedtem ennek a munkának a buktatóival is. Kétségbeesett anyuka kért segítséget a Gyermekjóléti Szolgálattól, láttam rajta, hogy a végső erőfeszítéseket teszi, az összeomlás elkerülése érdekében. Elmondta, hogy kislánya 3 éves, és nem beszél, nem eszik, csak egyféle ételt, nem szobatiszta, és egyáltalán nem úgy viselkedik, mint a többi gyermek. Elege van a szomszédokból, akik neveletlennek bélyegzik a gyermekét, folyton szégyenkeznie kell miatta, nem tud tőle dolgozni, házimunkát végezni, nehezen alszik a gyerek, alig tud az anyuka pihenni. Azt szeretné, ha valaki segítene neki, a gyerek óvodás lehetne. A hosszas beszélgetésből kiderült, hogy a gyermek egy nagyon várt – hat sikertelen terhesség után érkezett – baba volt, aki másfél éves kora után megváltozott, és csalódást csalódásra halmoz. Senki nem hiszi el neki, hogy próbálja nevelni, csak nem sikerül. Az anya maga is megrémült attól, hogy kimondta ezeket a titkos gondolatait, ugyanakkor megnyugodott, amikor megerősítettem abban, hogy „szabad” ezekről gondolkodnia és beszélnie, nem ítélem el, nem sajnálom, inkább segíteni próbálok. Fogalmam sem volt, mi lehet a gyermekkel, azt azonban tudtam, hogy ha az anya megerősödik, kiegyensúlyozottá válik, az lesz a kisfiú számára leghasznosabb, ezért úgy döntöttem, hogy amellett, hogy javasoltam a neurológiai kivizsgálást, hallás- és beszédmegértés vizsgálatot, az anyának hetente többszöri beszélgetés lehetőségét ajánlom fel, nem szerződünk másra, csak arra, hogy a vizsgálatokra elviszi a gyermeket, és utána beszélgetünk róla.

Ettől a lehetőségtől megnyugodott, de csak részben élt vele, időnként eljött hozzám, teljesen rábízta a találkozások szabályozását. A terepmunka során kiderült, hogy egy meleg, elfogadó családban élnek, ahol az apa is elfogadja, és nagyon szereti a gyermeket, s hozzájuk tartozik a dédi, aki a falu pletykái, előítéletei ellenére a lehető legjobb kapcsolatban van a dédunokájával, nagyon mélyen értik egymást. A gyermek nagyon jó külsejű, kedves gyerek, de képtelen kapcsolatba lépni idegenekkel, s valóban nem megszokott módon viselkedik.

A tapasztalataim és a szakemberek véleménye egyértelműen arra mutatott, hogy a gyermek autista. A végső diagnózist egy évvel a családgondozás megkezdése után az Autista Kutatócsoport állította fel, a gyermek magatartási retardációt mutató autista kisfiú.

Ekkor krízis lépett fel a család életében, mert ez a bizonyosság bizonytalanná tette őket. A családdal történő munkába ekkor az apuka is bekapcsolódott. Senkinek nem volt fogalma arról, hogy mi legyen a gyermekkel. Budapesttől 30 km-re nehéz speciálisan képzett gyógypedagógust találni. Kapcsolatba kerültem egy nagyon segítőkész fiatalemberrel, aki felajánlotta, hogy nézzük meg a szülőkkal a csepeli autista „iskolát”, ahol nyolc gyermekkel foglalkoznak. Elmentünk az anyukával és az apukával a találkozóra, ahol a szülők láttak autista gyerekeket, és a gyógypedagógus elmondott két órában mindent, ami a szülőket érdekelte. Felajánlotta más érintett szülők címeit, a csepeli szülőcsoportot és szakirodalmat a probléma megismeréséhez.

Nagyon jó volt látni, hogyan alakult ki néhány óra alatt a szülőpár gondolataiban egy új életforma felépítése és a megnyugvás, hogy most már tartoznak valahova. Tőlem azt kérték, segítsék beszerezni a szakirodalmat, olvassam el velük. A csepeli kollégámmal kidolgoztunk egy utazó gyógypedagógusokat is befogadó szolgáltatást, ami a Gyermekjóléti Szolgálat

részeként működhet, és arra a megállapításra jutottunk, hogy az egyetlen igazán működő segítség a szülőcsoport lenne. Ennek szervezését dél-pest megyei szinten megkezdtem.

A kezdeti dilemmáim átalakultak az idők során, ma már tudom, hogy a fogyatékkal élő gyermekek szülei hősies erőfeszítéseket tesznek a gyerekekért, tűzön-vízen át harcolnak értük, nem várnak csodákat, s a legtöbb, amit szociális munkásként adhatok nekik az empátián túl, az a szakmai segítség, ami elindítja őket azon az úton, amelyet ismerniük kell a gyerekük beilleszkedése, fejlődése érdekében.

Sokat tanultam ezektől a szülőktől emberi tartástól, szeretetről, türelemről. A velük folytatott munka során én lettem gazdagabb.